

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ԱՐԵՎԵԼԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՀԱՆՐԱՂԵՏԱԿԱՆ XXI ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՍԱՇՐՋԱՆ

ՋԵԿՈՒՅՈՒՄՆԵՐԻ ԹԵՋԵՐ

XXI CONFERENCE OF
YOUNG ORIENTALISTS OF ARMENIA
THESES

ԵՐԵՎԱՆ - 2000 - YEREVAN

Տղագրվում է
ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանաբու խմբագիր՝

դ.գ.թ. Արարակ Ե. Մովսիսյան

Համակարգչային շարվածք և ձևավորում՝

Անահիտ Գ. Վահանյան

Մեկենասությամբ

Արմեն և Բերսաբե Ճերեճեան Հիմնադրամի

ԸՄՆ

This Publication was made possible by
Armen and Bersabe Jerejian Foundation Inc.
USA

սիրային մի հնայանքում ծառից պտուղ բաղելը հանդես է գալիս որպես կնոջ սիրուն հասնելու հնայական միջոց:

Քանի որ բերված, ինչպես նաև մի շարք նման մոտիվներ հանդես են գալիս աշխարհի բազմաթիվ ժողովուրդների գրական և բանասիրական տեքստերում, հայ-շումերական այսպիսի ընդհանրությունները կարելի էր համարել տիպարանական: Մակայն հայկական և միջագետքյան տեքստերում երբեմն զուգահեռաբար հանդես են գալիս մի բանի նույնական մոտիվներ նույն համատեքստում և նույն հաջորդականությամբ:

Հայկական օրորոցային մի անտունիում և շումերական օրորոցային մի երգում մայրը ցանկություն է հայտնում, որ հրա որդու արմատը լինի խոր (անտունի) կամ հասա (շումերական երգ), այսու որդին նմանեցվում է ծառի, ու հիշվում են ծառի ճյուղերը: Շումերական երգում խափում է որդու ապագա ամուսնության մասին, ընդ որում, այլ տեքստերից պարզ է արմատի ֆալսիկ սինվոլիկան: Օրորոցային անտունիում մոր ցանկությունը՝ «ոյուն լինիս անտառ մորուն, / ու զարնես քաքիկդ խորուն, / քաքիկդ խորուն զարնես, / ծառդ շուք անե ճեղերուն», նույնպես կարելի է մեկնաբանել որպես խոսք ապագա ամուսնության մասին, քանի որ հայրեններում և անտունիներում «մորին» սովորաբար հանդես է գալիս որպես նախամուսնական նվիրագործության վայր: Շումերական օրորոցայինի տեքստը բավական երկար է, և այն հնարավոր է համադրել ոչ միայն առանձին մի անտունիի, այլ օրորոցային անտունիների ամբողջ երգաշարի հետ, որն ակնհայտ է դարձնում բերված համադրությունը:

Հայ-շումերական տեքստային նման ընդհանրությունները դժվար է միայն տիպարանական համարել: Հնարավոր է խոսել ուղղակի կամ միջնորդավորված փոխառությունների, արեալային և ծագումնաբանական կապերի մասին, որոնց բնույթը պարզելու համար մանրամասն տեքստային վերլուծություններ են անհրաժեշտ:

ԱՍՍՏՈՒՐՅԱԼ ՈՌԻՉԱԼՆԱԿՆԵՐ

ԻԻՎ-ԱՄՆ. ԱՆՎԱԳԹԱՎԱՐԵԼԻ ՏԱՐԱՉԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՆՆՈՒՄԱՓՈՒՆԻ ՄԵՐՁԵՅՈՒՄ

Իրանում իսլամական հեղափոխության հաղթանակը, որպես անհետաձգելի բայ, կոչված էր պահպանելու երկրի ստատուսկվո աճողակամությունը և մեկ ընդհանուր՝ շիա հավատքի շուրջ համախմբելու այդ պետության բազմաթիվ տարակենցաղ ու տարածագույն ցեղերին ու ժողովուրդներին: Իրապես անագնացող ներքին սյուրբեմների ու հակառությունների լուծման համար անգնահատելի դեր կատարեց արտաքին քճամու կերպարը, որի անձնավորումը դարձավ Արևմուտքը՝ ի դեմս ԱՄՆ-ի: Այժմ, իրանցիների համար ԱՄՆ-ի հետ կապերի բարելավումը հավատարագոր է հեղափոխության էթնական սկզբունքների ուրացմանը: Մյուս կողմից, ԱՄՆ-ը, հետապնդելով իսլամական ֆունդամենտալիզմը կտրտելու գաղափարը, պատրաստ է գոհելու անգամ սեփական տնտեսական շահերը: Դրանով հանդերձ, ԱՄՆ քաղաքական շրջանակներում առկա «իրանամետ» ուժերի պնդմամբ՝ իսլամական ռեժիմը շատ ավելի կայուն է և վստահելի, քան տառվյան կամ քուրդական վարչակարգերը:

Շուրջ քսան տարի է, ինչ Իրանը համառորեն դիմադրում է ԱՄՆ-ի կողմից գործադրվող պատժամիջոցների քաղաքականությանը: Պատժամիջոցները գործում են և

այսօր: Որպես ԻԻՀ-յան հետ խաղաղ երկխոսության խաչընդռաներ ԱՄՆ-ը նշում է հետևյալ հինգ գործոնները.

1. Մարդու իրավունքներ: Համաձայն իրանական տեսակետի՝ ԱՄՆ-ը այս հարցում դիմում է երկակի ստանդարտների, մի քաղաքանություն վարելով Իրանի նկատմամբ, և այլ ավելի զիջողական, Պարսից ծոցում իր դաշնակիցների հանդեպ: Միևնույն ժամանակ, Իրանը մարդու իրավունքների բնագավառում, բնականաբար, զիջում է եվրոպական երկրներին:

2. Անարեկչություն: Սկսած 1980-ականներից Իրանը հիշատակվում է ամերիկյան պետ. դեսպարտամենտի ցուցակներում, որպես անարեկչությունը հովանավորող երկիր, սակայն հղվատի սալացույցների բացակայությունը (թերևս, չհաշված «Միկոնտի գործը») ենարավորություն է տալիս ԻԻՀ-յան կտրականապես մերժել իր մասնակցությունը իրեն վերագրվող անարեկչական գործողություններում:

3. Տարածաշրջանային անվտանգություն: Շիական հեղափոխությունը, բվում է, պետք է խորացնել ճեղքվածքը Իրանի և արաբական աշխարհի միջև: Հարկ է նշել նաև Իրանի և Մատոյան Արաբիայի մրցակցությունը՝ իսլամական աշխարհում ստաջնային տեղ գրավելու համար: Սակայն, իսրայելա-թուրքական դաշինքը ակամա մերժեցրեց արաբական երկրների և ԻԻՀ դիրքորոշումները: Բացի այդ, Իրանի ռազմական ծախսերի չափը մասնագրվելու առիթ չի տալիս հարևան պետություններին:

4. Արաբա-իսրայելական խաղաղ կարգավորում: ԻԻՀ-ը, թշնամական դիրք գրավելով Իսրայելի հանդեպ, բազմիցս դատապարտել է խաղաղ կարգավորման գործընթացին միաված քայլերը: Սակայն ԻԻՀ քաղաքականությունը վերածողներն ավելի շատ հակված են այդ առնակատմանը տալու տակտիկական, քան ռազմավարական բնորոշում:

5. Չանգրվածային ոչնչացման զենք: Այս հարցում Վաշինգտոնը մեղադրում է ոչ միայն Թեհրանին, այլև Ռուսաստանին և Չինաստանին՝ ԻԻՀ-յանը տեխնոլոգիաներ մատակարարելու համար: Միջուկային զենքի ստեղծմանը չձգտելն սալացուցելու նպատակով Իրանը թայրստրեյց ՄԱԷԳ ստուգող հանձնախմբի մուտքը երկիր:

Վերջին տարիներին ԱՄՆ-ի կողմից Իրանի նկատմամբ վարվող քաղաքականության նպատակն էր մեկուսացնել իսլամական ռեժիմը և ստիպել վերջինիս փոխելու իր քաղաքականությունը: Սակայն, նույնիսկ 20-ամյա տնտեսական և դիվանագիտական ճնշումից հետո դժվար է ասել, որ ԱՄՆ-ը մեծ հաջողությունների է հասել այս սալարեզում: Ընդհանրապես, Իրանի հանդեպ տնտեսական պատժամիջոցների քաղաքականությունը ի սկզբանե դատապարտված էր ծախողման, քանի որ չափազանց մեծ էին ԱՄՆ-ի պահանջները, որոնք հարվածում են իրանցիների սկզբունքային փիլիսոփայական արժեքներին և ենթադրում կրոնական և գաղափարախոսական համոզմունքների ուրացում:

Վերջին քաղաքական զարգացումներն Իրանում ցույց են տալիս առաջադիմական ուժերի ակտիվացում և «մեկուսարարների» դիրքերի բուրցում, սակայն անմիա կլինի կարող փոփոխություններ և արագ բեկում ակնկալելը: Իրանը կամավոր կեքսով երբեք չի դիմի իր պետական շահերին հակասող քայլերի: Բայց և ԱՄՆ-ը, իր հերթին, չի կարող անտեսել իրանական գործոնի դերը Միջին Արևելքում:

**ԹՈՒՐԲԵՌՈՆ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԱՆԻ ԳԻՎԱՆԻ ՓԱՏՄԱԹՎԹԵՐԸ
ԱՄՆԻ ՀԱՅ ԳԱԳՈՒԹԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ (XIX դ. վերջ - XX դ. սկիզբ)**

1. Պոլսոս հայոց պատրիարքությունը մշտապես եղել է արևմտահայության, նաև՝ ճակատագրի բերումով ապրագլխը դարձած իր զավակների հարազատ ու նվիրական պատվարը: Այդ մասին են վկայում Թուրքիոս Հայոց պատրիարքարանի դիվանում պահպանվող բացառիկ արժեք ներկայացնող փաստաթղթերը, որոնց ես ծանոթացել եմ 1997թ. Թուրքիոս կուսարած այցի ընթացքում:

2. «Ամերիկոս» ընդհանուր խորագիրը կրող ֆոնդում ամփոփված գործերը ներառում են երկարատև մի ժամանակաշրջան՝ սկսած 1880-ական թվականներից մինչև մեր օրերը: Փաստաթղթերն արխիվային գործերում դասակարգված են ժամանակագրական կարգով, հետևաբար, հնարավոր է հստակ պատկերացում տառնալ պատմական այս կամ այն ժամանակահատվածի մասին: Այսպես, եթե 1880-ական թվականներից սկսվող գործերը տվյալ ժամանակաշրջանի վերաբերյալ բավականին սովոր նյութեր են պարունակում, ապա առաջին աշխարհամարտի տարիների գործերում նկատելի է փաստական նյութերի զգալի նոսրացում, իսկ հաջորդող տարիներին՝ ընդհանրապես անհետացում: Հետպատերազմյան շրջանի գործերում կրկին նկատվում է փաստաթղթերի որոշ սովորացում, բայց արդեն ոչ նախկին չափով: Հարկ է նշել, որ Թուրքիոս Հայոց պատրիարքարանի դիվանի գործերը, երկրում սուկա պատմաբանության ստիպողական հանգամանքների բերումով պարբերաբար գտվել են, ինչպես նաև արտածվել ԱՄՆ և այլուր: Այդ է պատճառը, որ ներկայումս մեզ հասած նյութերը ընդհանուր առմամբ չեզոք բնույթի են՝ զերծ որևէ քաղաքական, կուսակցական, ազգայնական ու անցյալի պատմական երանգավորումներից: Այդուհանդերձ, պատմական հրաշքով փրկված ու մեզ հասած այդ փաստաթղթերն իրենց ինքնատիպությամբ ու պատմագիտական կարևորությամբ սկզբնաղբյուրային բացառիկ արժեք են ներկայացնում:

3. Փաստագրական այդ նյութերն ընդգրկում են ինչպես մինչև 1898թ. Պոլսոս Հայոց պատրիարքության վիճակ հանդիսացած Ամերիկահայ թեմի (պաշտոնապես 1902թ. Ամերիկահայոց առաջնորդությունն անցել է Սբ. Էջմիածնի կաթողիկոսության հովանու ներքո), այնպես էլ հետագայում՝ նորաստեղծ Ամերիկահայոց առաջնորդարանի, գաղութահայ տարբեր կազմակերպությունների դեկալարների ու անհատների կողմից Թուրքիոս Հայոց պատրիարքներին, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի հայաշատ վայրերից Ամերիկայի հայոց առաջնորդներին ուղղված և հանգամանքների բերումով Պոլսոսում հայտնված բազմաթիվ նամակներ, խնդրագրեր, փաստաթղթեր:

4. Հիշյալ սկզբնաղբյուրներում լուսարանվում են ԱՄՆ-ի հայ գաղթականության դրությունը, սոցիալ-տնտեսական վիճակը, հայրենի բնակավայրեր վերադառնալու ցանկությունը, ամերիկահայ երիտասարդությանն ուժացումից զերծ պահելու նպատակով Պեխից հայ որբուհիներ ուղարկելու նպատակահարմարությունը, պատշաճ և կարող հոգևաբուհականներ ունենալու անհրաժեշտությունը, հայ որբերի որդեգրմանը, որրահավաքին ու որբսխմամբին, ամերիկահայ եկեղեցիների կառիքներին, գաղութահայ հարանվանական եկեղեցիներին առնչվող հարցերը, եկեղեցական ու քաղաքական պաշտոնական հարաբերությունները, ամերիկահայ տարբեր կազմակերպությունների գործունեությունը, նրանց ազգանպաստ ու հայրենամապաստ ձեռնարկները, անձնական ու ընտանեկան խնդրանքները, Մեծ եղեռնից վերապրած իրենց հարազատներին

վնասելու, նրանց նյութական նպաստ ուղարկելու հետ կապված հարցերը, ինչպես նաև առանձին դժգոհություններ, բողոքներ և այլն:

5. Թուրքիա Հայոց պատրիարքարանի ղեկավարում պահվող հիշյալ փաստաթղթերը, առաջին անգամ հրատարակվելով և գիտական շրջանառության մեջ դրվելով, իրենց ինքնատիպությամբ ու պատմաճանաչողական մեծ արժեքով կարևոր ներդրում են ԱՄՆ-ի հայ գաղութի տվյալ ժամանակահատվածի ներհամայնքային կյանքի տարբեր ասպարեզների լուսարձանման և համակողմանի ուսումնասիրման ուղղությամբ՝ պատվով բերելով պատմաարդարական տարբեր փորձությունների բովով անցած և առ այսօր կանգուն մնացած Պոլսո Հայոց պատրիարքարանն ու հայ համայնքին:

ԱՐԻՍՅԱՆ ՆՈՐԱ (ԵՊՂ)

ՀԱՅՈՑ ՅԵՂԱՊՂԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄԱՄՈՒԼԻ ԷԶԵՐՈՒՄ

Եվրոպայի և Լատինական Ամերիկայի երկրներում սիրիական սփյուռքի մասնուրբ ծնունդ է առել Արդուլ Համիդի, ապա երիտորդների իշխանության սահմանած խիստ զրպեհության և հարածանքների պատճառով: Բարսեղական, տնտեսական և զբաղմունքային ունեցող սիրիական սփյուռքի քերթերը հիմնականում լույս էին տեսնում Փարիզում, Լոնդոնում, Նյու Յորքում, Ման Պատույում և այլուր:

Մեր ուսումնասիրության առարկան հասկապես այն քերթերն են, որոնք անդրադարձել են հայկական բեմաներին: Դրանք են՝ «Ալ Բասիր» («Պայծառատես»), խմբագիր՝ Յուսեֆ Բախաս), «Ալ Միքրաս», («Հնչակ», խմբագիր՝ Մալիմ Լարաբի), «Ալ Աֆրաթ» («Մարեր», խմբագիր՝ Մալիդ Աբու Ժամրա), «Ալ Զալամ ալ Հադիդի» («Երկաթե գրիչ», խմբագիր՝ Ժորժ Հադիդ), «Ալ Մասրաբաթ» («Ապագա», խմբագիր՝ Հաբի ալ Ադրմ) և այլն:

1881-ից Փարիզում լույս տեսնող «Ալ Բասիր» քերթը, որը անդրադարձել է միջազգային ղեկավարության մեջ Հայկական հարցի լուսարձանները, ցավոք, միայն երկու տարվա կյանք ունեցավ: Ուշագրավ է, որ քերթի հրատարակիչը՝ Խալիլ Դանեմը, հրաժարվել էր ընդունել Համիդի պարզևը՝ հայերի նկատմամբ Օսմանյան կայսրության հարածանքների պատճառով:

1913-ից Ման Պատույում հրատարակվող «Ալ Զալամ ալ Հադիդի» քերթը անդրադարձել է Օսմանյան կայսրության մեջ հայերի կոտորածներին, որոնց նկարագրության ցավից, ինչպես նշվում է, «մարդկության սիրտը արյունոտվեց»: Թերթը մանրամասնում է ազգային փորձասանությունների (արարներ, հայեր, քրդեր) նկատմամբ բուրբերի քաղաքականությունը:

1914-ից Ման Պատույում լույս տեսնող «Ալ Միքրաս» օսմանամետությանը աչքի ընկնող քերթը առավելապես լուսարձակ է Բրազիլիայում նոր ձևավորվող հայկական համայնքի առաջ ծառայած ղեկավարությունները, ազգային գործի կազմակերպման հետ կապված հարցերը:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի 1903-ից կրկին Ման Պատույում հրատարակվող «Ալ Աֆրաթը», որը բավական երկար կյանք ապրեց (մինչև 1921թ.): Թերթը մանրամասներ է նկարագրում հայերի ցեղասանության մասին, որն, ըստ վերբուծությունների, երիտորդների կողմից նախօրոք ծրագրված քաղաքականության արդյունք էր: Վկայակոչվում են Հալեպի նահանգում Օսմանյան կայսրության կողմից

հայերի անդառնաճան հրահանգները: Թերթի հրատարակումների համաձայն, Օսմանյան կայսրության բուրանական ծրագրերը նյութապես ունեն իսլամ ազգերի բուրքացումը և ոչ իսլամ փոքրամասնությունների բնաջնջումը: Հայերի ցեղասպանության մասին խոսում են արար ակամատեսները, որոնք բերում են մահացածների մասին առույգ թվեր: Թերթը հայերի ցեղասպանության կազմակերպում մեջ Թուրքիային օգնելու համար մերադրում է Գերմանիային:

1916-ից Փարիզում լույս տեսնող «Ալ Մուսաբբալ» բերթի հրատարակումները չի վրիպել հայկական ջարդերի նկարագրությունները, որոնք ընդգրկված են 70-ից ավել հոդվածներում: Թերթից հայտնի է դառնում, որ արարական աշխարհը բողոքում է հայոց ջարդերի դեմ, որոնք բուրքերը վերագրում են իսլամին:

Վատահորեն կարող ենք ասել, որ հայ ժողովրդի ողբերգությունը լայն արձագանք է գտել ոչ միայն սիրիական, այլև սիրիական արաբական ախյուտքի մամուլի էջերում, որը վկայում է արաբների կողմից հայկական խնդիրների նկատմամբ անվերապահ ուշադրությունը: Սիրիական ախյուտքի մամուլը անվիճելիորեն փաստում է Օսմանյան կայսրության մեջ հայերի ցեղասպանությունը, հայոց տարագրությունները և հարածամբները: Ավնիայո է, որ սիրիացի արաբ մտավորականները, քրքակիցները, քաղաքական գործիչները, մեծապես աջակցել են հայերին և լուսարանել հայոց ցեղասպանության հանգրվանային փուլերը:

ԲԱՂԱՍԱՐՅԱՆ ՍՈՒՐԵՆ (ԱԽ)

ԲԱՆԱԿԻ ԳՈՐԾՈՆԸ ԹՈՒՐԷՒՅՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ (1920-1930 ԹԹ.)

Բանակը եղել և մնում է Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքի կարևորագույն գործոնը: Այս դերը պայմանավորված է 1920-1930-ական թթ. Թուրքիայի Հանրապետությունում ստեղծված ավանդույթներով:

Այդ շրջանում երկրում գոյություն ունեին երկու լավ կազմակերպված և ազդեցիկ ուժ՝ բանակը և Հանրապետական-Ժողովրդական կուսակցությունը: Ընդ որում, այս կուսակցության ղեկավարության մեծ մասը գեներալիտետի անդամներ էին:

1920-1930-ն թթ., ինչպես և մեր օրերին, բանակն, անմիջապես չմասնակցելով պետության կառավարմանը, համդես էր գալիս որպես վճռորոշ քաղաքական գործոն և իր ձեռքում էր պահում երկրի քաղաքական կյանքի վրա վերահսկողության լծակները: Չինվորական և քաղաքական ոլորտների բաժանմունքն այդ ժամանակաշրջանի Թուրքիայում սյնակն էլ չդարձավ լիակատար: Քաղաքականության մեջ միջամտության կարիքն, ըստ էության, չկար, բունի որ Հանրապետության համաբոյս բոլոր ղեկավարները հանդիսանում էին բարձրաստիճան գինվորականներ:

Հենց բանակի վրա վերահսկողությունը պահելու համազանգանքն էր պայամանավորում Արաբյուրքի իշխանության ամբողջությունը: Բանակի հետ կապված Արաբյուրքի հիմնական խնդիրը եղել է, սպառնալուծել բանակի լիակատար հավատարմությունն իրեն և Հանրապետությանը, որպիսի այն աջակցի նոր Թուրքիան կառուցելու իր ջանքերին: Ջեմալական վարչակարգը թեև հենվում էր բանակի վրա, սակայն չդարձավ ռազմական բռնապետություն: Թուրքիայում հաստատվել էր միակուսակցական համակարգ, մինչդեռ ռազմական դիկտատուրան սպառնալուծական վարչակարգ է, նրա կուսակցությունը բանակն է: Հանրապետության առաջնորդները՝

Ք.Աթաբյուրքը, Ի.Ինյոնյան և մյուսները այն կարծիքի էին, որ բանակը պետք է դուրս պահվի քաղաքականությունից:

Բանակը նաև եղել է երկրում արդիականացման գործընթացների շարունակական շարժիչ ուժը: Այլ խառնակամ երկրներից Թուրքիային տարբերում էր նախ և առաջ այն փաստը, որ նրա արևմտականացված զինվորական ընտրանին իր վրա վերցրեց երկրի մոդեռնիզացման պրոցեսի դեկը: Աթաբյուրքի գծված սխեմայում բանակին վերապահված դերը ավելին էր, քան թե պարզապես երկրի սահմանների պաշտպանի դերը: Այն պետք էր նաև լինել երկրի առաջընթացի աղբյուրը:

Դրա հետ մեկտեղ-բանակն օգտագործվում էր երկրի ներքին քաղաքական խնդիրների լուծման համար: Որպես դրա օրինակ կարող է ծառայել բանակային զորամասերի մասնակցությունը 1925թ. քրդական ապստամբության ճնշման գործում:

Հասակ է, որ Թուրքիայի Հանրապետության առանցքը Քեմալ Աթաբյուրքը համարում էր ոչ թե պետական քյուրեկրատական ապարատը, խորհրդարանը, կառավարությունը կամ հատուկ ծառայությունները, այլ բանակը: Այս փաստը բացատրվում է ինչպես նախագահի կադրային զինվորական լինելով, այնպես էլ Օսմանյան պետության պատմության ընթացքում բանակի խաղացած դերով:

Նոր Թուրքիայի և նոր քուրքի կերտման ճանապարհին Աթաբյուրքը հիմնականում ուժի սպառնալիքով, իսկ հաճախ նաև դրա գործադրմամբ էր հստակաբարձում քաղաքական, կրոնական, ավանդապաշտական, ազգայն-կենցաղային արգելքները, և, հասկանալով քուրքերի բնական հսկումն անցյալի վերականգնմանը, ձգտում էր հավերժացնել բանակի ազդեցությունը երկրում իբրև սեփական ձեռքբերումների պաշտպանության միակ հենարան և միջոց:

Հանրապետության հայր-հիմնադիր Աթաբյուրքի և երկրի հիմնական քաղաքական ուժերի կողմից բանակը դիտվում էր և շարունակվում է դիտվել որպես պետության կայունության երաշխիք, երկրում քայքայման ու պատակտման գործընթացները կանխող ուժ: Աթաբյուրքի ժամանակաշրջանում արմատավորվեց այն ավանդույթը, համաձայն որի միայն բանակն իրավունք ունի և պարտավոր է ճգնաժամային պահերին հանդես գալ իբրև ամրոց ազգի շահերի արտահայտող և իր ձեռքը վերցնել իշխանությունը: Տվյալ երևույթի արտահայտում դարձան Թուրքիայում տեղի ունեցած զինվորական հեղաշրջումները և զինվորական վերնախավի միջամտությունները երկրի քաղաքական իրադարձություններին 1960-1990-ական թվերին:

ԲՈՐՈՒՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ՀՄԻ)

**ԿԱՅԻՆԸ (արագ. hazinu) ԵՎ ԾԱՌԻՐ (շում. SAR). ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ
ՏԱՎՐՈՍԸ ՄԻՋԵՐԿԻՐԱԿԱՆ ՓՆՅՏԻ ԱՌԵՎՏՐՈՒՄ
(Ք.Ա. III-II հազ. սահման)**

1. Միջագետքիցների պատկերացմամբ կացինը և ծառը ծագում են հյուսիսային լեռներից, իսկ ծառսահառումը համարվել է հեքսություն: Նման մտացումն ունի իրական հիմնավորք: Միջագետքը չունի կենսական կարևորության այս սպարանքատեսակից և ներմուծում էր լեռնային շրջաններից, այդ թվում Հայկական Տավրոսից (ՀՏ), որտեղից միջագետքիցները փայտ էին ձեռք բերում Ք.ա. 4-րդ հազ. վերջերից (Algaze 1989), իսկ 3-րդի վերջին փորձում արշավանքների միջոցով վերահսկողություն հաստատել այդ տարածքի վրա (Hauptmann 1969-70):

2. Զ.ա. III-II հազ. սահմանին Լագաշ, Իսին, Ուրուկ փայտ արտահանող երկրների բվում հիշվում են հեռույակները (տեղայնացումը ՀՏ-ում և արևմտյան Չագրոսում ըստ Ungnad 1936, Rowton 1967 են.) Մուրիք (արտահանում էր բզենի, ձիթենի, սուրբառու փայտե առարկան, մարտակաթի փայտ), Գուտիում (բզենի, մարտակաթի փայտ), Վերին երկիր (մայրի, ընկուզենի), Կուրդա (գերաններ), Էլուխտը (գիլի-մարտակաթի փայտ), Տաբրա, Տուգրիշ (պիստակենի), Արոա, Խանա, Մարսու, Վիզիկու (գիլի), Արմանում (լեռնային խնձոր), Խաշուր (նոճի), Մայրու լեռներ (ըստ Rowton-ի ՀՏ-ի և Ամանասի սահմանին, մայրի), Խալվատ (ձիթենի), Մելարու (սոճի), Արանցախ (գետ, որի շրջակայքից Մարզոն Արաղացին արտահանում է խնձորենի, սալորենի, թթենի, խաղողի որթ, սերկեվի, նոենի), Նաիրի/Նահարախի (մարտակաթի փայտ, սոճի, գիլի, ուրումու, միկրու, դուրլու):

3. Այս ծառատեսակները համապատասխանում են ՀՏ-ի կլիմայական պայմաններին և համահունչ են տարածքի հնագիտական հուշարձանների ավյալներին (Չայոնյու, Խաֆեր, Թեփեզիկ են): Վերջիններս համապատասխանում են միջագետքյան հուշարձանների նույնատիպ ավյալներին:

4. Փայտանյութը արտահանվել է Եփրատով վար, նաև ցամաքային ճանապարհով (հմնա. Էլուխտի փայտը): Միջագետքի հետ վայտի առևտուրը կարող էր լինել ՀՏ-ի հասարակության «առտեսական հիմքը» (Whallon, Kantman 1969), փայտի առևտուրը՝ վերինեփրատյան «առևտրականների մենաշնորհը» (Mallowan 1947), Հայկական լեռնաշխարհի բնիկները՝ «հնուտ փայտագործներ», իսկ մարտակաթի արտադրությունը՝ «Հայաստանի առանձնահատկությունը» (Drews 1988): Փայտի առևտրի միջոցով հարավային Հայաստանի բնիկները աղբակի առնչության մեջ են մտել Միջագետքի և այլ հեռավոր շրջանների հետ, որոնց բվում էր նաև Եգիպտոսը: Ֆորենցիայի քանգարանի եգիպտական մարտակաթը (որի փայտանյութը՝ հացենի և կեշի, հնարավոր էր ձեռք բերել միայն Հայկական լեռնաշխարհում), սավածի վկայությունն է:

5. Գրավոր և հնագիտական աղբյուրների տվյալները ցույց են տալիս, որ ՀՏ-ը պարբերաբար անտառահատվել է Զ.ա. III հազ. ընթացքում, ինչը կարող էր ազդել տարածքի բնակչության կայունների վրա (էրոզիա, գետերի տիվումապատում)՝ նպաստելով անասնապահական կենցաղի ակտիվացմանը III հազ. վերջին:

ԳՐԵԿՍԱՆ ԵՐՎԱՆԴ (ԱՄ)

ՄԱՆԱՅԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԳԱՎԱՈՆԵՐԸ ՈՒ ՆԲԱՆՅ ՏՆԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Զ.ա. I հազարամյակի հինարևելյան երկրների շարքում իր ուրույն տեղն ունի Մանայի քաղաքությունը, որի պատմության էջերը, չնայած առանձին անդրադարձների, տակավին մնում են սակավ ուսումնասիրված: Դրանց շարքին է դասվում նաև այդ քաղաքության կազմում եղած կամ նրան ենթակա երկրների ու գավառների բացահայտումը և նրանց տեղադրությունը:

Ուրարտական և ասորեստանյան սեպագիր աղբյուրների մատուցած տվյալները թույլ են տալիս տարբերակել երեք խմբի շուրջ 12 վարչաքաղաքական միավորներ:

1. Տարածքներ, որոնք մաս են կազմել Մանայի բազավորությանը և կառավարվել արքաների կողմից նշանակվող հատուկ պաշտոնյաների՝ տեղապահների կողմից:
2. Տարածքներ, որոնք գտնվել են Մանայի գերիշխանության ներքո և կառավարվել ժառանգաբար իշխող ցեղային առաջնորդների կողմից, որոնք, փաստացի հանդիսանալով անկախ իշխողներ, պաշտոնապես համարվել են Մանայի բազավորության «մեծ տեղապահներ»:
3. Տարածքներ, որոնք հանդիսացել են «անկախ» երկրներ և, առաժամանակ, գտնվել Մանայի սզդեցության ոլորտում:

Ըստ այդմ՝ տարբերակով ենք հետևյալ փարպարադարական միավորները.

I - գավառներ.

1. «Իզիրտու քաղաքի շրջան» (Ուրմիայից հարավ և Փոքր Չարի ակունքներից արևելք՝ Չաղատու գետի վերին հոսանքի ձախափնյա սավազան, Բերդաձոր և հարակից տարածքներ),
2. Մնախ (Ուրմիայից հարավ-արևելք՝ Չաղատու գետի աջափնյա ավազան),
3. Սուրիկաշ (Չաղատու գետի ակունքների շրջան՝ Բանե, Սարբզ և Սահար քաղաքների միջև ընկած տարածքներ),
4. Էրիշբեյանա քաղաքի շրջան (Ուրմիայից հարավ՝ Փոքր Չար գետի ակունքների շրջան),
5. Արսիյանիշ քաղաքի շրջան (Ուրմիայից հարավ՝ Փոքր Չար գետի ակունքների շրջան),
II - «երկրներ» (Մանային ենթակա կամ ազդեցության ոլորտում գտնվող).
6. Չիկերտու (Ուրմիայից արևելք՝ Չարմ-Ռուդ և Հաշա-Ռուդ գետերի ավազան),
7. Ուիշդիշ (Ուրմիայի արևելյան ափամերձ տարածքներ),
8. Սուրի (Ուրմիայից արևելք և հյուսիս-արևելք՝ մինչև Մարանդ, Թավրիզ ինչպես նաև Սոհենդ լեռն ընկած տարածքներ),
9. Բիթ-Գայուկկու (՝) (Ուրմիայից հարավ-արևելք՝ Կրզըլ-ուզեն կամ Մաֆիդ-Ռուդ գետի կովիս),
10. Կոմուրդայցիների երկիր (Ուրմիայից հարավ՝ Արսիյանիշ և Էրիշբեյանա քաղաքներին հարող տարածքներում, Փոքր Չարի ակունքների շրջան),
- 11-12. Ալլարբիս և Կարալլու (Ուրմիայից հարավ՝ Փոքր Չարի վերին հոսանքի շրջան):

Վարչարարական այս միավորների ընդգրկված տարածքները (Ուրմիայից հարավ և արևելք՝ Չաղատու գետի ավազան, Փոքր Չարի ակունքների շրջան, Կրզըլ-ուզեն գետի միջին հոսանք) համապատասխանում են ներկայիս Իրանի Զուրդիստան, Արևելյան և Արևմտյան Ասորստանական օտոմանների մեծագույն մասին:

ՂԱՍԱՅԱՆ ՏՈՐՔ ԵՊՂ

ՔՐԳՆԵՐԻ ԾԱԳՄԱՆ ԱՌԱՄՁՆԵԼԻ ԸՈՒՐՁ

Քուրդ առաջին պատմագիր Շարաֆ-խանը (VI դ.), որպես քրդերի ծագման ամենաիմաստասեր փարկած, բերում է Ֆիրքուսու (X դ.) հաղորդած ստասպելը Չահակի (Չահակի) մասին: Վերջինիս անունը իրան. Գահակի (*Dahāk*) արարացված ձևն է՝ سحاک *ṣahhāk*, որն «Ավեստայում» հիշվում է որպես Անրիմանի ստեղծած օձակերպ աժի կակներից (*Gandarva, Azi Sruvara, Azi Vīšāpa* և այլն) մեկը՝ *Azi Dahāka* «իժ-Գահակ»: «Ավեստայում» Աժի Գահական եռազուխ վիշապ է, իսկ «Դենքարդում»

(Djnkard 3.229) համարվում է մագղեգական կրոնի հակառակորդը նրանից, իբր, հուդայականության հիմնադրույթներն անցել են Արրուսամին:

Ըստ «Շահնամեի»՝ ծագումով արաբ, բռնակալ թագավոր Չոհակին ամեն օր գոհում էին երկու պատանի, որոնց գլխադեղով կերակրում էին նրա ուսերին անած երկու օձերին (եռագլուխ Աժի Դահակայի վերամարմնավորումը): Ուշ տարբերակով՝ գոհերի ուղեղները բառնում էին Չոհակի ուսերի վերքերին (Շարաֆ-խան): Սակայն, մի օր, գոհերին սպանողները սկսում են մի պատանու ուղեղի փոխարեն ծածուկ ոչխարի ուղեղ խառնել: Այդպիսով, օրեցօր փրկված պատանիները թարքվում են լեռներում, և նրանցից, իբր, սերում է քյոյերի ցեղը (kord «լեռնական հովիվ», ըստ Շարաֆ-խանի՝ «քաջ»):

Չոհակի մասին առաջին անգամ վկայված է Խորենացու (V դ.) և Իբն Կուրայբայի երկերում: Խորենացին, մեծ քամանքանքով, պատմում է նշված «պարսից անհարմար ու անճաշակ գրույցը» սուկ ընդհանուր գծերով՝ առանց խոսելու փրկված պատանիների, քնականաբար՝ նաև քրդերի մասին: Նա Չոհակին անվանում է Բյուրասայի Աժիահակ և նույնացնում Կենտավրոս Պյոտիդայի հետ (հմնտ. որոշ հետազոտողների նշած կապը կենտավր և գանդարվա անունների միջև): Պատմահայրը Բյուրասայիի կերպարը տարանջատում է մարսաց Աժիահակից (հուն. Astaged), սակայն վերջինիս անսած «երազը» (Խոր. ԻԲՁ) համանման և Չոհակի երազին (Շահնամե, 1333):

Այսպիսով, հայ-իրանական դիցաբանության մեջ Աժիահակը այլազգի բունակալ-վիշապ է, որը չունի կոնկրետ էթնիկ պատկանելություն: Մ. Շվարցի կարծիքով՝ Dabaka անունը ծագում է խաբաներեն daba- «ողտմարդ», փախաներեն dai- «մարդ» արմատից (հմնտ. սլյուբական դահ ցեղը, որից սերում էին պարթև Արշակունիները), այսինքն՝ Աժի Դահակա դիցանունը նշանակում է «վիշապամարդ»:

Ֆիլոլոգիան հայանում է Չոհակին մարդկային գոհեր մատուցած սպասավորների անունները իմաստուն Արմայիլ (Ազմայիլ) և խորագետ Քարմայիլ (Գարմայիլ), որոնք «Շահնամեի» մի ձեռագրում հիշվում են Արմանք և Գարմանք տարբերակներով: Արմայիլը (Արմանք) համարվում է Դամավանդ լեռան (որի խառնարանում, իբր, շիրայված է Չոհակը) շուրջ բնակվող մուսուլման ցեղապետերի նախահայրը, հնարավոր է նաև, որ նա Արման երկրի (Թուրանի հարևանությամբ) անվանադիրն է: Իբն Կուրայբան վերջինիս կոչում է Արիայի, իսկ Քարմայիլի մասին ոչինչ չի գրում: Արմայիլը կամ Արամը (Aoram, Awram) նաև գուրանական ամենամեծ ցեղախմբի՝ ավրոմանների (սուրամի) անվանադիր նախնին է, որին, իբր, Գարեհ արքան տեղահանել է Դամավանդի շրջանից (E.B. Soane): Արմայիլի և Քարմայիլի հնարագիտության շնորհիվ՝ Չոհակի համար նախատեսված գոհերի մի մասը որջ է մնում: Ուշագրավ է, որ դեռ XIX դ., Դամավանդի շրջակայքում նշվում էր Չոհակի բռնապետությունից ազատվելու օրը՝ عيد کردی (J. Morier):

Իբն Կուրայբայի համաձայն՝ մագապուրծ պատանիներն սպաստանում էին Ֆարսի լեռներում: Ըստ մերօրյա ուսումնասիրությունների՝ հենց այստեղից են քրդական նախարարբառներով խառող ցեղերը VIII-X դդ. տեղաշարժվել դեպի հյուսիս-արևմուտք, մինչդեռ գուրանական ցեղերը մերձկասպյան շրջաններից աստիճանաբար վերաբնակվել են հարավային տարածքներում:

**ՂԱՐԱՐԱԳՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹՅՈՒՐՔԱԼԵԶՈՒ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏՆՔՍՏՈՒՄ**

Հայ-աղբերջանական հակամարտությունը Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ որոշակի տեղաշարժեր ունեցավ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: Հակամարտության մեջ ներգրավվեցին տարածաշրջանի բոլոր երկրները՝ Ռուսաստանը, Իրանը, Թուրքիան և ԱՄՆ-ը: Վերջինների շմբդում Թուրքիան առանձնացավ իր առանձնահատուկ շահագրգռությամբ՝ խնդիրն անպայման աղբերջանական կողմի օգտին լուծելու մշակված քաղաքականությամբ: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, օգտվելով նոր ձևավորված աշխարհագրադարական իրավիճակից, Թուրքիան փորձեց նախկին Խորհրդային Միության բյուրբալեզու հանրապետություններում տարածել իր ազդեցությունը և ստեղծել բյուրբալեզու երկրների համադաշնություն, որտեղ գերիշխող դիրքերը վերապահվելու էր իրեն:

Ղարաբաղյան հանգույցը հենց սկզբից վերածվեց Թուրքիայի ու բյուրբալեզու հանրապետությունների միջև հարաբերությունների խորացման խանգարիչ գործոնի, բացառապես չլով միաժամանակ Թուրքիայի՝ տարածաշրջանում ունեցած քաղաքական ծրագրերի և իրական համետո հնարավորությունների լիակատար անհամասարտասխանությունը: Յուրաքանչեք հանդերձ տարաբնույթ օգնություն՝ բուրբալեզու կողմը այդպես էլ չկարողացավ էական րեկում մտցնել Ղարաբաղյան հակամարտությանը աղբերջանական տեղում սպառ գործում, որը նրա կողմից լուրջ փաստարկ էր դիտվում բյուրբալեզու համերաշխության ստեղծման ճանապարհին:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը լուրջ դժվարություններ ապրեց 1992թ. Անկարայում կայացած համաբյուրբալեզու առաջին զագաթաժողովում: Թյուրքական համադաշնություն ստեղծելու, ինչպես նաև Ղարաբաղի հարցում Աղբերջանին համերաշխություն հայտնելու բուրբալեզու ծրագրերը ըմբռնում և աջակցություն չստացան կենտրոնասիական համապետությունների կողմից: Ավելին, «բյուրբալեզու աշխարհի» ներսում գոյություն ունեցող և նոր ձևավորվող հակաաղբերջանները, ինչպես նաև անցանկալի քաղաքական զարգացումներից խուսափելու հանգամանքը, պատճառ դարձան, որպեսզի Իտանձզլի 1993թ. աշնանը Բարձրում նախատեսված երկրորդ զագաթաժողովի անցկացումը: Ի վերջո, 1994թ. հոկտեմբերին Մաամբուլում կայացած երկրորդ համաբյուրբալեզու զագաթաժողովի եզրափակիչ հռչակագրի մեջ արձանագրվեց լուրջ Ղարաբաղյան հակամարտությունը ՄԱԿ-ի որոշումների շրջանակում լուծելու անհրաժեշտությունը: Սակայն առաջին հայացքից Աղբերջանի օգտին արված հայտարարությունը չէր նշանակում Բարձրի և Անկարայի դիրքերի պաշտպանում, քանզի Հայաստանի դեմ պատժամիջոցներ կիրառելու առաջարկը մերժվեց Նագաբրանի և մյուս ղեկավարների կողմից:

Ղարաբաղյան հիմնախնդրի զարգացումները խաչընդոտեցին Թուրքիայի ազդեցության հետագա ուժեղացմանը Աղբերջանում և ներքափանցմանը Կենտրոնական Ասիա: Աղբերջանում ղեկավար շրջանները փորձեր արեցին բարերավելու աղբերջանա-ռուսական հարաբերությունները և խորացնել կապերը Իրանի հետ: Տեսանելի ապագայում Ղարաբաղյան հակամարտությունը և դրա կարգավորման գործընթացը էական դեր կկատարեն Բարսու-Անկարա հարաբերությունների հետագա զարգացումներում:

ԻՐԱՆՈՒՄ ԱՄՆ-Ի ԳԵՄՉԱՆՏԱՆ ԳՐԱՎՈՒՄԸ ԵՎ ԱՄԵՐԻԿԱ-ԻՐԱՆՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԳՆԱԺԱՄԱՅԻՆ ՓՈՒՂԸ

1977թ. ԱՄՆ-ի պետդեսպարամենտի ծրագրավորման բաժնի ներկայացված ամերիկա-իրանյան հարաբերությունների հետագա զարգացման հեռանկարների մասին վերլուծականը, ուր լուրջ անհամազատություն էր արտահայտվում Իրանում հաստունացող քաղաքական իրադրության կապակցությամբ, ըստ արժանվայն շընդունվեց և շօնահատվեց երկրի քաղաքական ղեկավարության կողմից: Իրապարծության հետագա սրբնբաց զարգացումը և ԱՄՆ-ի քաղաքական շրջանակներում ամերիկա-իրանյան հարաբերությունների կայուն վերելքի մասին մասամբ շահամետ լոբբիի օգնությամբ արմատավորված պատկերացումները թույլ չէին տալիս կանխատեսումներ և վերլուծություններ կատարել այնպիսի ճշգրտությամբ, որը թույլ կտար ԱՄՆ-ին առաջ ընկնել դեպքերի զարգացումից վերահսկել իրավիճակը Իրանում: Իրապարծությունների հետագա զարգացման անորոշության դեմն առնելու համար ԱՄՆ-ը գործում էր մի քանի հարթություններում և տարբեր ուղիներով ձգտում էր կապեր հաստատել այն գործիչների հետ, որոնք կարող էին նշանակալի դեր խաղալ ներքաղաքական ուժերի ղեկավարման գործում: Այնուամենայնիվ ԱՄՆ-ի դեսպանատան գրավումը Իրանում որոշակի առումով անակնկալ էր Քարտերի վարչակարգի համար և երակետային էր այնքանով, որ այդ փաստից հետո ԱՄՆ-ի քաղաքական ղեկավարությունը կանգնեց երկընտարների առջև կամ ռազմական միջամտության դիմել Իրանում և ցույց տալ հարևան արաբական երկրներին, որ Պարսից ծոցում իր շահերի պաշտպանության համար ԱՄՆ-ը պատրաստ է դիմել ծայրահեղ միջոցների, կամ էլ գործել ոչ-բաց ճակատով, կազմակերպել և աջակցել նախկին քաղաքատիժան զինվորականների և շահամետ տարրերի հակահեղափոխական ելույթներ՝ ընդդեմ նոր վարչակարգի: Պետք է հաշվի առնել, որ և՛ Իրանը, և՛ ԱՄՆ-ը պատգրաստվում էին առճակատման արդեն իսկ դեսպանատան գրավմանը նախորդող շրջանում: Դեսպանատան գրավումը տարերային էլույթ չէր, ինչպես հետագայում փորձում էին ներկայացնել որոշ ուսումնասիրողներ: Իրանը գիտակցում էր այդ քայլի հնարավոր հետևանքները, բայց և այնպես չխաբչեց իրանա-ամերիկյան հարաբերությունների սրումից: Իսլամական հեղափոխության հաստատումից հետո հեղափոխության ղեկավարները բախվեցին նոր հիմնահարցերի հետ՝ կապված թե՛ երկրի ներքաղաքական կառուցվածքի հետ, թե՛ արտաքին քաղաքական կուրսի հետ և այդ առումով դեսպանատան գրավումը ոչ միայն արտաքին ազդեցվության գործոն էր այլև՝ վկայում ներքին որոշակի ուժերի փոխազդեցության մասին: Իրանա-ամերիկյան ճգնաժամը զգալի ազդեցություն ունեցավ ԱՄՆ-ի ներքաղաքական կյանքում, ուր բացի Ջրիզեն Բրեյդենսկիի և Սայրուս Վենս «ակգրոնքային հսկանարտությունից»՝ երկրի քաղաքական դիրքորոշումը ձևավորելու հարցում, բավական բարդ իրավիճակ էր ստեղծվել երկրի նախագահ Ջ. Քարտերի համար, որն ընտրությունների նախօրյակին կարիք ուներ վճռական և ցուցադրական քայլերի անձնական վարկանիշի բարձրացման համար: Ստեղծված ճգնաժամից դուրս գալու անկարողությունը թույլ տվեց ընդդիմադիր հանրապետականներին գրավել ծայրերի մեծամասնությունը և անցկացնել իրենց թեկնածու Ռոնալդ Ռեյգանին, որի իշխանության գալը հարմար առիթ էր Իրանի համար՝ հետ կանգնել իր կոշտ դիրքորոշումից և հետ վերադարձնել պատանդներին, ինչն էլ էականորեն նպաստեց զագաթնակետին հասնող ճգնաժամի լարվածության բուլացմանը:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԳՐԱԿԱՆ ՔՐԴԵՐԵՆԻ ԳՈՂԱՐՎԵՍԱԿԱՆ ՈՃԻ ՄԻ
ՔԱՆԻ ՀԱՐՅԵՐԻ ԸՈՒՐՁ**

1. Հայաստանում ձևավորվող գրական քրդերենը աչքի ընկնող առաջընթաց ունի իր գեղարվեստական ոճի ընդարձակման ու հարստացման ճանապարհին: Այս ոճի կազմավորմանը լայն մասնակցություն ունեն ժողովրդական խոսքին յուրահատուկ երեք՝ ստորյա-խասակցակիցն, կուլտուրական բարձր, բանաստեղծական (ֆոլկլորային) ոճերը և նոր՝ հրապարախոսական ոճը, որոնք իրենց միասնության մեջ ստեղծում են նրա կայացման համար անհրաժեշտ լեզվական նյութի ու ռճական բազայի առկայության հնարավորություններ:

2. Գրական քրդերենի գեղարվեստական ոճը իր զարգացման ճանապարհին ընթանում է երկու հիմնական ուղղություններով՝ տեղի քուրդ հեղինակների չափածո և արձակ գեղարվեստական ստեղծագործությունների ստեղծման, նրանց անընդմեջ կատարելագործման ու հղվման ճանապարհով և համաշխարհային գրականության գլոխագործոց կոթողների քարզմանությունների միջոցով: Այս տեսակետից գեղարվեստական գրականության լեզվի ու ոճի ձևավորման ուղղությամբ նշանակալի դեր են խաղում առաջին հերթին հայ և ռուս դասական ու ժամանակակից գրականության նմուշները՝ Արովյանի, Լեւոնտնովի, Թումանյանի, Պուշկինի, Բուֆֆու, Տոլստոյի, Իսահակյանի, Չեխովի, Բոչարի, Տուրգենևի, Գորկու, Չաբենցի և այլոց լավագույն ստեղծագործությունները, որոնց քարզմանությունները ստիպում են ձևավորվող գեղարվեստական խոսքի մեջ ներառել բանավոր ստորյա-խասակցական, բանասիրտական ու բարձր ոճի պատկանող լեզվատոճական հսկայական զանձերը՝ ապով նրան հարուստ ու բազմաբովանդակ դրսևորում:

3. Գրական քրդերենի գեղարվեստական ոճը ուսումնասիրելիս մենք օգտվել ենք առկա գրականությունից, ինչպես նաև այս ոճին վերաբերող քրդագիտական ուսումնասիրություններից (Ա. Եֆիմովի «Գեղարվեստական խոսքի ռճաբանություն» /Մ.1967/, Մ. Խոսնոյանի «Զրդերեն լեզու և գրականություն» /Ե.1990/ և այլն): Ներկա զեկուցումը պարունակում է քրդական գեղարվեստական գրականության լեզվի ու ոճի մի քանի հարցերի ուսումնասիրության արդյունքները: Այս հարցերից են գեղարվեստական խոսքի բառապաշարի, դարձվածապաշարի և պարենխոսապաշարի ներկա վիճակը և հարստացման ուղիները, լեզվի այս երեք նյութական բնագավառների միավորների ռճական կիրառությունը, նորաբանությունների ու փոխառությունների ուղղությամբ նրա հարստացման հնարավորությունները և նրա փոխհարաբերությունները քրդերեն լեզվի այլ բարբառների հետ, որոնցով տարբեր երկրներում լույս է տեսնում հարուստ գրականությունն ու մամուլը:

ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՆԻ ՈՐՉԵՍ ԻՐԱՆ-ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆ

1941թ. սեպտեմբերի 16-ին Մոհամմեդ Ռեզա Փահլավին ստանձնեց երկրի ղեկավարությունը: Նոր շահի գահակալությունը սկսվեց Իրանի համար բարդ ու դժվարին պայմաններում: Երկիրը կարիք ուներ արտաքին ֆինանսա-տնտեսական օգնության, որը տվյալ պայմաններում կարող էին ցուցաբերել միայն ԱՄՆ-ը: 1942թ. վերջին, վարչապետ Ղավամ էս Սալբանեի համաձայնությամբ Միացյալ Նահանգները Իրան մտցրին 30 հազարանոց բանակ, որի խնդիրն էր ապահովել ռազմական բեռների տեղափոխման անվտանգությունը դեպի Խորհրդային Միություն:

Իրանը կրկին օգնության խնդրանքով դիմեց Վաշինգտոնին: ԱՄՆ-ը արձագանքեցին այդ խնդրանքին, քանի որ հնարավորություն էր ստեղծվում իրենց ազդեցությունը տարածել Խորհրդային Միության հարևան երկրում:

Բացի ֆինանսական և տնտեսական օգնություններից, Իրան ներքափանցեցին մեծ թվով ամերիկյան խորհրդակցաներ:

1943թ. ԱՄՆ-ի նախագահ Ռուզվելտը մշակեց այսպես կոչված «հովանավորման» քաղաքականությունը, որը հետպատերազմյան տարիներին շարունակվեց նաև հաջորդ գրեթե բոլոր նախագահների կողմից: Այդ քաղաքականության կուրյունը կայանում էր նրանում, որպեսզի ամերիկյան կենսական գոտիներում «օգնության» մեխանիզմի շնորհիվ ստեղծվեն ազդեցության ուժեղ լծակներ: Անտարակույս, Իրանը մտնում էր ամերիկյան կենսական շահերի գոտու մեջ՝ ոչ միայն նավթի և բնական ռեսուրսների, այլև գրաված կարևորագույն ռազմավարական դիրքի շնորհիվ:

Այսպիսով, հետպատերազմյան ժամանակաշրջանից մինչև 1954թ. ԱՄՆ-ը Իրանին պարտքերի և նպաստների տեսքով տվեցին 46,6 մլն., «IV կետի» շրջանակներում 72,2 մլն., ռազմական օգնություն՝ (սկսած 1947թ.-ից) 175 մլն., անհասպտղ օգնություն՝ 45 մլն.: Այս քաղաքականության միջոցով ԱՄՆ-ը Իրանից «գորսս վոնդեցին» Իրանի նախկին «տերերին» Անգլիային և Խորհրդային Միությանը:

Վարչապետ Մոսադեղի կառավարության ժամանակ ԱՄՆ-ը կրճատեցին օգնության քանակը, քանի որ վարչապետին հարամ էր «Թուղև» կուսակցությունը, որն, ըստ էության, կոմունիստական էր, և ԱՄՆ-ը թույլ չէին կարող սալ Խորհրդային Միության ազդեցության ուժեղացումը Իրանում: Նույնիսկ, երբ 1951թ. Մոսադեղը 120 մլն. դոլարի օգնության խնդրանքով դիմեց ԱՄՆ-ին, վերջիններս մերժեցին՝ պատճառաբանելով, որ Իրանը բավականին եկամտու է ստանում նավթային ռեսուրսների շահագործումից: ԱՄՆ-ը զենեարդ Չախեդիի օգնությամբ իրականացրին «Այարս» կողավորված օպերացիան, որի շնորհիվ իշխանագրվվեց և ձերբակալվեց Մոսադեղը: «Այարս» օպերացիան ԱՄՆ-ին արժեցավ 100.000 - 200.000 դոլար:

1953թ. հուլիսին ԱՄՆ-ը փակեցին Իրանի բյուջեի ճեղքվածքը: Մոսադեղի պաշտոնանկությունից հետո սկսվեց ամերիկյան օգնությունների տարափ: 1955թ. Իրանը մտավ ՄԵՆՏՕ-ի պակտի մեջ: Կարևորելով Իրանի հանգուցային դերը մերձավորարևելյան ռազմական այս բլրի մեջ, ԱՄՆ ավելացրին Տրամենի դոկտրինայի «IV կետով» սահմանված օգնության փայտաթիղջ Իրանին: Պետք է նշել, որ ԱՄՆ-ի օգնությունները միայն դրամական տեսքով չէին մտնում Իրան:

Այսպիսով, հարկ է նշել, որ Իրանի համար վճողոք յոթ տարիների ընթացքում, ԱՄՆ-ը շուրջ 1 մլրդ. դոլարի օգնություն հատկացրեցին Իրանին: Չնայած ԱՄՆ-ն իրենց

արտաքին քաղաքականության մեջ առաջնորդում էին սեփական շահերով, այնուամենայնիվ այս օգնությունները մեծապես նպաստեցին Իրանի անտեսության զարգացմանը:

ԱՄՉԱՏՐՅԱՆ ԵԿԱՏԵՐԻԿԱ (ԵԹՂ)

ՀԱՎԱՏԱԽԵՎՈՒԹՅԱՆ ԿՐՈՆՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՅԱԿԵՏԵՐԻ ԸՈՒՐՉ

Քրիստոնեական ավանդույթում կանոնակարգված սրբերին կարելի է տարադասել երկու խմբի՝ հանուն հավատքի իրենց կյանքը զոհած մահաատակների և աշխարհիկ կյանքից կամավոր հրաժարված ճգնավորների:

Հաճախ, ճգնակյացի կենսածն ընտրած անձինք Աստծուն այնքան էին նվիրվում, որ չբավարարվելով հասարակական կյանքից հեռանալով՝ իրենց ենթարկում էին հոգեբանական և ֆիզիկական այնպիսի զանազան սահմանափակումների, որոնք ոչ միայն գերազանցում էին մարդկային օրգանիզմի հնարավորությունները, այլև հակասում էին մարդու կենսազոյության ասարակական օրենքներին: Նրանք թվում առանձնապես առկա էին խավ էին կազմում այն ճգնավորները, ովքեր գիտակցաբար հրաժարվում էին հասարակության հետ խելամիտ վարքագծով առնչվելուց: Քրիստոնեության մեջ մտնելով իրայաները կռվեցին հավատախնդրի (юродивые):

Այս երեւոյթն առկա է նաև իսլամում, որտեղ հավատախնդրի հայանի են مجانين عقلا (օղակալ-յե մաջանիխ՝ իմաստուն խենքեր), لجدوبان (մաջոբուբան՝ [Աստծո սիրով] գերվածներ) և այլ անվանումներով:

Կամավոր գրկանքների ծայրահեղ քաջասական ազդեցությունը նյարդային համակարգի վրա մարդուն ոչ հազվադեպ հասցնում էր խելահեղության, այսինքն՝ կարող էր վերածվել իսկական խենքության: Ե՛վ ահամա, և՛ կամադրված խենքությունը դրսևարվում էր միևնույն վարքով, միայն այն տարբերությամբ, որ երկրորդ դեպքում հավատախնդրի պահովածը մտածված խելահրաժարման արդյունք էր լինում: Երբեմն նրանց նմանության պատճառով և՛ քրիստոնեության մեջ, և՛ իսլամում սխալմամբ հասարակ խենքերը, որպես հավատախն, դասվել են սրբերի կարգը: Բացի այդ, հայանի են դեպքեր, երբ վարքաբանական երկերում որոշ սուֆիներ ներկայացվում էին որպես «իմաստուն խենքեր»:

Իսլամական գրականության մեջ հավատախնների մասին պատումներում առավել հաճախ հիշատակվում են Բահուլը, Օրայանը, Լոզման-և Սարախան, Լայխարը և ուրիշներ: Նրանցից շատերը մեծ հեղինակություն էին վայելում իրենց շքապատում: Այդ մասին են վկայում ակամավոր մի շարք բանաստեղծների «իմաստուն խենքերին» վերագրվող ասույթների հիշատակումները: Բացի այդ, համաձայն միջնադարյան աղբյուրների, այդպիսի «իմաստունների» հետ խոբորակցելու էին գալիս նույնիսկ իշխանավորները: Հարուն ալ-Ռաշիդը, Մահմուդ Դազնավին, Թուրքի բեկը և ուրիշներ:

Հաճախ, հավատախնների ազդեցության տակ, մարդիկ ապաշխարում էին և ընտրում նրանց զարգացմանը ու կենսածնը: Այս հանգամանքը ևս հաստատում է, որ հավատախններն իրականում ոչ միայն հոգեկան հիվանդությամբ չէին տառապում, այլև ուժեղ, կամային անհատականություններ էին:

Կրթնաեղբերանական, քաղաքական ու սոցիալական խնդիրների համակցումով բարդացած այս երևույթի ուսումնասիրությունը հնարավորություն կտա ամբողջական պատկերացում կազմել ճգնակեցության դրսևորումների մասին:

ԿՄՐԱՊԵՏՅԱՆ ՆԱԻՐԱ (ԱԻ)

ՏԱՀԱ ՀՈՒՄԵՅՆԻ «ՕՐԵՐԸ» ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐ ԵՎ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Եգիպտական գրականության մեջ ժամանակագրական առումով հառուկ տեղ է գրավում XX դարի սկիզբը, երբ ձևավորվում է արձակագրության նոր ոճ՝ նովելը, և հետզհետե սկսում է դառնալ գերիշխող: Թեև քննրեցվող այս ստեղծագործությունները մեծամասնորեն նկարագրում էին Եգիպտոսի կյանքն ու իրականությունը: Դրանք հիմնականում հասարակ գյուղացիների՝ ֆեյդաների կյանքը, նիստուկացր, գյուղի անցույթարձն էին պատկերում:

Տահա Հուսեյնը ծնվել է 1889թ. միջին բարեկեցիկ ընտանիքում: Դեռ վաղ մանկուց նա կորցնում է տեսողությունը, և ծնողները նրա ապագան տեսնում են իր նման շատերի օրինակով՝ մտածելով, որ նա կդառնա Դուբայի ընթերցող: Նա նախնական կրթությունը ստանում է գյուղի քոթքարում՝ սովորական մասնաշխարհական նախակրթական դպրոցում, ապա ալ-Ազհարին կից դպրոցում անցնում է աստվածաբանական գիտությունների լրիվ դասընթացը: Այստեղ նա լսում է հայանի Մուհամմադ Արդոյի դասախոսություններից մի քանիսը, ինչը խոր հետք է թողնում կույր աղայի հոգում: 1908թ. էլիմնադրվում է Եգիպտական համալսարանը Կահիրեում, որտեղ 1912թ. ուսանում է Տահա Հուսեյնը: Մեծ ազդեցություն է տպավորություններ ստանալով գրականության պատմության, փիլիսոփայության դասախոսություններից, երկուսսարդ կույր հանճարը պատկերացնում է իր հետագա գործունեությունը:

1914թ. նա գրում է մեկ տարի անց տպագրում է գիտական թեզ կույր բանաստեղծ-փիլիսոփա Աբու ալ-Ալա ալ-Մաստիի ստեղծագործական ուղու մասին: Այս թեզից հետո համարարանը մեծ ուշադրություն է ցուցաբերում շնորհաշատ կույր երիտասարդին և նրան ուղարկում են Փարիզ՝ գիտական կատարելագործման: Մորթնում, սակայն, Հուսեյնը չի բավարարվում միայն ծրագրային դասընթացներով: Բացի դասական բանասիրությունից նա ուսումնասիրում է նոր ֆրանսիական գրականությունն ու արվեստը, քառերանը, Փարիզում այցելում մատչելի արարական գրականության ու խլամի մատչելի դասընթացներ:

Ֆրանսիացի բնադատների և գրականագետների աշխատանքների ազդեցությամբ հղկվում է նրա ճաշակը, ձևավորվում յուրահատուկ մեթոդը: Փարիզը Տահա Հուսեյնի համար մեկ այլ նվեր էլ է պարգևում. այստեղ նա հանդիպում է իր ապագա ֆրանսուհի կնոջը:

1917թ. Մորթնում նա պաշտպանում է արաբական պատմաբան Իբն Խալլունի մասին գիտական թեզ և երկու տարի անց վերադառնում է Կահիրե՝ իրեն Եգիպտական համալսարանի հին պատմության ամբիանի պրոֆեսոր: 1925թ. համալսարանի քարեփոխումներից հետո նա փոխադրվում է արաբական գրականության պատմության ամբիան:

1929թ. նա սկսում է աշխատել իր գլուխգործոցի՝ «Օրերը» ժամանակագրության վրա: Այս աշխատանքը բողկացած է 2 մասից և ավարտվել է 1930թ.: Մենք փորձեցինք

պատկերացում տալ Տահա հուսեյնի կենսագրության մասին, քանի որ նրա կենսագրության I փուլը այս երկի սյուժեն է հանդիսանում:

Տահա հուսեյնը, զգալով իրեն ժամանակագրության հերոս, որպէս է իր կյանքի մի փոքրիկ անկյունը բացել և ներկայացնել աշխարհին՝ զեղարվեստորեն պատկերելով այն: Ինչպես զնահատել է Ի. Կրաչկովսկին. «Ստեղծագործության նշանակությունը ոչ միայն նրանում է, որ այն տալիս է հարուստ պատկերներով լի այնպիսի առօրյա, որը հասանելի է միայն հեղինակին, այլև նրանում, որ այս պատկերներից տրված է սցիսիական նշանակություն, այստեղ լայնակի կտրվածքով, առանց զեղարվեստականության խափանման, ներկայացված են փոքրիկ քաղաքի մարտնչող ուժերը, նորկայացված է հասարակությունների աճը, այն հակասությունների, որոնք դեռ բերելու են անլեյի մեծ հակասությունների ամբողջ երկրի մակարդակով»:

Հետաքրքրաբաժան է նաև հեղինակի լեզուն և շարադրան օճը: Գրքի ընթերցման ժամանակ մենք շատ յուրահատուկ զգացումներ ենք ապրում հագիսա, էպիկական պատմությունը հետզհետե լարում է ուշադրությունը, հասնում բարձր ռդրերգականության (օրինակ՝ եղբոր մահվան պատմության ժամանակ): Չարմանալի են կույր հեղինակի աված նկարագրությունները (Տահա Հուսեյնը կտարացել էր 4 տարեկան հասակում):

Ժամանակագրությունն իրենից ներկայացնում է ժամանակակից արարական գրականության մեջ գրական ստեղծագործության նոր ձև, որը XX դարի ընթացքում զտել է իր հետագա կիրառումը:

ԿՈՍՏԻԿՅԱՆ ԲՐԻՍՏԻՆԵ (ՍԻ)

ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՕՐԲԵԼՅԱՆՆԵՐԸ XVIII-XIX ԳԱՐԵՐՈՒՄ

Սյունիքի Օրբելյանների իշխանական աունը եղել է Միջնադարյան Հայաստանի առավել ազդեցիկ և նշանավոր տոհմերից: XIII դարի սկզբին սելջուկ-թուրքերի դեմ հայկրացական զորքերի հաջող պայքարի արդյունքում հաստատվելով Սյունիքում՝ Օրբելյանները շուտով այն դարձնում են իրենց ժառանգական տիրույթը: Շնորհիվ Սմբատ Օրբելյանի ճկուն քաղաքականության, այդ տոհմի քաղաքական դերն ու հեղինակությունը հստակապես ուժեղանում է XIII դարի կեսերին: Օրբելյան տան ժառանգները ստանձնում են նաև տեղի հոգևոր իշխանությունը՝ հանձնինա Տաթևի եպիսկոպոսաների:

Օտար տիրակալների կամայականություններից իրենց տիրույթները պաշտպանելու նպատակով Օրբելյանները հետագայում (XIV-XVդդ.) դրանց որոշ մասը որպես վակֆ հանձնում են Տաթևի վանքին: XV դարի սկզբից Օրբելյանների իշխանությունը անկում է ապրում: Այն գրկվում է Սյունիքի տիրույթների մեծ մասից, սակայն մահից քիչ առաջ այդ տան նեկայացուցիչ Բեշքեհ 1-ը 1437/8թ. հիշատակվում է որպես Անգեղակոթի իշխան: Օրբելյանների իշխանական տան ճյուղերից մեկի՝ Բուրբելյանների ներկայացուցիչները բռնի մահնեղականացվում են և սկսած XV դարից հիշատակվում Սյունիքի առանձին գյուղերի մեկիքների ու տանտներերի շարքում: Սյունիքի Օրբելյանների իշխանական տան XIII-XV դարերի պատմությանն են նվիրված Ստ. Օրբելյանի «Պատմություն տանն Սիսական» պատմագրական երկը, ինչպես նաև ժամանակակից ուսումնասիրողներից Գ. Մ. Գրիգորյանի, Լ. Խաչիկյանի, Հ. Դ. Փուփազյանի և այլոց հետազոտությունները:

Օրբեյան իշխանական տան հետևորդների ճակատագիրը XV-XVII դարերում փաստական նյութերի տրոջյան պատճառով մնում է շտամմնասիրված: Այդ շրջանի Բուրբեյանների պատմությանն է վերաբերում XVII դարի 70-ականներին պարսից շահ Մուլեյանին հղված մի խնդրագրում տեղ գտած հիշատակությունը Գարսասի Բուրբեյու համայնքի կողմից Տաբևի վանքին հասցրած վճարների մասին: Մական XVIII-XIX դարերի սկզբնաղբյուրներում և փաստագրական նյութերում առկա են որոշ տվյալներ, որոնք վկայում են Օրբեյանների ժառանգների կողմից իրենց նախկին հսկայական տիրույթների աննշան բեկորներին, որպես զավառների մեկիքներ, տանուտերեր և հոգևոր իշխանության ներկայացուցիչներ, տիրելու մասին:

Այսպես, Ղևոնդ Ալիշանը գրի է առել «Ուրբեյանների» XVII-XVIII դարերի ճյուղագրությունը, առանց նշելու, սակայն, նրանց տիրույթները: Իշխանական այդ տունից սերված էին համարվում XVIII-XIX դդ. Անգեղակոթում և մոտակա Բոնակոթում իշխող Մելիք-Թանգյանները, Տաբևում և Բելաում իշխող Մելիք-Փարսաղանյանները: Տաբևի Մելիք-Փարսաղանյաններին Օրբեյանական ժազում է վերագրում նաև XIX դարի պատմագիր Ներսեսովը, սրը իր «Թարխիս Մաֆի» աշխատության մեջ նշում է «Մելիք Մուսի (Մովսես), Մելիք Մանուչատր և Ռուստամ բեկ Օրբեյանովներին» անունները, որոնք ինչպես հավաստում են Ղևոնդ Ալիշանը, Ե. Լալայանը ու XIX դարի փաստագրական նյութերը, սալրել են ռուսական տիրապետության ժամանակաշրջանում, եղել են Տաբևի տանուտերերը և հոգևոր իշխանության ներկայացուցիչները:

Երևանի Մատենադարանի Կաթողիկոսական դիվանում է պահվում մի քա՛ղղ՝ (շնորհագիր) տրված 1813/1814թ. Ֆաթհալի շահի կողմից Պետրոս Օրբեյանին: Այդ եզակի փաստաթղթի բնագրում պարսից շահը «Մամ-բեկ Օրբեյանի որդի Պետրոսի» դիմումի համաձայն հաստատում է վերջինիս ժառանգական իրավունքները Ամաղու գյուղի և Նորավանքի նկատմամբ՝ համձնարարելով իր որդի՝ Ատրպատականի կառավարիչ Աբրահա Միրզային հետևել, որպեսզի նրա տիրույթների նկատմամբ ռոնձգություններ չկատարվեն և ապօրինի հարկեր նրանից չգանձվեն:

Այս փաստերը հիմք են ապիս պնդելու, որ չնայած իրենց իշխանության բուլացման ու որոշ ներկայացուցիչների (Բուրբեյան ճյուղի) բոնի մահնդախնացմանը Օրբեյանական տան ժառանգները գոյատևում են մինչև XVIII-XIX դարերը՝ հանդես գալով արդեն որպես Մյունիքի գյուղական մեկիքներ ու հոգևորական վերնախավի անդամներ:

ՀԱՄԱԸՆՈՒՄՅԱՆ ԶԱՐՈՒՄ (ՊԻ)

**«ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ» ԸՆԿԱՍՄԱՆ ԸՆՈՒՐԶ
(գրիմահայերի օրինակով)**

1. Չեկուցման մեջ փորձ կարվի դիտարկել նոր տարածքի յուրացումը՝ հայկական գաղթականության օրինակով: Ցանկացած նոր տարածք ընկարվում է իբրև օտար, «քառտիկ» աշխարհի մի մաս, և նրա բնակեցումը պարասաղիք ուղեկցվում է որոշ ծեսերով, որոնք ենթադրում են աշխարհարարման առասպելաբանական ենթատեսք: Այսպես, Նոր Նախիջևան գաղթած դրիմահայերը նախ կատարում են իրենց ապագա բնակության տարածքի և նրա կենտրոնի սինվոլիկ օրինությունը, որտեղ հետագայում կանգնեցվում է եկեղեցի, որի շուրջը աստիճանաբար կառուցվում են մյուս շինությունները: Այնուհետև օժվում են տարածքի շոքս կողմերը, ուր ևս կառուցվում են

եկեղեցիներ. այսպիսով տարածքը սահմանազատվում է «օտար» աշխարհից: Հետաքրքիր է, որ կենտրոնի օրինումը ուղեկցվում է Գրիմից Նոր Նախիջևան գաղթելու ճանապարհին մահացած հայերի հիշատակումով: Փաստորեն, կենտրոնը սիմվոլիկ կերպով ներառում է ճանապարհի հանգուցյալներին, որոնք ընկալվում են իբրև գոհ:

2. Բնակության վայր ընտրված նոր տարածքի օրինումը քահանայի կողմից գուզորդվում է հայ ժողովրդի պատմական անցյալից բաղած դրվագների ընթերցմամբ, ինչը եիշեցնում է արվասյիկ արարչագործական ծխասկատարություններում նախնիների մասին առասպելական պատմությունների վերարտադրումը:

3. Մովորարար հայրենիք, երկիր-երգիր, ծննդավայր հասկացությունները կապված են միմյանց հետ և՛ դեռ ավելին, հստակ նույնացվում են: Գիտաբշակների ընթացքում արված հարցումների ժամանակ պարզվում է, որ հայրենիքը ընկալվում է նախ իբրև ծննդավայր: Ըստ առասպելաբանական մտածողության՝ հողը և արգանդը նույնացվում են և, համապատասխանաբար, հողին վերագրվում են ծնող մոր որոշ հատկանիշներ (Մ.Էլիաս, 1999): Գրիմահայերը նոր տարածքի ընտրությունից հետո որոշում են գերեզմանոցի տեղը, որը «յուրացվում է» Գրիմից բերված գերեզմանաքարերի տեղադրությամբ, ու այդպիսով նոր տարածքը ստանձնում է «մայր-հողի» դերը:

4. Նոր տարածքի յուրացումը նախատեսում է նաև որոշ էրզիատենցիալ, զգացմունքային ընկալում: Նախ և առաջ ընտրված տարածքն իր տեսքով (բնակլիմայական պայմաններով, բնապատկերով) հնարավորության սահմաններում պիտի նման լինի մոխկին տարածքին՝ երկիր-հայրենիքին: Նոր տարածքում հիմնադրված գյուղերին ու եկեղեցիներին արվում են նախկին բնակավայրերի և եկեղեցիների անունները, նախկին եկեղեցիներից բերված իքերը, համապատասխանաբար, տեղադրվում են նոր եկեղեցիներում:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԱԿԱՆ ՍՎՍՍԳ (ՍԳ)

ՔՐԳԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ՈՐԳՆՄ ՏԱՐԱԾԱՇԽՐՋԱՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԱՐԳԵԼԱԿ ԵՎ ԽԹԱՆԻԶ

1. Քրդական հարցի որևէ լուծում կախված է ոչ միայն տարածաշրջանի շուրջ միջազգային հարաբերությունների վիճակից, այլև քրդաբնակ շրջանների ներքին քաղաքական դրությունից: Տարածաշրջանում կառուցվածքային առումով ամենից կոտորակվածը քրդերն են:

2. Տարածաշրջանում միջազգային հարաբերությունների հետագա սրման և քարայցման պայմաններում քրդական հարցը կարևորվում է: Տերություններն այն օգտագործում են սեփական նպատակների իրականացման համար: Հետաքրքրության զլխավոր պատճառներից են քրդաբնակ տարածքների աշխարհագրա-ուսումնասիրական դիրքը և բնական պաշարները: Այս առումով քրդական հարցը միշտ դիտարկվում է ընդհանուր տարածաշրջանային խնդիրների համալիրում:

3. Քրդերով բնակեցված երկրների միջև բազմակողմանի համագործակցությունը բավականին բարդ և խնդրահարույց է: Առկա են այդ երկրների միջպետական տարաբնույթ ներհակություններ, որոնց ավելանում է քրդական գործնի արգելակիչ պարագան, ինչը դժվարացնում է տարածաշրջանային համագործակցության հնարավորությունը: Հիմնականում երկրորդական դերով քրդական գործոնը ակամայից նպատում է վերոհիշյալ հանգամանքին:

4. Տարածաշրջանի քաղաքական պատակերը արձատապես փոփոխվել է: ՀՀ-ԼՂՀ առանցքն իրական հնարավորություններ ունի Այսրեկովկասում վճռորոշ դերակատարման հավակնելու: Հզորացող Իրանը այլևս նախկին շահական Պարսկաստանը չէ: Թուրքիան արևմուտքի աջակցությամբ հավակնում է տարածաշրջանային տերության կարգավիճակի:

5. Այս համալիրում քրդերի պետականության ստեղծման որևէ ծրագիր արդեն դատնում է առավել դժվար իրականանալի, որին արձատապես խաչընդոտում է պատմականորեն առկա Արևմուտք-Ռուսաստան հակամարտությունը: Իսկ Հյս. Իրաքի քրդական ինքնավարության արհեստական միավորը ԱՄՆ-Իսրայել խաղի արդյունք է:

6. Հայկական և քրդական հարցերը պետք է դիտարկել միասնության մեջ, քանզի մեկի լուծումը առանց մյուսի որոշման կլինի քերի և ժամանակավոր: Դրանք փոխկապակցված են և պահանջում են ներդաշնակ լուծում: Հայերի և քրդերի հողային պահանջները համընկնում են, ինչը խաչընդոտում է իրական համագործակցությանը:

7. Տարածաշրջանային համալիր համագործակցության զարգացումը արգելակելուց զատ քրդական գործունը ունի նաև խթանիչ դեր: Քրդերի համար գլխավոր բշնամին և մրցակիցը Թուրքիան է: Այս պատճառով քրդական գործունի շարք համախմբվելու եզրեր ունեն ՀՀ, ԻԻՀ, Ռուսաստանը, Սիրիան: Այս քառյակը քրդական գործունի բազմակողմանի օգտագործման շնորհիվ կարող է արգելակել ԱՄՆ-Իսրայել Հովանու ներքո իրենց տարածքային ամբողջականությանը սպառնող պանբուրբիստական մկրտումներին՝ «Մեծ Աղբրեջանից» մինչև Կենտրոնական Ասիա: Իսկ արդյունքում այս քառյակը տարածաշրջանում ի գորտու կլինի ստեղծել կայուն անվտանգության և համագործակցության համակարգ:

ՀԱՐՈՒՅՑՈՒՆՆԵՍԱԼ ԼՈՒԻՉ (ԱՄ)

Լ.ԻՐԱՆԸՆԻ ԿՐՈՆԱ-ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

Մեր կողմից ուսումնասիրվող խնդիրը գիտական քննարկման առարկա է դարձել մի շարք եղիմակների կողմից (Ն. Հովհաննիսյան, Վ. Վոլոմով, Ա. Ազարիշև, Ն. Լիֆանով, Վ. Կառին, Ջ. Մադոու, Ա. Մայեր, Վ. Հիթթի, Ջ. Լենցովսկի, Բաներջի, Ջ. Ջոնքրատ, Ֆ. Մուրեյն, Յ. Մայրդ և ուրիշներ):

Լիբանանի պետական կառուցվածքի հիմքում ընկած է կրոնա-դավանական սկզբունքը: Ի տարբերություն այլ արաբական երկրների, որտեղ բնակչության մեծամասնությունը դավանում է իսլամ, Լիբանանում բնակչության կեսը քրիստոնյաներ են: Լիբանանը կազմված է քրիստոնյա և իսլամ համայնքներից (մարոնիներ, կաթոլիկներ, հայ-լուսավորչականներ, ուղղափառներ, բողոքականներ, հրեաներ, սուննիներ, շիաներ, դրուզներ և այլն): Կրոնական խայտաբղետությունը մշտապես օգտագործվել է արևմտյան պետությունների կողմից տարածայնություններ երահելու և իրենց ազդեցությունը Լիբանանում հաստատելու համար:

Ըստ 1943թ. ստորագրված «Ազգային պակտի», հանրապետության նախագահը պետք է լինի քրիստոնյա-մարոնի, վարչապետը՝ մուսուլման-սուննի, խորհրդարանի նախագահը՝ մուսուլման-շիա, արտաքին գործերի նախարարը՝ հույն-ուղղափառ, պաշտպանության նախարարը՝ դրուզ և այլն: Այս սկզբունքը պահպանվում էր նաև վարչական համակարգում պաշտոնների և խորհրդարանում պատգամավորական տեղերի բաժանման ժամանակ: Պաշտոնյաների ընտրությունն ըստ կրոնական

պատկանելության և ոչ թե ըստ գործարար հատկանիշի թուլացնում է պետական համակարգը: Համաձայն «Ազգային պակտի», որը սահմանում է Լիբանանի պետական կառուցվածքի, ներքին և արտաքին քաղաքականության գլխավոր սկզբունքները, Լիբանանի քրիստոնյաները չպետք է փնտրեն որևէ արևմտյան պետության հովանավորություն, իսկ մուսուլմանները չպետք է փորձեն Լիբանանը միավորել որևէ արաբական պետության: «Ազգային պակտը», Լիբանանը համարելով արաբական երկիր, միաժամանակ ընդգծում է նրա հատուկ «քրիստոնեական» բնույթը: Սահմանվեց նաև, որ երկրի ռազմական ուժերի գլխավոր հրամանատարի, պետական անվտանգության ղեկավարի և մի շարք այլ բարձրաստիճան պաշտոններ կարող են զբաղեցնել միայն քրիստոնյա-մարոնի համայնքի ներկայացուցիչները: Ի հավելումն այս ամենի, ընդունվեց մի կնքեղ սկզբունք ևս. Լիբանանի խորհրդարանում մուսուլման յուզարանչուր հինգ պատգամավորի դիմաց ընտրել վեց քրիստոնյա պատգամավոր, որով սպահովվում էր քրիստոնյա պատգամավորների գերիշխանությունը երկրի քառօրագույն օրենսդիր մարմնում, իսկ քրիստոնյա պատգամավորների մեջ՝ մարոնիների գերիշխանությունը: Նշենք նաև, որ հայերը Լիբանանի խորհրդարանում ներկայացված են յոթ պատգամավորներով, իսկ երկրի կառավարության մեջ նախարարի մեկ պաշտոնը պատկանում է հայ համայնքի ներկայացուցչին: Լիբանանի անկախության նվաճումից հետո հաստատվեց քրիստոնյա-մարոնի համայնքի վերահսկավի յուրատեսակ մենաշնորհ: Դրա հետևանքով հասարակական-քաղաքական ոլորտում և կառավարման բնագավառում ստորադաս վիճակում էին գտնվում ոչ միայն իսլամ համայնքները, այլ նաև մյուս քրիստոնեա համայնքները: Իսկ մուսուլմանական համայնքների մեջ ավելի նախապատվելի դիրքեր ունի աունի համայնքը, մինչդեռ հատկապես շիա համայնքը, որն այսօր իբ թվաբանակով ամենամեծն է, ոչ միայն մուսուլմանական, այլև լիբանանյան բոլոր համայնքների շարքում համարվում է առավել շրջանցված:

Լիբանանի իսլամ բնակչությունը, որն այսօր կազմում է Լիբանանի ողջ բնակչության կեսից ավելին, պահանջում է «Ազգային պակտի» վերանայում և մուսուլմանների ավելի լայն մասնակցություն երկրի կառավարման գործում: Սա, ինչպիսի, չի համասլատահամեռն մարոնիների շահերին, որոնք չեն ցանկանում կորցնել իրենց դիրքերը: Այսօր Լիբանանի խորհրդարանում քրիստոնյաների և մուսուլմանների ներկայացուցչությունը հավասար է 5:5, նախկին 5:6 հարասբերակցության փոխարեն: Լիբանանում կրոնական համայնքները հավասարակշռելու գործում էական է երկրի նախագահի ճկուն քաղաքականությունը: Լիբանանի պետական կառուցվածքի կրոնա-դավանական համակարգի թույլ և հսկասական կողմերից հաճախ օգտվում են արտաքին ուժերը, մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ն և Իսրայելը, որոնք իրենց համար անհրաժեշտ պահին սրում են Լիբանանի կրոնական համայնքների միջև գոյություն ունեցող հակասությունները:

ՀՈՎԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԳՊՄԻ)

**1995Թ. ՎԱՇԻՆԳՏՈՆՅԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐԸ ԻՍՐԱՅԷԼ-
ՊԱՎԵՍԻՏԻՆՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

1990-ական թթ. Իսրայելի և Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության միջև կնքվեցին մի շարք համաձայնագրեր, այդ թվում և 1993 թ-ի Օսլոյի համաձայնագիրը

խաղաղության և տերիտորիալ հարցերի վերաբերյալ: Դրանցից յուրաքանչյուրը որոշակի քայլ էր խրախուսելու-պատշաճացնելու հակամարտության կարգավորման ճանապարհին:

1995թ. սեպտեմբերի 24-ին Վաշինգտոնում Իսրայելի և ՊԱԿ-ի միջև ստորագրվեց «Իսրայել-պաղեստինյան ժամանակավոր համաձայնագիր արևմտյան ափի և Գազայի շուրջ», որը ստացավ Օսլոյի երկրորդ համաձայնագրի անվանումը: Համաձայնագիրը նախատեսում էր.

1. Իսրայելական զորքերի դուրսբերում արաբական 6 քաղաքներից և 400 գյուղերից:
2. 1996թ. անցկացնել Պաղեստինյան Խորհրդի ընտրություններ, որը ունենալու է օրենսդիր և գործադիր իշխանություն:
3. Պաղեստինի վերջնական կարգավիճակի համար բանակցությունները պետք է սկսվեն հենց որ դա հնարավոր լինի, բայց ոչ ուշ, քան 1996-ի մայիսի 4-ը:
4. Կողմերը հաստատում են միմյանց փոխադարձ ճանաչումը: Նրանք ճանաչում են միմյանց քաղաքական և օրինական իրավունքները:

Կողմերը համաձայնվեցին ժամանակավոր փոփոխ վերաբերյալ, որը սկսվել էր 1994թ. ի մայիսի 4-ին: Այդ փուլը չպետք է զերպահանգեր 5 տարին: Մինչ պաղեստինյան Խորհրդի ընտրությունները, որոնք տեղի էին ունենալու 1996թ.-ին, պաղեստինցիները համձն էին առնում ամբողջ պատասխանատվությունը կարգուկանոնի և քաղաքացիական վարչության համար 6 քաղաքներում և Հերբոնի մի մասում (շրջան A), ինչպես նաև ադմինիստրատիվ և հասարակական կարգուկանոնի համար՝ B գոտու գյուղերում և քաղաքներում: Դա նշանակում էր, որ պաղեստինցիները պատասխանատու էին վերոհիշյալի համար արևմտյան ափի 27 տոկոսում, որտեղ սպորում է պաղեստինյան բնակչության 98 տոկոսը: B գոտու վարչական պատասխանատվությունը մնում էր Իսրայելի վրա: Բացառությամբ Իսրայելին էր մնում պատասխանատվությունը C գոտում, որը ներառում էր մի շարք բնակավայրեր:

Իսրայելական զորքերի դուրսբերումը նախատեսված էր փուլերով: Դուրսբերման առաջին փուլը կապված էր A և B գոտու հետ և պետք է ավարտվեր պաղեստինյան Խորհրդի ընտրություններից 22 օր առաջ: Հետագա դուրսբերումը ծրագրավորված էր C գոտու համար և պետք է տեղի ունենար Խորհրդի բացումից հետո 18 ամսվա ընթացքում: Այն լինելու էր 3 փուլերով:

Մեր կարծիքով Օսլո 2-րդը նախօրը կնքված համաձայնագրերից առավել կարևորն էր: Ճիշտ է շրջադարձային է համարվում 1993թ. Օսլոյի 1-ին համաձայնագիրը, սակայն պաղեստինցիներին կոնկրետ ինքնավարություն, փաստաթղթում նշված կոնկրետ առարածքների շրջանակներում տալիս է 1995թ. Օսլոյի 2-րդ համաձայնագիրը: Օսլոյի համաձայնագրի կարևորությունը մյուս կնքված համաձայնագրերի համեմատ մեր կարծիքով կայանում է նաև նրանում, որ այս համաձայնագիրը վերջնականապես որոշում է պաղեստինյան Խորհրդի թվակազմը, Խորհրդի գործունեության շրջանակները և բնույթը, պաղեստինյան ռազմականության թվակազմը, ստեղծման կարգը և վերջապես ավելացնում է պաղեստինցիներին հանձնվելիք տարածքները:

Չնայած դրան, համաձայնագիրը ռենդ նաև յուր թերություններ: Համաձայնագիրը չի պարունակում ոչ մի սահմանափակում հրեական բնակավայրերի կառուցման, պաղեստինյան աշխատավորների առաջ սահմանների վակնամ կերպերից, որը սպանել է պաղեստինյան տնտեսության համար և չի նախատեսում ոչ մի երաշխիք իսրայելական զորքերի դուրսբերման ժամկետացանկի սխախտման հարցում:

**ԼԹԵԻԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՐԵԹԱՅՆԵՐԸ ՍՈՒՂԱՆՈՒՄ
ՅՕ-ԲԳ ԳԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԳ ԿԵՍԻՆ**

1. 639թ. արարների կողմից Եգիպտոսի նվաճումից հետո սկսվում է արարամահմեդական ցեղերի ներխուժը Սուդան: Այդ ժամանակ Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներում բնակչության մեջ գերակշռում էր եվրոպայի ռասսան՝ կապված այդ երկրների աշխարհագրական դիրքի և եվրոպական երկրների ու ժողովուրդների հետ նրանց դարավոր շփումների հետ:
2. Արարական արշավանքների ժամանակաշրջանում Սուդան էր կոչվում ոչ միայն ժամանակակից պետությունը, այլև՝ Սահարա անապատից հարավ ընկած մի շարք երկրներ: Արարական ցեղերը, բափանցելով Սահարայից հարավ ընկած տարածքները և նկատելով նեգրոիդ ռասայի տարածվածությունը, այդ երկրները անվանեցին Սուդան կամ Սուդանի երկրներ՝արաբերեն «սսուդ» (սև) բառից:
3. Արարամահմեդական ազդեցությունը գործնականում չվաժիտեց Սուդանի երկրների էթնիկական կազմը, ինչը չի կարելի ասել Սուդանի Դեմոկրատական Հանրապետության մասին: Դրա հետ մեկտեղ երկրի շատ շրջաններում, նրանց մեկուսացման հետ կապված, պահպանվեցին ներփակ էթնիկական խմբեր:
4. Թուրքական արշավանքների և նվաճումների հետևանքով 18-րդ դարից սկսում են Սուդան բափանցել բուրբերը, իսկ նրանց հետ միասին նաև եվրոպացիներ և կովկասյան ժողովուրդներ՝ չերքեզներ, հայեր:
5. Ինչպես նախկինում՝ արաբական, բուրբական, անգլո-եգիպտական ամիրայետությունների շրջանում, անկախության ձեռք բերումից (1956թ.) հետո էլ Սուդանում առկա են ունենում բավական բարդ, տարբեր ուղղությունների էթնոգենետիկ գործընթացներ: Իր կազմավորման ճանապարհին է սուդանյան կամ Սուդանի արարական ազգը: Որոշ փոքր էթնիկական խմբեր միաձուլվում են արաբասուդանցիների հետ: Այս բազմազան գործընթացները իրենց արտահայտությունն են գտնում մասայական գաղափարական համակարգերի տարածման մեջ, որոնցից են մահմեդական հոգևոր միաբանությունները, կրոնական համայնքները և նրանց բազմաթիվ աղանդներ:
6. Սուդանում պահպանված հնագույն էթնիկական խմբերից են նուբիացիները և բեշաները: Նուբիացիները 6-րդ դ. ընդունեցին քրիստոնեությունը, իսկ 14-17-րդ դդ. դարձան մահմեդական: Ժամանակակից էտապում նուբիական հասարակությունը փոխակերպման ժամանակաշրջան է ապրում: Մի կողմից արագորեն հեանում է նրանց ավանդական չեզոքացումն ու արաբիկավածությունը, իսկ մյուս կողմից նրանք ցուցաբերում են էթնիկական էնդոգամիայի ձգտումներ: Նուբացիների հետ ծագումնաբանական կապեր ունեն ֆորերը, որոնց անունով է կոչվում Հյուսիսային Սուդանի երկու լեռնային շրջաններից մեկը՝ Դարֆուրը:
7. Հյուսիսային Սուդանի արևելյան մասում ամենից շատ իրենց ինքնատիպությունն ու յուրօրինակությունն են պահպանում բեշաները, որոնց առանձին առեմացեղային խմբեր կան նաև Եթովպիայում և Եգիպտոսում:
8. Սուդանի կենտրոնական և հյուսիսային շրջաններում ապրող վերոնիշյալ ժողովուրդներն և ազգությունները համեմատաբար խոշորներն են, ի տարբերություն երկրի հարավում բնակվող բազմաթիվ փոքր էթնիկական խմբերի, որոնց տարածքները բաժանվում են պետական սահմաններով: Այս բոլոր փոքր էթնոսները կարելի է դիտել որպես Սուդանի ձևավորվող արարական ազգի յուրահատուկ էթնոգենետիկ պաշար,

քանի որ գտնվելով պետական սահմանի տարբեր կողմերում և ընդունելով տարբեր մշակույթների ու լեզվական միջավայրի ազդեցության տակ՝ նրանք էլ ավելի են բաժանվում իրարից:

9. Մասնեղականությունը և քրիստոնեությունը մրցակցում են Հարավային Սուդանում ազդեցության համար: Առավել նշանակություն ունեն մասնեղական կրոնական, ինչպես նաև կրոնաքաղաքական կազմակերպությունները, որոնց համակարգում գոյություն ունեն բազմաթիվ հոգևոր միաբանություններ, ուխտեր, որոնք միավորում են արաբատոդանցիներին այլ էթնոսների մեծ և փոքր խմբավորումների հետ: Ռիխտերի ներքում տեղի է ունենում նրա կազմի էթնիկական միավորումը, հիմնականում, ոչ արաբների ձուլումը արաբների կողմից: Միայն հազվադեպ, ինչպես րեջաների շրջանում, արաբականացումը ընթանում է ավելի դանդաղ տեմպերով: Այս առումով բավական հետաքրքիր է նուրիսցիների և րեջաների համեմատությունը: Առաջիններս ունեն մի քանի հոգևոր ուխտեր և էթնիկական դեզինտեգրացիայի վառ արտահայտված ուղղվածություն, երկրորդների ճնշող մեծամասնությունը պատկանում է մեկ ուխտի և գնալով ավելի է համալսմանը ազգության մեջ: Նախկին ցեղակիցները, մտնելով տարբեր կրոնական համայնքներ, դադարում են մտնել ամուսնական հարաբերությունների մեջ, քանի որ տարբեր դավանությունների ընդունումը որշում է սոցիալական միջավայրի և սոցիալական ու մշակութային ուղղվածության ընդունումը:

10. Ազգագրագետները, պատմաբանները, սոցիոլոգները հաճախ են նշում իսրամի էթնոմիավորող և մշակութամիավորող դերը, սակայն հոգևոր ուխտերի և աղանդների առկայության պայմաններում երբեմն նկատվում է նման գործընթացների դանդաղեցում: Ներկայումս «սուդանցի» հասկացությունն առաջին հերթին արտահայտում է պետական-քաղաքական, ոչ թե էթնիկական միասնության խնայում: Էթնիկական տարբերություններն անխտաստիճառն գուցակցվում են սոցիալ-տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակների հետ: Այդ սխառոտով առաջացած չափազանց մեծ բեռնացումը Սուդանի հյուսիսի և հարավի միջև յուրջ յուշընդոտ է հանդիսանում ազգային համախմբման ճանապարհին:

ԴՆԱՄՐՅԱՆ ՍՐՇՈՐ (ՍԻ)

ԿԵՂՐՈՍԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈԶԱԿՄԱՆ ՀԱՐՅԻ ԸՈՒՐԶ

1877-1878թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո անգլիացիներին հաջողվում է Թուրքիային պարտադրել Կիպրոսի կոնվենցիան (1878 հունիս 4), որի համաձայն Անգլիային տրվում էր կղզու օկուպացման և կառավարման իրավունք՝ փոխարենը պարտավորվելով սուլթանական զանձաբան վճարել տարեկան 99800 ֆունտ և աջակցել սուլթանին Օսմանյան կայսրության ասիական տարածքների սրաշտպանության հարցում: 1878թ հունիսին անգլիական զորքերը մտնում են Կիպրոս: Այսպիսով Կիպրոսը վերածվեց անգլիական գաղութի: Անգլիական տիրապետության հաստատումից հետո կիպրոսի ժողովուրդը պայքար է սկսում անկախության համար, որը հատկապես մեծ ծավալների է հասնում 1945ից սկսած, երբ Կիպրոսի պրոբլեմը դառնում է միջազգային քաղաքականության և դիվանագիտության առարկա:

Ակտիվ մասնակցությունը Առաջին Համաշխարհային պատերազմում ֆաշիզմի տապալմանը, ինչպես նաև պատերազմի ավարտից հետո միջազգային ասպարեզում քաղաքական ուժերի փոփոխարարությունից արմատական փոփոխություններ

անկախություն ձեռք բերելու նոր հույսեր արթնացրեցին կիսյրոսցիների մոտ: Արդեն 1945թ. հոկտեմբերի 10-ին անկախության պահանջով Լոնդոն է ժամանում կիսյրոսյան պատվիրակությունը, որի պահանջը, սակայն, մերժվում է անգլիական կառավարության կողմից, փոխարենը առաջարկելով միայն սահմանադրական փոփոխությունների ծրագիր: Միաժամանակ Կիսյրոսում ծավալված պայքարը ճնշելու համար անգլիացիները գործի են դնում բանակը:

1949-ից սկսած գործընթացին է միանում նաև Հունաստանը՝ պահանջելով Անգլիայից բանակցություններ սկսել Կիսյրոսի վերաբերյալ: Նույն թվականին Լոնդոն է մեկնում կիսյրոսցիների նոր պատվիրակություն՝ Հունաստանին միանալու՝ Էնոզիսի պահանջով: Ի պատասխան՝ անգլիացիները էլ ավելի են լուրջացնում բռնությունները:

1950թ. հունվարին Կիսյրոսի բանվորական կուսակցությունը ելիսկոպոս Մակարիոսի (որը նույն թվականի հոկտեմբերին ընտրվեց արքեպիսկոպոս) նախաձեռնությամբ կազմակերպվում է հասարակական կարծիքի հարցում, որին մասնակցած 229747 մարդուց 215108-ը արտահայտվում են Հունաստանին միանալու՝ Էնոզիսի օգտին: Հարցման արդյունքները ներկայացվում են Անգլիային, Հունաստանին և ՄԱԿ, որի կանոնադրության համաձայն (նշենք, որ այդ կանոնադրությունը ստորագրել էր նաև Անգլիան) Կիսյրոսի բնակչությունը ուներ սեփական բախտը ինքնուրույն աճօրինելու իրավունք: Սակայն անգլիական իշխանությունները հրաժարվեցին ճանաչել հարցման արդյունքները, դրանք հայտարարելով կեղծ:

Հարցման արդյունքները բողոքովին այլ կերպ ընդունվեցին Հունաստանում: 1951թ. հունական պատրամենտը քննարկեց այն և հայտարարեց, որ այդ պահից սկսած Կիսյրոսի պորթները Հունաստանի ազգային քաղաքականության մի մասն է:

1954-ին հունական կողմի պահանջով Կիսյրոսի հարցը առաջին անգամ ՄԱԿ-ի քննարկմանը դրվեց իններորդ նստաշրջանի ժամանակ, սակայն Անգլիայի և ԱՄՆ-ի ջանքերով այս հարցի քննարկումը ձախաղկեց:

Զգալով իրենց դեմ բերված փաստարկների լրջությունը և միևնույն ժամանակ չցանկանալով կորցնել իրենց համար ստրատեգիական նշանակություն ունեցող կղզին՝ անգլիական դիվանագիտությունը ելք էր սրտնում ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու համար, և այդ ելքը գտնվեց: Բանն այն է, որ Կիսյրոսի բնակչությունը միատարր չէր: Այն բաղկացած էր մեծամասնություն կազմող հույներից և փոքրամասնություն կազմող բուրբերից (18%), որոնք տնտեսական և քաղաքական աջակցություն էին ստանում Թուրքիայից, և Հունաստանին միանալու դեպքում հունական ազդեցության տակ ընկնելու մտավախություն ունեին: Այս հանգամանքը օգտագործվեց Անգլիայի կողմից, և պորթների մեջ ներգրավվեց Թուրքիան , որպես Կիսյրոսի թուրք բնակչության շահերի պաշտպան: Անգլիայի խնդիրն էր միմիանց դեմ դուրս բերել Թուրքիայի և Հունաստանի շահերը, և դրանց բախտոր օգտագործել իր օգտին՝ փորձելով սպացուցել, որ Կիսյրոսի կարգավիճակի որևէ փոփոխություն կհանգեցնի երկու պետությունների միջև լուրջ պորթներների առաջացմանը:

Թուրքական դիվանագիտությունը ճարպկորեն միանում է այս գործընթացին: Նրանք հայտարարում են, որ Կիսյրոսը շուրջ 300 տարի հանդիսացել է Օսմանյան կայսրության գաղութը և որ իրենք ոչ պակաս իրավունքներ ունեն Կիսյրոսի նկատմամբ քան հույները: Իսկ Էնոզիսի պահանջների շարունակման դեպքում, երևելով կղզու թուրքական բնակչության շահերից, Թուրքիան առիաված կլինի ստաջ բաշել կղզու բաժանման՝ քարսիմի պահանջ: Թուրքիայի նախաձեռնությամբ կազմակերպվում են կիսյրոսի բուրբերի բողոքի ցույցեր՝ «Կիսյրոսը՝ թուրքական» կարգախոսով:

Ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակից դուրս գալու համար 1955թ. օգոստոսի 29-ից սեպտեմբերի 7-ը Լեռնոցում տեղի է ունենում կոնֆերանս՝ Անգլիայի, Հունաստանի և Թուրքիայի արտ. գործ. նախարարների մասնակցությամբ, որը սակայն ձախողվեց կողմերի անհամաձայնության պատճառով:

Ճգնաժամի կարգավորման հետագա գործընթացը կապված է Վաշինգտոնի միջամտության հետ: ԱՄՆ-ն մի կողմից անհանգստացած էր ՆԱՏՕ-ի անդամ երկու երկրների՝ Թուրքիայի և Հունաստանի միջև օրեցօր աճող տարածայնություններով, մյուս կողմից իր աշխարհագրական դիրքով կարևոր ստրատեգիական նշանակություն ունեցող Կիպրոսը դիտում էր որպես ՆԱՏՕ-ի ապագա բազա: Ուստի նրա և Անգլիայի նախածեռնությամբ և ճնշմամբ Կիպրոսի հարցով հետագա բոլոր բանակցությունները անց են կացվում ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում՝ եղևելով այդ բյուրի շահերից:

Արդեն 1958-ին ուրվագծվում էր հունա-բուրբա-անգլիական կոմպրոմիսի տարբերակը, որի էությունը հետևյալն էր. Անգլիան պետք է Կիպրոսին ասար անկախություն, Հունաստանը պետք է երաժարվեր Լեռզիսից, իսկ Թուրքիան՝ քարսիմից: Միաժամանակ սկսվում են եռակողմյան կոնֆերանսի նախապատրաստական աշխատանքները: 1958թ. ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների արտ. գործ. նախարարների խորհուրդը որոշում կայացրեց Անգլիայի, Թուրքիայի և Հունաստանի արտ. գործ. նախարարների մասնակցությամբ համատեղ կոնֆերանսի անցկացման մասին, որը կայացավ 1959-ի փետրվարին Յյուրիխում: Կոնֆերանսին մասնակցում էին նաև Կիպրոսի հունական և բուրբակական համայնքների ներկայացուցիչները:

Արդյունքում ստորագրվեց եռակողմ նախնական համաձայնագիր, որը դրվեց նույն ամսին Լեռնոցում կայացած կոնֆերանսի ընդունած որոշման հիմքում: Այս որոշումը ստորագրվեց Անգլիայի, Թուրքիայի և Հունաստանի վարչապետերի կողմից:

Որոշման համաձայն Կիպրոսը հռչակվում էր անկախ հանրապետություն՝ Անգլիայի, Թուրքիայի և Հունաստանի հովանավորության ներքո: Այստեղ պետք է տեղակայվեին ՆԱՏՕ-ի զորքերը՝ պահպանվում էին նաև անգլիական բազաները:

Կիպրոսի հանրապետության հռչակումը կայացավ 1960թ. օգոստոսի 16-ին: Նույն օրվանի հուլիսի 31-ին կայացան պատրանճատական ընտրություններ: Երկրի նախագահ ընտրվեց Մակարիթոսը (հույն), փոխնախագահ՝ Զուչուրը (բուրբ):

Թեպետ անկախության հռչակումը լիարժեք անկախություն չրեղեց Կիպրոսին, քանի որ այն մի կողմից կղզին իրավաբանորեն ամբարգրում էր որպես ՆԱՏՕ-ի և Անգլիայի ռազմական բազա, իսկ մյուս կողմից իրավունք էր վերապահում Անգլիային, Թուրքիային և Հունաստանին «անհրաժեշտության» դեպքում միջամտել Կիպրոսի ներքին գործերին, այնուամենայնիվ սա կիպրոսցիների երկարատև և համատ պայքարի արդյունքն էր:

ՂԱՇԱՐՀԱՆ ՎԱՇԳԵՆ (ԵԴ)

ՄԻ ՔԱՆԻ ՍԵՂԱԳԻՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳՆԵՐԻ ԿՈՄՊՅՈՒՏՆԵՐԱՅՈՒՄԸ

Կոմպյուտերային տեխնիկայի հույժ արագ զարգացման հետ կապված՝ վերջին տարիներին խնդիր առաջացավ սեպագիր հսկայածավալ նյութը տեղափոխել կոմպյուտերի հիշողություն: Այս խնդիրը հեշտորեն լուծելի է սեպագրի միջազգային տառադարձման կիրառմամբ: Մեր կողմից առաջարկվում է խնդրի լուծման այնպիսի տարբերակ, որը բույլ կտա այդ ամենն իրականացնել առանց տառադարձման

կիրառման: Կոմպյուտերի համար զբված այս տատառեսակները լիովին արտահայտում են բիայնական, նորատուրական, պարսկական և ուզաբիթյան սեպագիր համակարգերի մոնումենտալ ձևերը: Տառատեսակները ստեղծվել, վերջնականապես մշակվել և առաջարկվել են 1998 թվականին՝ հեղինակի կողմից: Վերը նշված չորս համակարգերի կոմպյուտերացման համար մշակվել են երեք աարբեր մեթոդներ:

1. Լրիվ տարրալուծման մեթոդ: Այս մեթոդի հիմքում ընկած է սեպագրի տարրալուծումը պարզագույն բաղադրիչների՝ «եռանկյունների» և «գծիկների»:

2. Մասնակի տարրալուծման մեթոդ՝ սեպագրի տարրալուծումը որոշակի ամենահաճախ հանդիպող խմբերի:

3. Հնչյունական համապատասխանեցման մեթոդ՝ սեպագիր նշանների ռոդակի համադրումը կոմպյուտերի ստեղնաշարի հետ:

Ստորև ներկայացնում ենք տատառեսակների ընդհանուր բնութագիրը:

1. Բիայնական սեպագիր համակարգ:

Այս համակարգի կոմպյուտերացման հիմքում ընկած է 2-րդ մեթոդը: Սեպագրի նշանները բաժանվել են պարզագույն ռոդակայաց այլևս անբաժանելի միավորների: Արդյունքում առաջվել է 94 նիշերից բաղկացած համակարգ՝ բիայնական սեպագրի շուրջ 200 նշանանոց համակարգի դիմաց: Հիշեցնենք, որ ստեղնաշարի հնարավորությունները թույլ չեն ապիս 101-102-ից ավելի սիմվոլ ներմուծել:

2. Նորատուրական սեպագիր համակարգ:

Նորատուրական սեպագրի կոմպյուտերացման հիմքում 1-ին մեթոդի կիրառությունն է, քանի որ սեպագրի այս տեսակը չունի բիայնական սեպագրին բնորոշ առանձնահատկությունները (սեպանշանների եռանկյունաձևություն, սեպերի զազաթներից սկավոլ գծիկների բացակայություն, գաղափարագրերի համեմատաբար սակավաթիվ քանակ), որը, նշանների մեծաքանակության հետ միասին, թույլ չի ապիս կիրառել 2-րդ մեթոդը (այն կիրառելուց առաջվում է շուրջ 1500 նիշանոց համակարգ՝ մոտ 600-ի դիմաց): Ուստի սեպագիրը տարրալուծվել է պարզագույն բաղադրիչների՝ եռանկյունների, գծիկների և դասնց մի քանի պարզագույն խմբերի, որոնք, ըստ տողից ունեցած բարձրության, բաշխվել են յոթ հորիզոնական գոտիներում: Արդյունքում առաջվել է 2 տատառեսակ՝ ասուրական սեպագրում օգտագործվող 2 տարբեր չափի նշանախմբերի համար:

3. Պարսկական և ուզաբիթյան սեպագիր համակարգեր:

Պարզության շնորհիվ այս համակարգերի կոմպյուտերացումը ոչ մի բարդություն չի ներկայացնում: Հնչյունական նշանները պարզապես կամապատասխանեցվել են ստեղնաշարի նույնանուն ստեղներին: Սեպագրի տարրալուծումը միայն կբարդացնեն նշանների տպման պրոցեսը:

Տառատեսակները կարող են անհամեմատ դյուրացնել մասնագիտական գրականության հրատարակումը, և, որ ավելի կարևոր է, օգտագործվել կոմպյուտերով փնտակարական բնույթի խնդիրների լուծման ու կոմբինատոր անալիզի համար:

**ԵՂԻՏԱՆՔ-ՅԱԳԳԱՆ
(Կրեդոքոչման փորձ)**

Պատմական Եղիտանք (Եղիտակ, Եղիտուն, Եղաուն) գյուղը նոր ժամանակներում գտնվել է Թիֆլիսի նահանգի Բորչալուի գավառում, Լռառ ստեփանական շրջանում:

XVIII դարի վերջերին, ի թիվս 23 գյուղերի, այն հիշատակված է Օժոնի վանքի գյուղերի քվում: Վերոնիշյալ 23 գյուղերը հիշատակված են Դուկաս Կարնեցի կաթողիկոսի կանդակին ի պատասխան ուղարկված թղթում: Ըստ Գ. քահ. Աղանյանի, այդ կոնդակի մեջ խնդիր կա որոշելու Սբ. Հովհան Օժնեցու նշանավոր վանքին պատկանող թեմը, որի «Փյոթոկն ու բոլոր կալվածագրերը կարելի էին վանքի ավերվելու պատճառով»: «Հայաստանի և հարակից շրջանների առհասարակների բուսարանում» նունիակ մտավոր տեղադրման փորձ չի կատարված: Մեր կարծիքով, պատմական այս գյուղի տեղում կամ մոտակայքում է գտնվում ներկայիս Լռառ մարզի (Ճախկին Ստեփանավանի շրջանի) Յաղդան գյուղը:

1895թ. փետրվարի 3(15)-ի «Արձագանք» թերթում Գր. Երզնկյանցը որոշակիորեն նշում է, որ Եղիտանքը գտնվում է Լեղոտարի (Լալվար) Օվանասձորի ստորին մասում, համանուն գետակի աջ ափին, քարազլխին: Օվանասձորը նույն Հովհաննաձորը կամ Հովանաձորն է: Այդ անունով գյուղը գտնվում է Ճախկին Ստեփանավանի շրջանում, Հովանաձոր գետի ափին, Յաղդան գյուղից 3 կմ. հյուսիս-արևելք:

Հետաքրքիր է նաև, որ, ըստ Երզնկյանցի, Եղիտանքը, իսկ Տառեի ցեղից առաջ՝ Կողերս և դրանց սանամակից տեղերը, պատկանել են Մանիկոնյան ցեղին, որի հին մեջեջյալների հանգստարանները դա են ապացուցում:

Ավելացնենք, որ Յաղդան գյուղը հարուստ է պատմա-հնագիտական հուշարձաններով, գյուղում և շրջակայքում պահպանվել են Կարմիր խաչ եկեղեցին (XVII դար), մատուռներ, գերեզմանոց խաչարարքով (XIII-XVII դդ.), կամուրջ, գյուղատեղիներ:

**ՔՐԳԱՎԱՆ ԲԱՆՎՈՐԱՎԱՆ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ**

1970-90-ական թվականներին Թուրքիայում ծավալված քրդական շարժումը վերջինն ու անհնաբնորոշվումն էր XX դարի քրդական ապստամբությունների և շարժումների ընդհանուր շարքում: Այն ստաջացավ Թուրքիայի կողմից երկրի ազգային փորձասանությունների, այդ թվում քուրդ ազգաբնակչության նկատմամբ Թուրքիայի Հանրապետության բոլոր սահմանադրությունները բացառել են այդ երկրում ոչ քուրդ ազգաբնակչության գոյությունը: Ըստ Թուրքիայի ներկայիս սահմանադրության թիվ 66 հոդվածի «Յուրաքանչյուր որ, ով ունի Թուրքիայի քաղաքացիություն, քուրդ է»:

Թուրքիայի հարավ-արևելյան շրջաններում, որտեղ բնակչության մեծամասնությունը բրդեր են, մինչև 90-ական թվականները կառավարությունը իրականացնում էր որոշակի տնտեսական քաղաքականություն: Այդ շրջանների զարգացման ծրագիր չէր մշակվում: Այստեղ բնակչության կենսամակարդակը 4-5 անգամ ցածր էր Թուրքիայի Հանրապետության միջինից: Կանխամտածված ձևով բրդական շրջաններում ստեղծվում էր ազատ աշխատուժի հսկայական ավելցուկ, որը, բնականաբար, պետք է շարժվեր դեպի արևմուտքի խոշոր արդյունաբերական կենտրոնները: Այս պարագայում, բրդական էքստի ձուլումը դառնում էր անխտապիել:

Ընթրենելով կառավարության կողմից իրականացվող այս քաղաքականության հետևանքները, բրդական հատարակության մեջ 70-ական թվականներին ստեղծվեցին մի շարք հատարակական-քաղաքական կազմակերպություններ (Թուրքական Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցություն, Ազատություն, Դեմոկրատական հերոսախոսական մշակութային միություն և այլն): Քուրդ մտավորականության հիմնական զանգվածը կենտրոնացած էր արևմուտքի քաղաքներում, հետևաբար վերը նշված կազմակերպությունները ձևավորվեցին և զործում էին այստեղ: Նրանք իրենց գործունեության հիմքում դրել էին ժողովրդավարության, սոցիալական ապահովության, գործազրկության և իրավահավասարության հետ կապված հարցեր, որոնք կազմում էին այդ տարիների Թուրքիայում գոյություն ունեցող կուսակցությունների հիմնական ծրագրային մասը: Միավված չեն լինի, եթե ասենք, որ այդ կազմակերպությունները կտրված էին բրդական իրականությունից և չէին արտահայտում բարդ ժողովրդի պայքարի իսկական նպատակները:

1974թ. Անկարայի համալսարանի քաղաքագիտության ֆակուլտետի մի խումբ բարդ ուսանողների կողմից ստեղծված «Անկարայի բարձրագույն կրթության հայրենասիրական դեմոկրատական միությունը» կարճ ժամանակահատվածում իր համախոհները գտավ բրդաբնակ շրջաններում:

1975թ. Դիքենեում (Անկարայի նահանգ) տեղի ունեցավ կազմակերպության առաջին ժողովը, որը հայտարարեց համարդակյան կուսակցության ստեղծման մասին: Ժողովում ընտրված «Բանվորական խումբը» (Կենտրոնական կոմիտեի լիազորություններով) որաշում ընդունեց նոր ծրագրի մշակման մասին, որը կհամապատասխանի բրդական հատարակության պահանջներին:

Երեք տարի անց, 1978թ. նոյեմբերի 27-ին Ֆիսե գյուղում (Դիզբերքիթի նահանգ) զամարված առաջին նստաշրջանում կազմակերպությունը վերանվանվեց Քրդական Բանվորական Կուսակցության (ԶԲԿ): Հաստատվեցին կուսակցության կանոնադրությունը, գործունեության նոր ծրագրեր, ընդունվեց դրոշը: ԶԲԿ-ի նախագահ ընտրվեց Արդուլաս Օջալանը:

Կուսակցությունը իր գլխավոր նպատակ հայտարարեց Միասնական Անկախ Ժողովրդավարական Քուրդիստանի ստեղծումը: ԶԲԿ-ն սոցիալիստական կուսակցություն է, որն, ըստ կանոնադրության, դավանում է մարքս - լենինյան գաղափարախոսությանը:

Առաջին տարիներին ԶԲԿ-ն հիմնական շեշտը դնում էր գաղափարական-քաղաքական գործունեության վրա, կազմակերպում քաղաքական ակցիաներ, սակայն համոզվելով դրա անարդյունավետության մեջ, կուսակցությունը 1984թ. օգոստոսի 15-ին սկսեց զինված պարտիզանական պայքար:

**ՄՆԵՐ-ՄԻՆՐԻ ԱՌՆԱԳԵԼԻ ՇԵՐՏԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱՔՆԵՐՈՒՄ**

Հայկական հրաշապատում հեքիաքների մի առանձին խումբ (բովոյ 17 հեքիաք) պահպանել է դասական հնադարից հայտնի մեռնող և հարություն առնող աստծո առասպելների ավանդական մոտիվների հետքերը: Հեքիաքների այդ խմբում ակնհայտորեն արտացոլված է Յոթեն հատիկ աստծո հնազույն առասպելների մոտիվային առանցքը կազմող անդրաշխարհի տիրուհու և սիրո աստվածուհու (կամ Մայր աստվածուհու) հակամարտության քեման՝ համուն մեռնող և հարություն առնող աստծո սիրո: Մեռնող, հառնող աստծո առասպելի պոեթի ամբողջական զարգացումը հայկական հեքիաքներում, ցավոք, անավարտ է, քանզի ավելի ուշ ժամանակներում հին հայոց Յոթեն հատիկ աստծուն փոխարինելու է եկել հեռացող աստված, նույնպես հացամշակույթը հովանավորող Արև-Մեեր-Միքրու-Միերը: Արդյունքում երկու առասպելների արձագանքները քե՛ մոդերնային, քե՛ զաղափարախասական առումով համակցվել են մեկ պոեմով պատմվող հայկական հեքիաքների մեջ: Ավելին, հեքիաքների առասպելական երկու շերտերն էլ դրսևորված են «Մասնա ծոեր» էպոսում, որը հայ հնագույն դիցարանական աշխարհընկալման հարուստ աղբյուր է: Այս հանգամանքը բացառում է կասկածն այն մասին, քե մեր հեքիաքներն, իբրև թափափիկ պոեմներ, կարող էին հայկական միջավայր ներմուծել հին աշխարհի օրացուցային առասպելների բեկորները: Այդ դեպքում ինչպե՞ս պետք է նույն միջավայրում արմատներ չձգած հավատալիքները վերաբարադրվեին ազգային էպոսի մեջ:

Հավասարաչափ ուշագրավ են հայկական հեքիաքների առասպելական քե՛ առաջին, քե՛ երկրորդ շերտերը: Մեծ հեռաքրքրություն է ներկայացնում հասկապես Մեերի՝ հեռացող աստծո՝ առասպելի շերտը, քանզի նոր լույս է ավառում հայոց մեջ միերապաշտական հավատալիքների և ծեսերի վրա, որոնց մասին տեղեկություններն իսպառ բացակայում են հայ մատենագիրների երկերում: Մասնավորապես, հայտնի է դառնում, որ Կեղծ Պրուտաքրոսից ավանդված Դ-խորվառ անձնավորված լեռը նույն Արև Մանուկ - Փոքր Մեեր - Մասիս - Արարատի կերպավորումն է: Ընդ որում, Արեռա կոչվող նրա հակառակորդը ոչ քե՛ հունական ռազմի աստված Արեսն է, ինչպես ընդունված է կարծել, այլ հայ էպոսի Մասունցի Դավիթը: Ինչպես էպոսում, այնպես էլ հեքիաքներում Փոքր Մեեր - Արև Մանուկը ժայռի (լեռան) մեջ է փակվում հոր՝ Դավթի (Արեսի) հետ րոյաման մեջ մտնելուց և նրանից սուրտակ սառնալուց հետո: Հեքիաքներում Արև Մանուկը պատժվում է Արևից, որին նա նետահարելու փորձ է կատարում: Ուստի՝ Դ-խորվառի հոր անունը Կեղծ Պրուտաքրոսին հասել է հայկական «Արև» անվանը հունական «առ» վերջավորության հավերժումով: Հին հայոց մեջ Դավիթը (նրա նախատիպը) ևս Արև աստված է եղել, ինչպես և իր որչի՞ն Փոքր Մեեր - Արև Մանուկը: Դավթի կերպարն էպոսում չէր կարող պատահականորեն հայտնվել երկու արքիիների (Մեծ Մեերի և Փոքր Մեերի) միջև: Բնությունն աստվածացնող մեր նախնիք այդպես են պատկերացրել արշալույսի, կեսօրվա և վերջալույսի արևների հեքիաքայությունը երկնակամարում: Փոքր Մեեր - Արև Մանուկը նույն վերջալույսի աստվածն է, որը հորից պատժելով և անիծվելով, մայր է մտնում Մասիս լեռան ետևում, այսինքն փակվում է լեռան մեջ: Հեքիաքներում նա «մեռելիոյ» վիճակի է դասապարտված և կենդանանում է միայն գիշերները, քանզի անիծված է ցերեկվա Արևից: Այդպես գիշերվա աստղազարդ

երկնքում լուսինն է հայտնվում, որը կարծես գիշերվա նվաղած արև լինի, ինչպես Միքրա - Միերն էր անվանվում հնդարիական դիցաբանության մեջ:

Հերիաքներում լեռան մեջ փակված կիսամեռ Արև Մանուկին հանդիպում է ժողովուրդի Աստվածուհին և տեղավախելով դազադի շուրջ դրված երկուական կերտներն ու փարչերը՝ հարություն է ապիս նրան: Կերտները նույն այն ջահերն են, որոնք հանդիպում են Միերին պատկերող հնադարյան որմնաքանդակներում: Այս պատկերն, ամենայն հավանականությամբ, խորհրդանշել է աիգերական երկվորյան գաղափարը՝ հուր - ջուր ասարերքներով, որոնք կարող էին արասեայտել ինչպես գիշերվա և ցերեկվա, այնպես էլ ձմռան և գարնան հերթավոխի իմաստը: Հավանաբար, հնում հայոց մեջ Մեերի սրբալուսններում վառվող ջահերի և ջրով լի սափորների նույնախի ծխական տեղափոխություններն են կատարել, որպեսզի նախատեն «մեռելիոխ» եղած սիրելի աստծո վերադարձին: Այս մասին պարզորոշ ակնարկում է նաև «Արել - Մանուկին հերիաքի» ասացողը:

Ուշագրավ է, որ հայկական հերիաքների մի որոշակի խմբում Արև Մանուկ - Փոքր Մեերը ժառանգ է ունենում և, ի վերջո, կենդանանում ու դուրս է գալիս ժայռից: Ըստ երևույթին, հայոց մեջ եղել է ինչ-որ մի ժամանակ, երբ ժողովուրդն, իրոք, Մեերին վերադարձած է պատկերացրել, իսկ աշխարհն՝ ավերված ու վերափոխված:

Մեերի հիմնավորց առասպելի հայ հերիաքներում պահպանված պլուտոնեաներից հայտնի արծազանրներն արտասեայտվել են նաև ազգային տոներում: Այս առումով, ուշագրավ են Համբարձման և Տրնդեզի տոնախմբությունները, որոնք հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմել միերասպաշտության հնամենի ծխական արարողությունների մասին:

ՄԵՆԻՐՅԱԼ ԿԱՐԻՆԵ (ԴԻ)

«NARRATIO DE REBUS ARMENIAE»-Ի ԱՂԲՅՈՒԲԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ

1. Narratio-ի («Պատմություն հայոց հարցի մասին») պլուտոնեան հայ եկեղեցու պատմությունն է բյուզանդական եկեղեցու հետ իր հարաբերություններում՝ Նիկիայի ժողովից (325թ.) մինչև մոտ 700թ. ընկած ժամանակաշրջանում: Աղբյուրը գրված է քաղկեդոնիկ հեղինակի կողմից և բաժանվում է երեք մասի.

ա) հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միաբան շրջան,

բ) հայ եկեղեցու կողմից Քաղկեդոնի ժողովի մերժման սկզբնավորման շրջան,

գ) բյուզանդական կայսրերի կողմից հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միավորման հետագու անհաջող փորձերը:

Երև աղբյուրի երկրորդ և երրորդ մասերը նվիրված են բացառապես հայ եկեղեցու պատմությանը, արար առաջին մասը, սակ ընդհանուր գծերով շարադրելով Հայաստանի եկեղեցական և քաղաքական պատմությունը, առավելապես անդրադարձնում է IV-VI դդ. Բյուզանդական կայսրությունը փոթորկող դավանական անցքերին: Այս առաջին ներածական մասը պարունակում է քաղկեդոնական դիրքերից շարադրված դավանաբանական անհրաժեշտ փաստեր՝ հիմնավորելու միաբանակ հայ եկեղեցու վարդապետության դատապարտումը:

2. Narratio-ն մեզ է հասել հունարեն թարգմանությամբ, հայերեն բնագիրը չի պահպանվել: Բազմաթիվ հատվածներում բացակայում են այն լուսարանումները, որ

հունարենի՝ բնագիր լինելու դեպքում պիտի տրամադրվեին հույն ընթերցողին: Հնդիակը առանց մանրամասնելու իր միտքը, խստում է այնպիսի դեպքերի, փաստերի և անհատների մասին, որոնց կարող էր իրագրել լինել միայն հայ ընթերցողը:

Ժամանակագրության կարգը ևս համապատասխանում է հայ պատմագրության բնագրության համակարգին:

3. Միջնադարյան երկու քաղկեդոնական աղբյուրներ՝ Արսեն Սափարացու (IX դար) «Աբաց և հայոց բաժանման մասին» փոքրածավալ աշխատությունը և Կ.Պոլսի Փոռ պատրիարքի (IX դար) «Թուրք սու Ջաքարիայ կաթողիկոս Հայոց Մեծաց» վերնագիրը կրող գործը բազմաթիվ հատվածներում զուգահեռներ ունեն խնդրո առարկա Narratio-ի հետ: Այդ զուգահեռները հաճախ կատարելապես բառացի են: Սակայն վերոհիշյալ երկու տեքստերը չեն կարող անմիջականորեն կախում ունենալ Narratio-ից, քանի որ նրանցից յուրաքանչյուրը ունի կարևոր տվյալներ, որոնք կամ բացակայում են Narratio-ում, կամ էլ վերջինիս մեջ ներկայացվում են բուրբովին այլ կերպ: Իր հերթին Narratio-ն բերում է այնպիսի փաստեր, որոնք բացակայում են այս տեքստերում, մինչդեռ քաղկեդոնական դիրքերից շարադրված տպյն փաստերը խայծ կարող էին հանդիսանալ այդ հեղինակների համար, եթե նրանց աղբյուր լիներ Narratio-ն: Մանրամասն քննությունն ապացուցում է, որ և Արսեն Սափարացին, և պատրիարք Փոռը օգտվել են մի հայերեն կորած աղբյուրից:

4. Narratio-ն լիովին անկախ է հայ եկեղեցական պատմագրության սկանդոյթից: Կարևոր փաստեր և բազմաթիվ մանրամասներ, անտեսված կամ ձևափոխված միաբնակ սրտմագիրների կողմից, հայտնի են դառնում շնորհիվ Narratio-ի:

Քաղկեդոնիկ աղբյուրի համար ճակատագրական եղավ հայ պատմագրության սկանդոյթի շրջանցումը: Պատահական չէ, որ այժմ ունենք Narratio-ի հունարեն տարբերակը, ոչ թե երբեմնի հայերեն բնագիրը:

ՄԵԼՐՈՆՅԱՆ ՀԱՍՄԻԿ (ԳԻ)

**ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԳՈՒԶԻԱՅԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳԻՄԵՎՈՐՈՒՄԸ Յ. Վ. ԳՅՈՒԹԻ
«ԱՐԵՎՄՏԱ-ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԳԻՎԱՆՈՒՄ»**

1819-ին հրատարակվեց Յ. Վ. Գյոթեի «Արևմտա-արևելյան դիվանը», որում հեղինակը ներկայացնում է Արևմտաթի և Արևելքի գրականության, մասնավորապես, պեղիայի առանձնահատկությունները:

Արևմտյան գրականության մեջ ինչպես Գյոթեից առաջ, այնպես էլ հետո բազմիցս անդրադարձել են Արևելքի քեմային: Գեոևա XV-XVI դ. Արևմտաթի վարած գաղութային քաղաքականությունը գրականության մեջ հիմք դրեց ֆիլոսոֆիայի մեծ ձևավորմանը, որի ներկայացուցիչները լուեարականացնում էին արևելյան հերոսներին: Սակայն նրանք արևելյան ֆոնի վրա, արևելյան համդեքմանքով ներկայացնում էին արևմտյան մարդուն, նրա մտորումներն ու հույզերը, այսինքն՝ հերոսները արտաքինով արևելյան էին, իսկ գաղափարներով, ներաշխարհով՝ արևմտյան: Միայն Հերդերը, իսկ այնուհետև նրա բարեկամ ու գրական ժառանգորդ Գյոթեն կարողացան օրգանապես միացնել այս երկու աշխարհամասերի մշակույթն ու գրականությունը, «արևմտա-արևելյան» տերմինը օգտագործել որպես հոմանիշ «համամարդկայինի»: Այդ են

վկայում Հերդերի փիլիսոփայական հոդվածները, «Ժողովուրդների ձայնը» աշխատությունը, Գյոթեի «Արևմտա-արևելյան դիվանը»:

«Դիվանը» ստեղծվել է 1814-15թթ., ընդգրկում է 12 գրքեր՝ Մոզանի նամե, Հաֆեզ նամե, Ուշկ նամե, Թեֆկիր նամե, Ռենց նամե, Հիլմետ նամե, Թիմուր նամե, Չուլեկա նամե, Սաքի նամե, Մաքիալ նամե, Պարսիկ նամե և Խուլբ նամե: «Դիվանի» ստեղծման կարևորագույն լսարանը հանդիսացավ ծեր բանաստեղծի սերը երիտասարդ կնոջ՝ Մաքիանե Յունգի հանդեպ և արևելյան բանաստեղծությունների, մասնավորապես, Հաֆեզի ստեղծագործությունների ընթերցումը: «Դիվանին» կցված է նաև արձակ մասը՝ «Գրառումներ և հոդվածներ» «Դիվանը» լավագույնս ընկալելու համար»: Իր «Գրառումներում» Գյոթեն հանդես է գալիս որպես գրականագետ, իսկ «Դիվանում»՝ որպես սյուետ: Որպես գրականագետ Գյոթեն կարողացավ բազմակողմանի ու խորը բնութագրել արևելյան և ամենից առաջ հաֆեզյան պոեզիան, որպես պոետ նա բացահայտեց արևելյան պոեզիայի առանձնահատկությունները, բառերի, նշանների, գույների նկատմամբ տաժած արևելյան պոետների խորհրդավոր վերաբերմունքը: «Դիվանում» խառնված, միափոխված են արևելյան սովորույթներն ու բարբերը արևմտյանի հետ՝ ստեղծելով արևմտա-արևելյան հարուստ կոլորիտ: Գյոթեն հաճախ է անդրադառնում արևելյան հեքոսներին, արևելյին բնորոշ մտքերին ու գաղափարներին, սակայն չի կարելի սասել, որ «Դիվանի» կառուցվածքն ու բովանդակությունը միայն արևելյան է, քանի որ ժողովածուում առկա են նաև գերմանական ժողովրդական երգի, բանասիրության, անտիկ հունական գրականության տարրեր: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ Գյոթեն «Դիվանում» պահպանել է արևելյան սյուեզիայի թե՛ բովանդակային և թե՛ կառուցվածքային առանձնահատկությունները.

1. «Դիվանը» հարուստ է արևելյան լիրիկական ժանրին բնորոշ բանաստեղծական ձևերով, առավելապես շատ է կիրառվել պարսկական զազելը,

2. Գյոթեն հաճախ պահպանել է արևելյան սյուեզիային հատուկ հանգավորումը, օրինակ՝ aa, bb, cc,

3. «Դիվանում», ինչպես արևելյան սյուեզիայում, առկա է յուրահատուկ հարգանք բառի, նրա երկու հիմնական հատկանիշների՝ իմաստի և բազմիմաստության նկատմամբ: Ծնորհիվ իր իմաստի՝ բառը ծառայում է որպես թուր, որ կարող է հարթել նույնիսկ սուրբանին (օրինակ՝ Ֆիրդուսին՝ սուլթան Մահմուդին), շնորհիվ իր բազմիմաստության բառը ծառայում է որպես վախճան, որ բարցնում է բանաստեղծության իսկական իմաստը,

4. «Դիվանի» առանցքն են կազմում արևելյան սյուեզիայի երեք հիմնական սկզբունքները՝ պոետի կերպարը, բանաստեղծական պատկերը և գերագույն վեհ նպատակին ծառայելու ձգտումը,

5. «Դիվանի» բանաստեղծությունները այն չորս տարրերի ոգեշնչման արդյունքներն են, որոնք հարյուրամյակներ շարունակ ոգեշնչել են արևելյան պոետներին, դրանք են՝ սերը (ուշկ նամե), ատելությունը (ոնեց նամե), գինին (սաքի նամե) և թուրը (թիմուր նամե):

Գյոթեն, շնորհիվ իր ինքնատիպության և բացառիկ առողանդի, կարողացավ պահպանել արևելյան սյուեզիայի առանձնահատկությունները, արևելյան հեքոսների ներաշխարհը, սակայն միաժամանակ չկորցնել սեփական ինքնատիպությունը: «Դիվանում» իշխում են սյուեզիան, սերը, կիրքը, գինին. սրանք համամարդկային զգացմունքներ ու գաղափարներ են, «որոնք բնորոշ են թե՛ Արևելքին, թե՛ Արևմտարին»:

Վերջում պետք է ցավով նշել, որ Գյոթեի «Արևմտա-արևելյան դիվանը», որ երկու հարյուրամյակ ոգեշնչում է բազմաթիվ պոետներին, դեռևս չի քարգմանվել հայերեն

**ԱԳՉԵՐԻ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԸ ՄԻՋՆԱԳԱՐՅԱՆ
ԱԳՔՅՈՒՐՆԵՐՈՒՄ (IX-XI Գ.Գ.)**

Միջնադարյան մտայնմանական երկերը կարևոր աղբյուր են հանդիսանում ինչպես խալիֆայության, այնպես էլ նրա սանձանցներից դուրս բնակվող ժողովուրդների և ցեղերի վերաբերյալ բազմաբնույթ տեղեկությունների համար:

Այդ սկզբնաղբյուրներում ներկայացնելով նրանց սպրեկակերպը, հավատալիքները, սոցիալական և քաղաքական կազմավորումները, մտայնման հեղինակները անդրադառնում են նաև այդ ժողովուրդներին բնորոշ հատկանիշներին՝ մարդաբանական աիպին, ազգային բնավորության առանձնահատկություններին՝ գնահատելով դրանք բացասաբար կամ դրականորեն:

Իհարկե նրանց գնահատման չափանիշները լիովին իրական հիմքի վրա չեն, հաճախ սլայմանավորված են որոշակի ստերեոտիպերով և նախասլայմոններով: Պետք է հաշվի առնել նաև այն քաղաքական և կրոնա-հոգեբանական դաշաթ, որի պայմաններում ձևավորվում և գոյատևում է այդ մտացունցները: Հաճախ, օրինակ, նրանց գնահատականները ավարտվում են ազգերի դասակարգմամբ: Եվ բնականաբար, արարները, հանդիսանում են ազգերի պտակը, որոնք օժտված են արժանավոր և բարձր հատկություններով, իսկ այդ սանդղակի ամենացածր աստիճանին կանգնեցվում են «զինջիները» կամ սևամորթները, որոնք ներկայացված են որպես ստրուկների ամենացածր շերտը: Սովորաբար սևամորթները որպես ստրուկ օգտագործվում էին ամենածանր ֆիզիկական աշխատանքներում կամ ներքինիքներում:

Պետք է նշել նաև, որ այդ դասադասությունները և ստերեոտիպները վերաբերում են ժողովուրդների կամ տարբեր մահանգների բնակիչների զանազան՝ մարդկային, մարդաբանական, մասնագիտական հակվածություններին, ֆիզիոլոգիական և անզամ սեռական հատկանիշներին: Հայտնի են մարաթացիների (ըստ երևույթին արամեացիներ) մասին Իրն ալ-Ֆակիհի բերած ծայրաստիճան բացասական գնահատականները: Կամ ալ-Մուկադդասիի բնորոշումները կայսրության այս կամ հապավածի բնակիչների վերաբերյալ: Օրինակ, նա գրում է, որ «...չկան ավելի ազաի քան մերթացիները... ավելի ազեղ քան խորեզմցիները, ավելի կովարար քան սամարղանդցիները և Շաշի բնակիչները»:

Մտայնմանական կայսրության տարածքում բնակվող տարբեր ազգերի, մահանգների բնակիչների կերպարների վերլուծությունները հանդիպում են հատկապես աշխարհագրագետ հեղինակների՝ օրինակ Իրն ալ-Ֆակիհի, ալ-Մուկադդասիի և այլոց հայտնի աշխատություններում: Իսկ XI դ.-ից սկիզբ է առնում մի յուրատեսակ ժանր, որ կարելի է բնորոշել որպես ստրուկների գնման վերաբերյալ տրակտատներ: Սրանցում տարբեր ազգությունների ստրուկները թնամարկվում են այս կամ այն ոլորտում նրանց աշխատունակության կամ հմտությունների կիրառման տեսակետից:

Առաջին այսպիսի աշխատության հեղինակ է բաղդադցի քրիստոնյա, մասնագիտությամբ բժիշկ Իրն Բուտրանը: Բացի գործնական խորհուրդներից, որ պարունակում է այս աշխատությունը, հարորդում է նաև հետաքրքրական ազգագրական տեղեկություններ տարբեր ազգերի բնավորության գծերի և այլ հատկանիշների մասին:

Չմայած միջնադարյան հեղինակների այս աշխատություններում տարբեր ազգերի նկատմամբ ներկայացվող բնորոշումները կամ ստերեոտիպները հաճախ սուր-յեկտիվ և կանխակա բնույթ են կրում, երբեմն ինչ-որ տեղ պայմանավորված են կրոնա-

քաղաքական ազդեցությանը, սակայն նրանք իրենց մեջ պարունակում են նաև ճշմարտության և օրյեկտիվության տարրեր: Բացի այդ, դրանք հետաքրքրական են նաև այն տեսակետից, որ հնարավորություն են տալիս պատկերացում ստանալ այլ ժողովուրդների նկատմամբ միջնադարյան արարա-մտաւարձական հասարակությունում ստեղծված վերաբերմունքի, նախապաշարմունքների, պատկերացումների, ինչպես նաև հենց իրենց սեփական աշխարհընկալման, էսթետիկական հայացքների մասին:

ՄԿՐՏՈՒՅՈՒՆ ԳԱՅԱԼԵ (ԵՊՂ)

**ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱԲՈՎՎԻՃԱԿԸ
ՄԱՀՄԵԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԳՒՍՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Իսլամի ծագումը և զարգացումը VII դարում կապված էր արաբական հասարակության ընդերքում կատարվող պրոցեսների և բարդ ազդիւղ-քաղաքական շարժումների հետ: Իսլամը դարձավ այս շարժումների գաղափարախոսական քաղաքը: Նորաստեղծ արաբական պետության ամրապնդման և համախալանական պետության (Աբբասյան խալիֆայության) ձևավորման ընթացքում մեծ զարգացում սուրբեց մահմեդական իրավագիտությունը՝ Ֆիկհը, որը և ձևավորեց իսլամի վերաբերմունքը քրիստոնյա ազգաբնակչության նկատմամբ:

Մերձավոր և Միջին Արևելքի, Միջին Ասիայի, Հյուսիսային Աֆրիկայի նվաճված երկրներում արաբները համդիպեցին զարգացման տարրեր ստախճանների վրա կանգնած հասարակարգերի, որոնք պահանջում էին յուրահատուկ վերաբերմունք: Եվ դրան համապատասխան արաբական իրավագիտության մեջ մշակվեցին այն դրույթները, որոնք պիտի կարգավորեին իրենց փոխադարձությունները նվաճված երկրների ազգաբնակչության հետ:

Մուհամմեդ մարգարեից հետո Օմար բեն Խատտաբը (634-644) առաջին օրենսդիրն էր, որն ամրագրեց այն հարաբերությունները, որ սլիախի ունենալ իսլամական իշխանությունը ոչ իսլամական կրոնների և պետությունների հետ: Դեռևս հիջրայի 2-րդ դարում գոյություն ունեին իրավաբանական դպրոցներ, որոնցից առավել հայտնի էին Ալ-Շաֆիի և Աբու Հանիֆիի դպրոցները: Այս դպրոցների մեկնարանություններով պարզարանված օրենսդրությունների մեջ հատկապես է դրվում մահմեդական պետության ոչ մահմեդական պետությունների նկատմամբ վերաբերմունքի հարցը:

Հարցի ուսումնասիրման կարևոր աղբյուրներ են իրավագետներ Աբու Յուսուֆի (VIIդ.) «Հարկերի մատյանը», Մավարդիի (IXդ.) «Պետական կանոնների մատյանը», իսկ պատմագիտներից Ալ-Բալազորիի (IXդ.) «Երկրների նվաճման» գիրքը:

Մահմեդական իրավունքը Խալիֆայության հպատակներին բաժանում էր 3 խմբի՝ մահմեդականներ, զինմիներ, սարուկներ: Չի կարելի անտեսել այն փաստը, որ զինմիների մասին եղած իրավական ձևակերպումները վերաբերում են առաջին հերթին Եգիպտոսի, Ասորիքի, Միջագետքի ոչ-մահմեդականներին: Տեսականորեն զինմի էին համարվում միայն քրիստոնյաները, բայց ժամանակի ընթացքում ինքնաբերաբար այս խմբի մեջ մացվեցին զրադաշտակները և սարֆները (Խառան քաղաքի հեթանոսները):

Ըստ մահմեդական իրավունքի, մահմեդական համայնքի նվաճածն իրենն է, իսկ տեղական բնակչությունը միայն մահմեդական դառնալով կարող է հավասարվել նվաճողի հետ: Ինչ վերաբերում է մահմեդականություն ընդունողին, սպա նա անձի և

ունեցվածքի ապահովություն կարող էր ձեռք բերել խալիֆայության հետ գլխահարկ (չիզյա) վճարելու պայմանագիր կնքելու միջոցով (ամսն)։

Հետաքրքիր են արաբ գորավարների կնքած պայմանագրերը Ատրիքի, Միջագետքի, Հայաստանի և Վրաստանի քաղաքների հետ։ Այդ պայմանագրերը բեև ունեն ընդհանրություններ, այնուհանդերձ ունեն նաև ամեն մի երկրին վերաբերող հատուկ կետեր, որոնք նույնպես կարևոր են տարրեր երկրների պատմության ուսումնասիրման համար։

Վերին Միջագետքի Ռակկա քաղաքի բնակիչների հետ նվաճող գորավարի կնքած պայմանագրում ասվում է, որ այն արվել է Ռակկա քաղաքին, նրա բնակչության, ունեցվածքի և եկեղեցիների ապահովության համար, որոնք չպետք է ավերվեն, բնակչությունը պիտի վճարի գլխահարկ և հավատարիմ լինի արաբներին։ Նման բովանդակություն ունի նաև Եդեսիա քաղաքի հետ կնքած պայմանագրի տեքստը։

Ջատահ բեն Աբդուլլահ Հիբմի գորավարը, նվաճելով Թիֆլիսը, պայմանագիր է կնքում նրա բնակչության հետ, ըստ որի քաղաքի երկու մեծ հողակտորների և խաղողի այգիների եկամուտը լրիվ պիտի տրամադրվեր մուսուլմաններին։

Այսպես, երբ Մրվանը արշավում է Հայաստան, նրա շրջաններից մեկի բնակչության հետ պայմանագիր է կնքում, որ գեղեցիկ «և մագերով և հոներով և երկար քարքիչներով 50 ապառախի և 50 ապասավթ» արամաղվեն նրան։

Իրավական շատ նորմերի հետ մեկտեղ համզամանդուն մշակվեց նաև հողային իրավունքը հայտնի օրենսգետ Աբու Յուսուֆի կողմից։ Հողային սեփականության և իրավունքի մասին համզամանդուն խոսում է նաև ալ-Բալազուրին իր «Երկրների նվաճման գրքում»։

Այսպիսով, քրիստոնյա սոցաբնակչության իրավական վիճակի ձևակերպումը մահմեդական իրավագիտության մեջ առաջին հերթին բխում էր խալիֆայության շահերից և նպատակ ուներ ամրացնելու խալիֆայության դիրքերը նվաճված երկրներում։

ԱՌՎԱԻՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԱԲ)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՈՒՆԵՐԵՆԻՍՏՆԵՐ Բ. Ա. XX-XVIII ԳԱԲԵՐՈՒՄ (ԸՄՏ ՔԱՆԵՇԻ ԲՆԱԳՐԵՐԻ)

Դեռևս անցյալ դարում զանձախաղության հետևանքով, ապա 1925 թ. Բ. Հրոզմու կողմից սկսված պեղումների շնորհիվ Փոքր Ասիայի Քանեշ քաղաքից (Կեսարիայից մոտ 20 կմ հյւ.-արլ., Զյուլ-բեփե հեռավայր) հայտնաբերվեցին հազարավոր կավե սալիկներ՝ զբված աստրեթեն, որոնք վկայում են Փոքր Ասիայի, Հայկական լեռնաշխարհի և Միջագետքի միջև Բ.ա. XX-XVIII դդ. գոյություն ունեցած առևտրական հարաբերությունների մասին։ Գրանցում հիշատակվում են նշված տարածքների շուրջ 120 բնակավայրեր, որոնք կապված են եղել առևտրամիտքման կենտրոն Քանեշի և Քանեշ-Աշուր առևտրական մայրաղուի հետ, նշվում բազմաթիվ տեղեկություններ, որոնց ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս պատկերացնելու սվյալ ժամանակաշրջանի ոչ միայն առևտրա-տնտեսական, այլև քաղաքական, էթնիկական և այլ իրավիճակները։

Չորսնասարսույա վաղեմության այդ բնագրերը անգնահատելի տեղեկություններ են պարունակում Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն պատմության վերաբերյալ, սակայն, անհասկանալիորեն, գրեթե չեն օգտագործվել հայագիտության

մեջ: Մեր ուսումնասիրության ոչ վերջնական արդյունքները ցույց են տալիս, որ Ք. ա. XX-XVIII դդ. Քանեշի և Քանեշ-Աշուր մայրաղու հետ կապի մեջ են եղել լեռնաշխարհի արևմտյան ու հարավային շտրջ շոքս տասնյակ բնակավայրեր (Abum, Admum, Amas/z, Aprum, Azamrum, Dadania, Degišana, D/Turhumit, Eluhut, Haga, Hahhum, Haia, Hurama, Haššum, Karana, Kuburnat, Luhsatti, Mardaman, Nahur, Nihiria, Patna, Purattum, Šalahšua, Šamuha, Šimala, Šurpu, S/Zupana, Talhat, Tamni/Tawania, Tar(a)kum, Tegarama, Tilimra, Timkia, Tuhpia, Udum, Uršu և այլն), որոնցից մի քանիսը հայտնի են նաև այլ սկզբնաղբյուրներից: Քանեշի բնագրերը մեծարժեք տեղեկություններ են հաղորդում Հայկական լեռնաշխարհի վաղ պետական կազմավորումների, տնտեսական կյանքի, որոշ պատկերացում տալիս էքնիկական պատկերի վերաբերյալ:

ՅԱՇՐԻՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ

ԱՆՏՈՒԱՆ ՍԱՆՎԵՆ (1904-1949) ԵՎ ԵՐԱ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ ԳԱՎԱՓԵՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԵՐ

Լևանաում, մասնավորաբար Լիբանանում գործող քաղաքական ուժերի շարքում իր ուրույն աեղն ու դերակատարությունն ունի Սիրիական ազգայնական սոցիալական կուսակցությունը (ՄԱՄԿ), որը հիմնել է Անտուան Սաադեն 1932-ին:

Անտուան (ժողովրդական տարաշնչումով՝ Անտուն) Սաադեն ծնվել է Լեռնավրանանի Շուեյր գյուղում, ավարտել Բրումմանայի բարձրագույն դպրոցը, գրադվել լրագրությամբ: 1932թ. Բեյրութում հիմնում է ՄԱՄԿ-ը, որը պայքարում է մանդատային իշխանությունների դեմ: Բազմաթիվ անգամներ բանտարկվում է վերջինների կողմից: Երկրորդ աշխարհամարտի նախօրյակին, խույս տալով հալածանքներից, հաստատվում է Արգենտինայում, որտեղից արդյունավետ ղեկավարում է անընդհատ հզորացող կուսակցության գործունեությունը: 1947-ին վերադառնում է Լիբանան և կոչ անում պայքարել Լևանտի պետությունների իշխանությունների և Պաղեստինում սիռնականների դեմ: Լիբանանյան իշխանությունների սադրանքներին որպես հակազդեցություն, 1949թ. հուլիսի 2-ին հռչակում է սիրիական ազգայնական սոցիալական ստաջին հեղափոխությունը, որն ավարտվում է ձախողությամբ: Սիրիայի բռնակա Հոսնի ալ-Չախիր, որը խստասցել էր օգնել Սաադեին, նրան դավադրաբար ձերբակալում է Դամասկոսում և հանձնում լիբանանյան իշխանություններին, որոնք հապճեպ դատավարությունից հետո նրան գնդակահարում են 1949թ. հուլիսի 8-ի արևածագին: Չախող հեղաշրջման արդյունքում, ՄԱՄԿ-ի հարյաբավոր անդամներ բանտարկվեցին, մի քանիսը՝ մահապատժի ենթարկվեցին:

Իրենց ղեկավարի սպանությունը առավել եռանդ հաղորդեց ՄԱՄԿ-ի անդամներին: Կուսակցությունը կարևոր դերակատարություն ունեցավ Լիբանանի և Սիրիայի, մասնավորաբար 50-ական թվականների քաղաքական կյանքում, մասնակցեց Լիբանանի 1958 և 1975-1989 թվականների քաղաքացիական պատերազմներին, Իսրայելի դեմ Լիբանանյան դիմադրական շարժմանը:

ՄԱՄԿ-ի նշանաբանն է՝ «Կեցցե՛ք Սիրիան»։ ՄԱՄԿ-ի համար, «Սիրիա» հասկացությունն բնորոշվում է ներկայիս Սիրիայի, Լիբանանի, Պաղեստինյան ինքնավարության, Իսրայելի, Հորդանանի, Իրաքի, Բուվեյթի և Կիպրոսի պետությունների տարածքը,

նան՝ Եգիպտոսի տարածքում Մինայի քերակղզին, Իրանի՝ Պարսից ծոցի ավաններ՝ շրջանը և Թուրքիային նվիրաբերված Կիլիկիան ու Ալեքսանդրիայի սահմակը:

Անտուան Մաադեի գաղափարախառնության առաջնորդ միևնույն տարածքում սպրաղ և միևնույն հավարական շահերով առաջնորդող հասարակություն-սոցիումն է. այստեղից էլ կուսակցության անվան «սոցիալական» բաղադրիչը: Նրա համար, «ազգ» հասկացությունը բնորոշող հավարականության համար երկրորդական նշանակություն ունեն լեզուն, կրոնը, դավանանքը և այլ գործոնները: «Մեկ վայրն ու միասնական կենսածնը պայման են ազգի զոյության ու ազգության առաջացման համար», - ասում է Մաադեն: Այս հիման վրա, ՄԱՄԿ-ի գաղափարախառնությունը «սիրիական ազգը» համարում է առանձին ազգ, «արարական ազգերից» մեկը: Ընդունելով հանդերձ «արարական ազգերի» համագործակցության կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը, ՄԱՄԿ-ը մերժում է համաարարականության գաղափարախառնությունը, որի հետևանքն եղավ արյունառ հակամարտությունը համաարարական քաղաքական շարժումների, մասնավորաբար, նասերականության և բասակականության հետ՝ հատկապես 50-ական թվականներին:

ՄԱՄԿ-ը նույնքան մերժում է «լիրանանականության» տեսությունը, որի հիմնական կողմն էր «Լիրանանյան փառանգներ» ֆաշիստամետ կուսակցությունը:

Իր գաղափարախառնության մեջ, Ա. Մաադեն շեշտը դնում է անհատի ինքնամարման և ազգային հովիտ գարբներին, անհատի և ազգի կամքի գործոնների վրա: «Ազգի փրկությունը նրա հասարակական գիտակցության մեջ է», - գրում է նա: Նրա համար, առաջնային է ազգը, որի փառքի համար անհատը պարսավոր է զոհաբերել իր շահերը, մինչև իսկ՝ կյանքը:

Ա. Մաադեի և նրա հիմնած կուսակցության կյանքը, գործունեությունն ու գաղափարախառնությունը համարյա ամբողջովին անմանոր են հայ լայն հասարակայնությանն ու նույնիսկ գիտական շրջանակներին, միևնույն դրանք արժանի են լաթը ուսումնասիրության՝ երկու պատասով:

1. ՄԱՄԿ-ի գաղափարախառնությունը, լինելով ազգայնական, ուսանելի շատ կողմեր ունի հայ ազգային-ազգայնական գաղափարախառնության շարադրման համար:

2. ՄԱՄԿ-ի կողմից Թուրքիան և պամբուրանականությունը համարվում են ռիսերիմ թշնամի. հեռևարար, քաղաքական և այլ ոլորտներում հնարավոր են մերձեցումներ, մինչև իսկ համատեղ ձեռնարկներ ու գործողություններ հայ և սիրիական ազգայնականների միջև: Այս իմաստով, մեր ուսումնասիրությունն ունի ոչ միայն գիտական, այլև գործնական արդիական նշանակություն:

ՀԱՊՈՅՄԱՆ ԳԱՅՄԱՆ ԼՄԱ

«ԱՐԱՐԶԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ» ԹԵՄԱՆ ՀԱՅՈՅ ԱՎԱՆԳԱԿԱՆ ՀԱՐՄԱՆԻՔԻ ԹԵՄԱՆԻ ԾԻՍԱԿԱՆ ՏՆԵՐՍՈՒՄ

Բազմաշերտ հարսանյաց ծեսում վերականգնվում են մի շարք նվիրագործության ծեսեր: Դրանց ստիկությունը պայմանավորված է ոչ միայն հարսանիքն անցման ծես տխարանելով՝ իրրև հասարակական կարգավիճակի փոփոխություն, այլև այն պատճառով, որ հարսանիքը պատմականորեն ժառանգել է մինչամտանական նվիրագործության ծեսերը կամ՝ նրանց տարրերը: Այս օրինակով ծեսերը տարրերվում են ամուսնության ծիսական համալիրից թե՛ իրենց կառուցվածքով

քե՛ հիմնական առասպելաբանական բովանդակությամբ: Մինչդեռ ամուսնական հանդիսությունները հիմնականում վավերացնում են զույգերի միացումը և այդ պատճառով այստեղ կարևորվում է զույգերի միասին հանդես գալը (հմմտ. օր. քոնրի և եկեղեցական պատկը, միասին նստեցնելու կամ իրար կերակրելու սովորությունները և այլն): Նվիրագործման համալիրն, ընդհակառակը, ենթադրում է փեսայի և հարսի միմյանցից առանձնացված ծխական և առասպելաբանական տեստեր: Եվ եթե հարսի նվիրագործումը, իբրև կամանց անցման ծես, ավելի անհատականացված է, զուրկ բազմության մասնակցությունից, սպա փեսայինը՝ որպես սղամարդկանց խմբային անցումնային ծես, համայնքային արարողության բնույթ է կրում, որը պայմանավորված է արխայիկ հասարակություններում սղամարդկանց անցումնային ծեսերը հաճախ օրացուցային որևէ տոնի հետ համընկնամբ՝ դառնալով դրանց առանցքը (Л.А.Абрамян, 1983, 52): Քանի որ նման տոների բովանդակությունը, հիմնականում, կապվում է տեխնիկական առասպելաբանության հետ (В.Н.Тоноров, 1992, 330), ռատի զարմանալի չէ, որ փեսային առնչվող բազմաթիվ ծեսերում առկա է այս քեմաների արացուցումը:

Ըստ առասպելաբանական մտածողության՝ մարդը, հասարակությունը և աշխարհը միևնույն կառուցվածքն ունեն և, ինչպես փորձել է ցույց տալ Բ.Լինքոլնը, նշված երեք մակարդակները ընդլուսնուր արարման ցիկլի տարրեր փափեր են կազմում: Այսպես, աշխարհի հիմքն է դառնում առաջին զոհը, որի մասերից ստեղծվում է տիեզերքը, և տիեզերքի տարրեր մասերից նորից վերականգնվում է առաջին մարդը՝ դառնալով արարման հաջորդ փուլի պոտենցիալ զոհը (Bruce Lincoln, 1991, 168-184):

Նման արարման առասպելի համատեքստում կարելի է դիտարկել փեսային սափրելու (որտեղ առկա են զոհաբերության ծեսի մի շարք հատկանիշներ), ծառ կապելու և փեսային հագցնելու ծեսերը (հմմտ. առաջին մարդու արարման առասպելաբանության հետ): Վերջին ծեսում փեսայի կերպարի վերածությունը քայլ է տալիս առանձնացնել մեզոկնամի (լեռնաբանական հասարակական կառուցվածքի) երկու մակարդակ՝ ա) ընտանիք և բ) իրական աշխարհ:

ՇՄԲԻՆԻԱՆ ԱՐՏԱԿԵՂՂ

ՔՐԳԵԿԱՆ ՀԱՐՅԻ ՀՆԵՐԱՎՈՐ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՀՅՅԱՍՏԱՆԻ ՀՆԵՐԱՂԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

1920-ականներից սկսած, Հյւ. Քուրդիստանում չեն հանդարտվում քորդ ժողովրդի խռովությունները: Քորդերը պահանջում են իրենց գոյության ճանաչումը:

Մարքս-լենինյան սղողության տարրեր խմբեր ի հայտ եկան Թուրքական Քուրդիստանում 1960-ականների վերջին և 1970-ականների սկզբին: 1978թ. նոյեմբերի 27-ին դրանցից շատերը միացան Քուրդիստանի Բանվորական Կուսակցությանը: 1984թ-ից ԶԲԿ-ն պարտիզանական պայքարակեց Հյուսիսային Քուրդիստանում: 1985-ին ԶԲԿ-ն ստեղծեց Քուրդիստանի Ազգային Ազատագրական Ճակատը և նրա ռազմական քեղ՝ Քուրդիստանի Ժողովրդական Ազատագրական Բանակը: 1998-ին ԶԺԱԲ-ի շարքերում կոպում էր մոտ 15000 մարդ:

1999 թ. փետրվարի 15-ին Նայրոբիում ձերբակալվեց է ԶԲԿ-ի ղեկավար Աբդուլլահ Օջալանը: Վերջինս, մեղավոր ճանաչվելով դավաճանության և անջատվողականության մեջ, մահվան դատապարտվեց: Օջալանի նկատմամբ

մահապատժի որոշումը Եվրամիության համար դարձել է կարևոր խաղաքար, որով փորձ է արվում ճնշում գործադրել թուրքիայի վրա:

Օջալանի մահապատժի հարցում թուրքիայի քաղաքական շրջանակների մտաեցումը միանշանակ չէ: Գեկեք Բահելին՝ «Ազգայնական շարժում» կուսակցության ղեկավարը, հանդես է գալիս Օջալանին մահապատժի ենթարկելու դիրքերում, որով և հակադրվում է Էջեփին: Անշուշտ, Օջալանի մահապատժին հակադրվելիս Էջեփին մարդասիրությունն ամենևին չի հուզում: Ակնհայտ է, որ էթն Օջալանը մահապատժի ենթարկվելու փոխարեն դատապարտվի ցմահ բանտարկության, մինևույն է՝ ԶԲԿ-ն ղեկավարել չի կարող: Բայց մահապատժին ի կատար անելու դեպքում թուրքիան ոչ միայն կսրի իր հարաբերությունները ԵՄ-ի հետ, այլև ԶԲԿ-ին սկսանա կղնի անհապաղ նոր ղեկավար ընտրելու հարցի առջև:

Այժմ դիտարկենք քրդական հարցի լուծման հնարավոր ուղիները.

1. Եթե քրդերը հաղթեն թուրքիային.

Ըստ քրդերի հավակնությունների նրանց է պատկանում Արևմտյան Հայաստանի մեծ մասը: Նրանք նույնիսկ անվանափոխել են և քրդացրել տեղանունները. Բիթլիսի՝ Գարզան, Կարսը և Բայազետը՝ Սուրհայ և այլն: Պահպանվել է միայն Վանի անվանումը: Մա պայմանավորված է քրդական շրջանների հավակնություններով, որոնք ձգտում են սեփականացնել Ուրարտուն՝ վերջինս քրդական համարելու միջոցով: Ըստ ԶԲԿ-ի քաղաքական քարտեզի Արևմտյան Հայաստանից հայերին հասնում է միայն Անին՝ իր շրջակայքով: Ինչպես մի քուրք լրագրող է գրել. «Եթե քուրդերը հանկարծ անհայտանան, ապա Կյուսիսից շարժվող հայերը և հարավից մագլցող քրդերը Արևելյան Անատոլիայում իրար կոչորդ կկրճեն»:

Հաջորդ պարագամ այն է, որ անախ Քուրդիստանի տեղիումը խաչքնդատում է թուրքիայի պանթուրքական ծրագրերին: Այն ես մեկ վախճան է գորշ գայլերի նկրտումների դեմ:

2. Եթե քուրդերը վերջնականապես ճնշեն քրդական շարժումը.

Ըստ հավանական է, որ թուրքիան, ազատելով իր զինված ուժերը ԶԲԿ-ի հետ պայքարից, կավելացնի Վրաստանին և Ադրբեջանին ցույց տրվող ուղղման օգնության չափաբաժինը: Պարզ է, որ վերջիններս էլ կփորձեն իրենց տարածքային հարցերը լուծել ոչ միայն բանակցությունների միջոցով:

Ազատվելով քրդական զլխացավից թուրքիայի հաջորդ քայլերը կլինեն անտեսության վերականգնումը, Արևմտյան Հայաստանում քուրք բնակչության տավարացումը, հայկական մշակույթի սեփականացման շարունակությունը: Եվ ապա, ամբապնդելով իրենց դիրքերը միջազգային ասպարեզում, նրանք անշուշտ կփորձեն իրականացնել իրենց պանթուրքական ծրագրերը:

3. Եթե շարունակվի քրդական շարժումը.

Քրդերի հակաթուրքական պայքարը խաչքնդատում է քուրք-վերաբնակիչների ներհոսքին Արևմտյան Հայաստան:

Քրդական շարժումը քուրքացնում է թուրքիային: Այսպես, միայն զրոսաշրջության բնագավառում տարեկան կորուստները կազմել են 3 մլրդ. ԱՄՆ դոլլար:

Թուրքիայի պաշտոնական շրջանները պարբերաբար զրպարտում են Հայաստանին՝ քրդական շարժմանն օժանդակելու մեջ: Բերենք ամենաբարձր օրինակներից մեկը: Թուրքիայի ներքին գործերի նախարար Թանթանը «Չաման» քերթին տված հարցազրույցում մասնավորապես շեշտել է. «Թուրքիայի դեմ սկզբում գործում էր հայկական ASALA կազմակերպությունը: Ավելի ուշ ԶԲԿ-ն էր, որի հետ

բախումներում սպանվել են հայ մարտիկներ, այնուհետև հայկական փողերով կազմավորվեց «Հըզզոլլահ»:

Այստեղ մտադուրյան է արվում «Հըզզոլլահի» շարքերն ի սկզբանե «Գորշ գայլերի» գրոհայիններով համալրելու պարագան:

Հայաստան-ԶԲԿ կապերի մասին պետական մակարդակով վարվող տեսական քարոզչության բուն նպատակը Հայաստանի վրա մշտական ճնշումներ գործադրելու նոր պատրվակներ ունենալն է: Այսպես, ԶԲԿ-ին հետապնդելը պատրվակ դարձնելով՝ Թուրքիան պարբերաբար ներխուժում է Հյուսիսային Իրաք, և արդեն իսկ միջազգային կարծիքը հաշտեցվել է այդ իրականությանը: Հարմար առիթ սրապով՝ բուրբակյան բանակը կարող է փորձել նույնն անել նաև Հայաստանում:

ՈՍԿԱՆՅԱՆ ՎԱՐՂԱՆ (ՄԻ)

**ԱՆԳՐԵՒՐԻՄՅԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ ԵԶՂԻԱԿԱՆ ՈՐՈՑ
ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԻ ԸՈՒՐՋ**

Եզդիականությունը պատկանում է այն կրոնա-դավանական ժամանակների շարքին, որոնցում լայն տարածում է ստացել հոգիների տեղափոխությանը (արաբ. tanāsux) կամ հոգու վերամարմնավորման (արաբ. հսմ) գաղափարը: Եզդիները այս հասկացությունները արտահայտելու համար գործածում են փոխարեքական հատուկ մի եզր, որը բառացի թարգմանությամբ նշանակում է «շապիկ փոխել» (քրդ. kiras guhastin):

Մահմեդական, մասնավորապես, ծայրահեղական շիական այն սղոմողներում, որոնց հետևորդները նույնպես հավատում են վերոհիշյալին, որպես կանոն, բացակայում է անդրշիրիմյան կյանքի մասին հատակ պատկերացումը: Հստականշական է, որ սրանցում նույնիսկ դրախտը կամ դժոխքը ավելի շուտ փոխարեքական ընկալման են արժանանում՝ մեկնաբանվելով որպես հոգու երանության կամ տանջանքի վիճակ հենց մարմնում, այլ ոչ անդրաշխարհում: Այս առումով, հետազոտողների շրջանում կարծիք կար, որ եզդիականության մեջ ևս չի կարող գոյություն ունենալ անդրշիրիմյան կյանքի մասին հատակ պատկերացում, այնինչ այս յուրօրինակ դավանանքը իրենում, փաստորեն, միախյուսել է թե՛ հոգու վերամարմնավորման, և թե՛ անդրշիրիմյան կյանքի վերարերյալ բախական կոտ և կանոնակարգված հավատալիքային համակարգեր:

ՊՈՂՈՍՅԱՆ ՆՈՐԿՅՐ (ԵՊՂ)

**ՀԱՅԵՐԵՆԻՅ ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԲԱՐՔԱՆՆԵՐԻՆ
ԱՆՅԱԾ ԲԱՌԵՐԸ**

Թուրքական լեզուների վրա հայերենի բողած ազդեցությունների (արմենիզմների) լեզվական որակը մինչև վերջ պարզաբանված չէ, և այդ հարցի բարբառային ապակետին է նվիրված ներկա համառոտ ակնարկը:

Լեզուների փոխազդեցությունը երկկողմանի բնույթ է կրում, տարբերությունը միայն փոխառությունների (բառային, իմաստային, քերականական) չափի մեջ է: Նույնը վերաբերում է նաև հայերենի և թյուրքական լեզուների շփումներին:

Դատելով պատմական Հայաստանի հարսկից շրջաններում բնակություն հաստատած քյուրքական ցեղերի ու ժողովուրդների առաջին գրավոր աղբյուրներից, արդեն XIII-XIV դարերից հայերեն բառերը, իբրև որոշակի հասկացությունների անուններ, կիրառվել են քյուրքական բարբառներում: Օրինակ, «Քիթաթի Դադա Գորգուր»-ում՝ ազնավուր, գուր, քագավոր, խաչ, սուր (=միզակ) և այլն, Իմադադին Նասիմիի «Դիսվան»-ում՝ ադու, գուր (ջուտ), քագավոր (takfur), աուար (davar) և այլն: Դրանք գրի են առնվել XIV-XV դարերում, սակայն բնական է ենթադրել, որ քյուրքական բարբառները հայերեն բառերը փոխառել էին դրանից ավելի վաղ, որոնք XIV դարում արդեն քաղաքացիություն էին ստացել:

Թյուրքալեզու գրականության մեջ հայերեն բառերի հայտնվելու առաջին ճանապարհը բանավոր՝ բարբառային փոխառություններն են: Չարգացման այլ հարթության վրա գտնվող, քոչվոր կենցաղավարություն ունեցող քյուրքերը հայերից վերցնելու բավականին բան ունեցան: Բարբառային փոխառությունները (դրանց մեծ մասը՝ գրի է առնվել հիմնականում XIX դարի վերջերին, և այդ հարցում նախածնունդները Հրայր Աճառյանինն է), նախ և առաջ կապված են հողագործության, արհեստների, մտակցաց կենցաղավարության հետ, օրինակ, գուրան (kotan), հերկ, գերան, զոզնոց, զամ, խոփ, կամ, քոնիր, քուրք և այլն: Մեծ թվով բառեր քյուրքական բարբառներին են անցել քուրքախոս հայերի միջոցով՝ չորբան, ժամ, կնիք, վանք, որք, մատակ, խնամ(ի), անօրեն և այլն:

Հետաքրքիր է, որ հայերենից փոխառած բառերի մեծ մասն օգտագործվում են Հայաստանի քե՛ արևելյան ու հյուսիս-արևելյան, քե՛ արևմտյան քյուրքական բարբառներում, այսինքն՝ այդ փոխառությունները դիսվանային բնույթ չեն կրում և չեն սահմանափակվում որոշակի փոքր տարածքով: Օրինակ, հերկ, գուրան, գերան, խոփ, հիմ(ք), պահեստ և այլ բառերը կրկնվում են Թուրքիայի արևելյան և Ադրբեջանի բարբառներում:

Տարբեր աղբյուրներից հավասած՝ հայերենից քյուրքական լեզուներին անցած բառերի ոչ ամբողջական թիվը մեր բառացանկում անցնում է 300-ից, ընդ որում, ցանկի մեջ ներառված չեն հայաստա քուրքերեն գրականության մեջ պահպանված հայերեն բառերը, ինչպես՝ գիրք, մտածական, քարոզար, քրիստոնյա և այլն, ինչպես նաև հայոց տեղանունները՝ Ազարակ-Էրբեկ, Ակն-Էզին, Չմշկածագ-Չմիշքեզեք և այլն: (Հիշեցնենք, որ Հ.Աճառյանի «Հայերենի արմատական բառարանում» քուրքական փոխառությունների թիվը մոտ 700 է, որոնց փոքր մասն է պահպանվել գրական հայերենում:)

Սակայն նշված թիվն էլ վերջնական համարել չի կարելի, և աշխատանքը պետք է շարունակել, առաջին հերթին նկատի ունենալով, որ յուրաքանչյուր փոխառյալ բառ իր հետ քաղաքակրթական որոշակի տարր է փոխանցում փոխառու լեզվին ու ժողովրդին:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ ԱՍԻ

ԱՐԳԻՆԻ-ՄՈՒՍԱՄԻՐԻ ՏԵՂՈՐՈՑՄԱՆ ԸՈՒՐՋ

Բիսյանագիտության դեռևս փնհասարայց խնդիրներից է Արդինի - Մուսասիրի (քաղաք և երկիր) տեղորոշումը: Այն սովորաբար տեղադրվում է Ուրմիա լճից հարավ - արևմուտք, Մ. Չարի ճախափնյակում (Լեման-Հաուպո), քաղաքը նույնացվում է ներկայիս Մոդջեսիրի հետ (Բոյմեր): Ուսումնասիրողներն Արդինի - Մուսասիրը

տեղադրել են մաս Գ-ը յաճախում (Թյուրք-Դանժեն), նույնացրել Մուշի (Ն.Տաղսարքյան), Քոչանիսի (Գր. Դավանցյան), Աշտիշասի (Մ. Կառավայրյան), ասուր. աղբյուրներից հայտնի Մուսրու - Արիմուի (ըստ Ի. Դյակոնովի՝ Մ. Չարիի վերին հասանքում), Արիդուի (Դ. Սարգսյան) հետ:

Ընդունելով Մուսրու - Արիմու և Մուսասիր-Արդիմի նույնականությունը, զանոն ենք, սակայն, որ այս երկիրն ու բազալը Մոկքում էին՝ համապատասխանելով Միջաս (Միջա) գավառին (նեղ առումով) և նրա համանուն կենտրոնին: Արդիմի - Մուսասիրը բրիտանական շրջանում ընդգրկել է Մոկքը, գուցե և՛ հարակից այլ շրջաններ:

Մոտեցումները հիմնավորվում են հետևյալ փաստերով.

1. ըստ Սալմանասար I-ի և Թիզրասպարասար I-ի հիշատակությունների Մուսրուն և Արիմուն գտնվում էին Ջինգունի (Ջենգան՝ Տիզրիսի աջափնյակում) և Էրանունիի (Ալլաման - Ալաման՝ Ջերմի ակունքների շրջ.) միջև, Մեկսրից (Մեկրի - Նար՝ Խեզկիլի ակունքների շրջ.) հյուսիս, Թալա (Թաղ - Շառախ) և Խարուսա (Անոս) լեռներից արևմուտք. այստեղ Միջան է.

2. Աղայներարի I-ը Մուսրուն հիշատակում է «շուբարեցիների երկրի» հարևանությամբ. ըստ Թուկուրտի-Նիմուրաս I-ի և նրա ժամանակի տնտեսական մի արձանագրության, Արիմուի երկիրը (= Մուսրու) գտնվում էր Կատունիսի (Կառմյան Ծավդեր), Մունմի (Մայմունիկ), Ալզի (Աղձիք), Դամնաուշ (Ամիդից երվ. - արլ.) երկրների շրջակայքում: Աղայներարի II-ը Արիմուն հիշատակում է Շարբե երկրի կազմում.

3. Աշտրերկկալան (Ք.ա. 1076-1059) Արիմունը (=Արիմու [Հարությունյան Ն.]) հիշատակում է իր անցած հետևյալ երբաղու ընթացքում. Մ. Չարի, Արլ. Խարուրի, Արզատի ավազանով՝ Մոկք (հմմտ. Կուկիարա-Գյալիլու, Անուրաշկա-Անաջա, Դունաշա-Ենդիաս, Ապարունու-Ապարանք, Խարաբիա-Խրեր, Խիալու-Խոշապար, Իշուսյան-Նիսյան, Մուսուկու-Մնքար, Իկկիա-Թերե), Բաղեշ գետի ավազան (հմմտ. Թարբարա-Վերվան, Յարիլունու-Ելնև, Չուրգուրա-Խմեջուր, Իշկուտուն-Բաշկան, Սասալիսի-Մակ, [...] սիուրու-Սիբեն, Շալլագիդու-Մղեդ, Պանիրասու-Բաներսի), Գարգան գետի ավազանով (հմմտ. Էրակու-Ալիկա, Էլիդա-Ալմադին, Ռիվիշ-Էրմի)՝ Ջիկունու-Ջենգան.

4. Առն սարի և լեռնաշղթայի, Առնոտան գավառի անունները նույնական են KUR/URU Arin(n)a/i-Arinu(n)-ի հետ, որը նշանակում է Արշալույսի, Արևելքի երկիր [քաղաք, լեռ, լեռնաշղթա](հմմտ. խեթ. Արիմն-Իյին [արևի աստվածուհու քաղաք]. հնդեվրպ. *rev արմա. որից ամնկ. aruna, arusa՝ «կարմիր», հայ.՝ արեգ, արև, արշալուրս, արուսյակ և այլն [>>Խարուսա = Անոս]).

5. ըստ Սալմանասար III-ի մի հիշատակության, Մուսասիրը գտնվում էր Խուրուշկիայի (Ջերմի ավազան՝ Շառախ - Նորդուգ - Ջուրամերկ գծով), Ռիբարտուի (Ռշտունիքի հատված), Գիզանի (Միզան. Քեսան և Գարգան գետերի ավազանում) միջև. նրա Ծապ(ա)արիա բերդաքաղաքը, հավանաբար, Ծալասն է (Մոկսից երվ.-արլ.).

6. Սարգոն II-ը Ք.ա. 714-ի արշավանքի ժամանակ Մանգիբրուտից (Գարիքյան) անցել է հետևյալ երթուղով. Արմարիայի (Մ. Աղբակ) - Այադու (Խոշարի վերին ավազանով [հմմտ. Անգալիա-Անձևացիք, Կուսային-Կանգուար]) - Աանա լճի հարավային ծովափնյակ (Արասա [Արմիդու] - Մոխրարբող [Մախունիա]) հատված. հմմտ. Կալլանիա - Գոնարանդաշա, Ալլի-Իլի(Հիլի), Դեզիդու - Դեդձիա, Բալդուարգա - Բաիվանց, Սարոտարդի - Սարեն, Ալուարգա - Աղավանց, Հին Ռիսյայի - Ռիշիմի, Արգիշտիտան - Մոխրարբող: Այնուհետև դարձել է երվ. - արլ., անցնելով Ալլուրիա (հոսում է Ալլի - Իլիի շրջակայքից՝ Շառախ), Կալլանիա (Գոնարանդաշա՝ Ալլուրիայի ձախ փոակ), Իննայա գետերը, մտել է Ռիսյայի (Ջերմի և Կանգուարի, Աղբակի լեռների

այնուհետև՝ Խորբուշկիա (Ջրնար): Այստեղից Արսիու լեռան փեշերով (Կարամերիկ - Դադ), անցել է Մ. Ջարի Լևին-սու վտակը (Էշամունիա) և շարժվել հյս. - արմ. ուղղությամբ, հասել Ալլուրիա լեռը (Թրադի մոտ՝ Ալլուրիա գետի ավազանում) և մտել Մուսասիր: Վերադարձել է Անդարուսա լեռնանցքով (Խորասա), որ Խիսպարնա քաղաքի դիմաց էր (Խիսպար - Խոչապար) և, հավանաբար, Ջերմի հոսանքով իջել է Կուտունիսի:

7. ըստ ասուր. լրտեսական բնույթի հիշատակությունների, Մուսասիրը սահմանակից էր Ռեաի - Ռիպախին, Խորբուշկիա - Նաբրիին, Ուկկույի (Խեզկի ավազանում) դիմացի շրջանին, [...] տեղի շրջանին, որտեղից Մուսասիր անցնում էին Սև գետով (Կեծա՞ն). այն հեռու չէր Թուշասնից (Կարխ), Կուտունիսից, Ալամունից, Քար - Սիսարից, Մաննայից:

8. Մոկրի «Որբ», «Արբակիու (Արվախ)», «Արվենից ձոր» տեղանունները առնչվում են «Արուրանի» դիցանվանը. «Միջասն» սերվում է «Մուարու>Մուսասիրից» (հնդեվրպ. *մուս՝ «ուղի, վիշապ» և պրոսկ. *խշի՝ p>շի՝ r՝ «առյուծ») «Մոկր-Մոկար», քերև, նույն հնդեվրպ. *mšs արմատից է.

9. Արդինին հայ մատենագրության Արարադի երկիրն է (շում. Արատու > ասուր. Ռիբուսարի, որոնցից՝ Ռիբարաու > Արարաա. հնդեվրպ. *arto արմու. [Ն. Մարտիրոսյան, Ա. Մովսիսյան]), որ ժառանգում է Կադմոսի Տունը (^{kuDr} Gutium).

10. Արդինի - Մուսասիրը պետք է զտնվեր մետաղահանքերի շրջանում, իսկ Մոկրը, Շատախը, Մդեբը, Ռշտունյաց լեռները հնուց ի վեր հայտնի են բազմապիսի մետաղներով:

11. Մ. Ջարի վերին ավազանում ասուր. աղբյուրները հիշատակում են այլ երկրներ՝ Արիդու (Այրուրուանք), «Դարգայցիների» (Այգարք), «Խարմասցիների» (Օրամար), Թունմե (Թլամո՞ միևչև Նեխելի ավազան), Մումբի - Մումբի (Ռևանդուզի շրջակայք. Մարաց ամուր դռներ) .

12. Թովուզակայի արձանագրությունում նշվում է, որ Ռուսա I - ը, մուսասիրյան զորքերով հանդերձ, արշավել է Ատրեստանի լեռները. կորոյի տեղադրությունը ճշտում է, քե հատկապես որտեղ է արշավել քիսյանական բանակը: Իշպուինին ու Մեհունան ևս լեռնանցքներում վերահսկողություն հաստատելու համար էին արշավել նույն տարածքը և բռնել Կելյաշինի արձանագրությունը:

ԿԱՐԴԱՆՅԱՆ ԳՈՂԱՐ ԵՆԱՎ

ԲԱՆՎԱՅԻՆԵՐԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ

1. Աշխարհի նորագույն կրոններից մեկը՝ քահայակամությունը (քահայի հավատքը) ծագել է XIX դարում Պարսկաստանում, հիմնադիրն է Բաբի աշակերտների Միրզա Հուսեյն Ալին, որն իրեն անվանեց Բահաուլլահ («Աստուծո փառք»): Նա և իր հետևորդները հայրենիքում հալածվելով, արտաքլեցին Բաղդադ, ուր 1863 թվականի ապրիլի 21-ին Ռիզվան պարտեզում Բահաուլլահը իրեն հայտարարեց Աստուծո նվիրակ, որի գալստյան մասին պտուզամել էր Բաբը: Նոր կրոնի սկզբնավորումից հետո, մոտ մեկուկես հարյուրամյակի ընթացքում, այն տարածվել է աշխարհի համարյա բոլոր երկրներում և այսօր ունի շուրջ վեց միլիոն հետևորդ: Բահայական սուրբ գրքերը քարգմանակել են մի քանի հարյուր լեզուներով: Բահայի հավատքը, ի տարբերություն մյուս կրոնների, չունի հոգեբանականներ, հումայնիզմները ղեկավարում են Տեղական և Ազգային Հոգևոր ժողովները: Բահայիների վարչական կարգի գերագույն մարմինը

Արդարության Համաշխարհային Տունն է, որը զանվում է Իսրայելի Հայֆա քաղաքում: Ամեն տարի ապրիլի 21-ից մայիսի 2-ը բաժնայինների համայնքներում տեղի են ունենում ընտրություններ, որոնցում ընտրվում են Տեղական և Ազգային հոգևոր ժողովներ, որոնց լիազորությունները և պարասպանությունները շարադրված են Բահաուլլահի, Արդու-Բահայի և Շողի Էֆֆենդիի գրքերում և ձևակերպված են Արդարության Համաշխարհային Տան կողմից:

2. Տեղական Հոգևոր ժողովների ընտրությունները կաատրվում են բոլոր այն բնակավայրերում, որոնցում ապրում են առնվազն ինը բահայի: Տեղական Հոգևոր ժողովի անդամները պետք է ընտրվեն այն բահայիներից, որոնք ապրում են տվյալ վայրում և արդեն 21 տարեկան են: Ընտրությունները տեղի են ունենում ամեն տարի ապրիլի 21-ին: Տեղական հոգևոր ժողովի անդամների քիվը ինն է:

3. Երբ Արդարության Համաշխարհային Տունը որոշում է որևէ երկրում ձևավորել Ազգային հոգևոր ժողով, այդ երկրի բահայիների համայնքի անդամները ընտրում են իրենց Ազգային Համագումարի պատգամավորներին, որոնք իրենց հերթին ընտրում են տվյալ երկրի բահայիների Ազգային հոգևոր ժողով՝ բաղկացած ինը հոգուց:

4. Հինգ տարին մեկ անգամ ապրեր երկրների Ազգային հոգևոր ժողովների անդամները, Բահայիների Միջազգային Համագումարի ժամանակ, գաղտնի քվեարկությամբ ընտրում են Արդարության Համաշխարհային Տան ինը անդամներից: Արդարության Համաշխարհային Տան իրավունքները ձևակերպված են բահայիների սուրբ գրքերում:

5. 1992 թվականին Հայաստանում ևս կազմավորվել է հայ բահայիների համայնք, որի անդամների քիվը 2000 թվականի տվյալներով շուրջ 500 է: Այս տարվա ապրիլի 21-ին տեղի ունեցան Հայաստանի բահայիների համայնքների Տեղական հոգևոր ժողովների ընտրությունները և ընտրվեցին 23 Տեղական հոգևոր ժողովների (1999թ.՝ 17), իսկ մայիսի 1-ին Երևանում ընտրվեց Ազգային հոգևոր ժողովի անդամները:

ՎԻՐԱԲՅԱՆ ՂԱԿԻՉ ԵՂՂ

1973Թ. ԱՐԱՐԱ-ԻՍՐԱԵՆԵԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՀՈՐԳԱՆՆԵՐԻ ԳԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ

Ի տարբերություն Սիրիայի և Եգիպտոսի, Հորդանանն անմիջական մասնակցություն չուներ 1973թ. պատերազմին, այլ բավարարվեց Սիրիային ժամդրակ զորանիավորումներ ուղարկելով: Դրանում առկա էին մի շարք պատճառներ: Հրեական պետականության կերտման առաջին տարիներից ի վեր պաղեստինցի փախստականները հսկայական գաղութներ կազմավորեցին Հորդանան գետի արևելյան ափին: Ատոժանաբար նրանք կազմեցին Հաշիմյան թագավորության բնակչության մեծամասնությունը: Ժամանակի ընթացքում փախստականների ճամբարները անցան պաղեստինցի գրոհայինների վերահսկողության ներքո: Նվազագույն կերպով ինտեգրացվելով հորդանանյան հասարակությանը, պաղեստինցի գրոհայինները ամաբգում էին երկրի օրենքները և քաղաքացիական պաշտոնում թագավորության տապալմամբ: Հորդանանյան բանակի հետ քախտմանը, օտարերկրյա քաղաքացիական ինքնաբիծների առևանգումը Հորդանանի տարածք, ինչպես նաև մի շարք մահավորածները Հուսեյն թագավորի դեմ, ստիպեցին թագավորին երկրում ռազմական դրություն

հայտարարելու և հաշվեհարդար տեսնելու ֆեդայինների հետ: 1970թ. տեղի ունեցան «Սև սեպտեմբերի» իրադարձությունները, երբ հորդանանյան զորամիավորումները ջախջախեցին պաղեստինցի գրեհայինների ջոկատները: Արդյունքում պաղեստինցի գրեհայինները, սակավ շուրջ 5 հազար զոհ, վատրվեցին երկրից: Նշենք, որ պաղեստինցի ֆեդայինների գործողությունները էական վնաս չէին հասցնում Իսրայելին, սակայն առիթ էին հանդիսանում պատասխան պատժիչ զործողությունների, իսկ Հորդանանի քազավորական ուժերն ի վիճակի չէին դիմակայել իսրայելյան պրեվենտիվ հարձակումներին:

Թրգավորության հարաբերությունները հարթ չէին մահ սահմանակից արաբական հանրապետությունների հետ: Իրաքի, Սիրիայի և Եգիպտոսի հեղափոխական վարչակարգերը փորձում էին ասպարիչ Հորդանանի քազավորական իշխանությունը: Հորդանանն, ի տարբերություն այլ արաբական երկրների, չունի բնական ռեսուրսների հարուստ պաշարներ: Երկրի բնականոն զարգացման համար մշտապես անհրաժեշտ են եղել մեծածավալ ֆինանսական միջոցներ: Հորդանանին, որպես Իսրայելին սահմանակից երկրի, նման հատկացումների մասին որոշումներ ընդունվեցին արաբական երկրների լիգայում, սակայն երբ գործը հասնում էր գումարների արամադրմանը, ապա նրանք կամ չէին վճարվում, կամ էլ վճարվում էր դրանց միայն մի մասը: Նշենք նաև, որ արաբական երկրների կիզան Գաղեստինի ազատագրման կազմակերպությանը ճանաչեց որպես պաղեստինյան ժողովրդի միակ ներկայացուցիչ: Սա ամբողջովին հակասում էր 1972թ. մարտի 15-ին Հոսեյն քազավորի նոր նախագծին, որտեղ հայտարարվում էր Միացյալ Արաբական քազավորության ստեղծման մասին: Այդ նախագծով Հաշիմյան ընտանիքի իշխանության ներքո միավորվելու էին Հորդանան գեռի արևելյան և արևմտյան ափի տարածքները: Հաշվի առնելով, որ արաբական հանրապետական վարչակարգերը միառոտ ունեին տասպալելու քազավորական ռեժիմը, իսկ ժամանակի երկրեն աշխարհի սոցիալիստական ճամբարում տեղ չկար քազավորական իշխանակազմով Հորդանանին, քազավորությունը ձգտում էր հզոր հավանավորներ փնտրել արևմուտքում, մասնավորապես, ի դեմս ԱՄՆ-ի՝ ազատվելու արաբական երկրների կախվածությունից:

1967-ի պատերազմից հետո բավականին փոխվել էր Հորդանանի դիրքորոշումը Իսրայել պետության վերաբերյալ: Եթե նախկինում Հորդանանը մնացած արաբական երկրների պես չէր ընդունում Իսրայելի պետականությունը որպես այդպիսին, ապա այժմ պատրաստ էր բանակցելու հրեաների հետ: Դրա մասին են վկայում Հոսեյն քազավորի մի շարք հայտարարությունները:

Գճառով ավելի հաստատուն են դառնում այն ենթադրությունները, որ պարբերաբար զաղաճի հանդիպումներ են տեղի ունեցել հորդանանյան և իսրայելյան պաշտոնյաների միջև: Մասնավորապես, հայտնի է, որ Իսրայելի իշխանությունները տեղյակ էին 1973թ. նախապատրաստվող սիրիա-եգիպտական հարձակման մասին: Ըստ մի տեսակետի՝ իսրայելյան կողմին դրա մասին տեղեկացրել էին հորդանանյան իշխանությունները: Սա անարավոր է, եթե հաշվի առնենք, որ 1970թ. սեպտեմբերյան իրադարձություններից անմիջապես հետո, երբ Սիրիան փորձեց իր զորամիավորումները ուղարկել Հորդանան՝ պաշտպանելու պաղեստինցի գրեհայիններին, իսրայելյան իշխանությունները լուրջ նախագծուշացում արեցին: Սա ստիպեց սիրիական իշխանություններին բավարարվել փոքրաքանակ զրահատանկային զունդ ուղարկելով, որն էլ ջախջախվեց հորդանանյան քազավորական ուժերի կողմից: Անշուշտ, այս ամենում մեծ դեր է խաղացել ԱՄՆ վարչակարգը: 1970-ին տեղի ունեցավ ԱՄՆ պենարտուդար Ռոջերսի այցը տարածաշրջան, երբ նա ներկայացրեց խաղաղ կարգավորման իր նախագիծը: Սրան

հաջորդեցին 1972թ. Հունեյն քազավորի և Իսրայելի վարչապետ Գողա Մեյերի հաջորդական այցերը Սպիտակ Տուն:

Այսպիսով, ԱՄՆ տնտեսական, քաղաքական, ինչպես նաև ռազմական (1970-ական թթ. ԱՄՆ ռազմական մատակարարումները Հորդանանին կազմեցին շուրջ 200 մլն. ամ. դոլար) օգնության ակնկալիքով, Հորդանանը պատրաստ էր հնարավորության դեպքում սեպարատ համաձայնագիր կնքել Իսրայելի հետ:

ՏԵՐ-ՄԱԶԵԿՈՍՅԱՆ ՎԱՐՍԱ ԵՊՂ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՖՈՒՆԿՄԵՆՏԱԼԻԶՄԸ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ԱՐԳԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅՈՒՆՔՈՒՄ

XX դարի 70-ական թթ. վերջին և 80-ական թթ. սկզբներին քե արևմտյան և քե՛ խորհրդային ՉԼՄ-ներում հանդես եկավ “խլամական ֆունդամենտալիզմ” բառակապակցությունը:

Այս երևույթը ժամանակակից խլամական աշխարհում հանդես է գալիս 2 տարատեսակով: Այդ կրոնական շարժումների վերելքը չէր կարող շրջանցել այնպիսի մի երկիր, ինչպիսին Թուրքիան էր:

“Իսլամական բռնի” պատճառների շարքում առանձնանում են երիտասարդական շարժումներն ամբողջ բազմազանությամբ, գործազրկության աճը, ուրբանիզացիայի բարձր մակարդակը, տնտեսությունն ապակայունացնող բուրքական լիբալի մշտական արժեզրկումը, ներքաղաքական իրավիճակը սրող բրդական շարժումը և այլն:

Թուրքիայի կրոնական գործընթացների էությունը լավ ընկալելու համար հարկ է ըմբռնել Մ. Քեմալի կողմից այդ ոլորտում կատարված քայլերի ամբողջ տրամաբանությունն ու փլիփառախայտությունը, ինչպես նաև հետաքննության 50-60 տարիների ներքաղաքական զարգացումները, որոնք կարելի է բյուրեղացնել հասարակության աշխարհիկ և կրոնական քեների միջև անհաշտ սպայարտով:

Քաղաքական դաշտում 60-ական թթ. վերջին հրապարակ եկավ խլամի քաղաքական քեը: Չնայած այն բանին, որ այդ կուսակցությունը չորիցս փոխեց իր անվանումը, հավատարիմ մնաց իր գաղափարական ուղեգծին և սկզբունքներին, գրեթե անփոփոխ մնաց նաև այդ կուսակցությունների ղեկավար կազմը:

Այժմ արդեն կազմակերպված բնույթ ստացած կրոնական շարժումներին դիմակայելու համար ակտիվացավ աշխարհիկ հասարակարգի և քարքերի թիվ մեկ ջատագովի՝ բանակի գործողությունները: Սպայակույտի կողմից կատարված 3 իրարախաջորդ ռազմական հեղաշրջումներին մշտապես հետևող մակերեսային բացատրությունների շարքում առանձնանում էր մեկ դրույթ. բանակն ամուր է իր դիրքերում և չի հանդուրժի կրոնական շարժումների ակտիվացումը:

80-ական թթ. վերջին բանակին, երկրի վերկուսակցական ուժերին քվում էր, քե նրանք լիովին վերահսկում են ամբողջ իրավիճակը և Թ. Օզալի որդեգրած «սահմանափակ դեմոկրատիայի» շրջանակներում խլամականներին արվեցին «աննշան» գիշումներ, վստահ լինելով, որ իրավիճակը ամբողջովին հսկողության տակ է: Սակայն որքան մեծ եղավ բանակի զարմանքը, երբ իրախաջորդ քե՛ ՏԻՄ-երի, քե՛ խորհրդարանական ընտրություններում «Բարօրություն» կուսակցությունը սկսեց ավելի ու ավելի շատ քվեներ ստանալ:

Հիանալի վարելով ամբողջ ընտրաընթացը արդեն 1995թ. դեկտեմբերյան խորհրդարանական ընտրություններում նրանք կազմեցին որակյալ մեծամասնություն և, համաձայն ստեղծանաղորդյուն, առաջան կառավարություն կազմելու իրավունքը:

Բանակը գիտակցեց, որ «խլամը փողոց է հորդե», դարձել է անկառավարելի, և այդժամ կտրուկ քայլերի ու միջոցների շնորհիվ կարողացավ նախ 1997թ. հուլիսին միջնորդավորված կերպով հրաժարականի պահանջ ներկայացնել Ն. Էրրարանի կառավարությանը, սակա 1998թ. փետրվարին կուսակցությունը փակել, իսկ առաջնորդին զրկել 5 տարով քաղաքականությանը մասնակցելուց:

Սակայն 1997թ. նոյեմբերին արդեն քաղաքական դաշտում հայանվեց «Բարօրության» իրավահաջորդը՝ «Առաքինությունը», կրկին նույն առաքելությամբ, որը 1998թ. ապրիլի 18-ի ընտրություններում իր հավաքած քվեներով երրորդն էր, դրանով ապացուցելով, որ դեռ հզոր ուժ է երկրում և պետք է հաշվի առնել նրանց քաղաքական կշիռը և սոցիալական կազմը:

ԾԱՇՈՒՄԻ ԱՐԱՐՍՆԻ

ԻՍՒԱՄԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱԾԵՌՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹՈՒՄԸ ԻՍՒԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՏԵՐԱՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Միջազգային հարաբերությունների ներկա փուլում լայն քափ է ստանում իսլամական համերաշխության շաժումը, որի շրջանակներում գործում են 70-ից ավել միջազգային իսլամական կազմակերպություններ: 1969թ. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության (ԻԿԿ) հիմնադրմամբ առաջին անգամ միջազգային ասպարեզում ի հայտ եկավ իսլամական պետությունների տնտեսական, քաղաքական, մշակութային ինտեգրացումը որդեգրած, կրոնա-քաղաքական բնույթի մի կառույց, որին ներկայումս անդամակցում են 56 պետություններ: Մեր կողմից ուսումնասիրվող խնդիրը գիտական քննարկման առարկա է դարձել մի շարք հեղինակների կողմից, որոնցից են՝ Ն. Հովհաննիսյանը, Գ. Միլոսավսկին, Պ. Միլոսավսկայան, Լ. Կակովան և ուրիշներ:

Իսլամական ինտեգրացման գործառության հիմքը իսլամական ազգի՝ Ռումայի գաղափարն է, որը պաշտոնապես հռչակվեց ԻԿԿ III գագաթաժողովում (Թաիֆ, 1981թ.): «Բոլոր մուսուլմաները, որ բնակ ապրեցվում են լեզվով, մաշկի գույնով, բնակության վայրով, մեկ ազգ են. նրանց միավորում է նույն հավատքը, նրանք շարժվում են նույն ուղղությամբ, ունեն մշակութային ընդհանուր ժառանգություն, աշխարհում ունեն նույն առաքելությունը»: Ռումայի պարտավորությունները վերաբերում են իսլամի երբեմնի փառքի վերականգնմանը, աշխարհում իսլամի դիրքերի ամրապնդմանը: Այս ռազմավարության նպատակը, որ բնակ էնեմբում է կրոնական գործունի վրա, քաղաքական բնույթ ունի և կոչված է ժառայելու իսլամական դիվանագիտությանը:

ԻԿԿ-ին հաջողվել է ստեղծել ինտեգրացման լայն ցանց: Այս շրջանակում գործում են նորությունների և ռադիոհաղորդումների իսլամական գործակալություններ, զգալի աշխատանք է տարվում իսլամական գիտության, մշակույթի, կրթության, քաղաքաշրջան, հրատարակչական գործի կազմակերպման, փորձի փոխանակման ուղղությամբ: ԻԿԿ-ին կից գործում են բազմաթիվ համեմատաբար վեր, երկու տասնյակից ավելի օժանդակ կառույցներ, համալսարաններ: Իսլամական ինտեգրացման գործընթացները նոր փուլ թևակոխեցին, երբ սառը պատերազմից հետո ԻԿԿ-ին անդամակցեցին Ալբանիան, նախկին ԽՍՀՄ-ի Կենտրոնական Ասիայի

հանրապետությունները և Ադրբեջանը: Հարավսլավիայի արտեռմից հետո ԻԿԿ-ի հետ համագործակցում են Մակեդոնիան, Բոսնիան և Հերցեգովինան: 1999թ. ԻԿԿ շրջանակներում ստեղծվեց Իսլամական պատրամենտների միությունը, որի նպատակներից մեկը իսլամական համերաշխության և համագործակցության ամրապնդումն է, ԻԿԿ անդամ երկրների միջև միջպատրամենտական փոքրի և երկխոսության փոխանակումը:

Կազմակերպությանը, ընդհանուր առմամբ, հաջողվել է կոորդինացնել իսլամական պետությունների դիրքորոշումը միջազգային այն կոնֆլիկտների նկատմամբ, որոնցում ընդգրկված են մուսուլմաններ: ԻԿԿ-ն աջակցում է Պաղեստինի, Հարավային Լիբանանի, Ջամախի, Քաշմիրի, Կիպրոսի, Աֆղանստանի, Սոմալիի, Ֆիլիպինների, Բոսնիայի, Կոսովոյի* Ադրբեջանի մուսուլմաններին: ԻԿԿ 30-ամյա պատմությունը ցույց է տալիս, որ շնայած իսլամական աշխարհում գոյություն ունեցող լուրջ հակասություններին ու խնդիրներին, կազմակերպության շրջանակում գործում է միասնական իսլամական քաղաքականություն մշակելու ձգտումը:

Իսլամ տեսաբանների կարծիքով, իսլամական ազգի առաջ ծառայած են մի շարք խնդիրներ: Դրանք են՝ արևմտյան ազդեցությունը, ամենակամ դժվարությունները, եղբայրասպան պատերազմները, կրոնական անհամաձայնությունները, որոնց հաղթահարման համար ցանքեր են պահանջվում:

Կրոնա-քաղաքական կազմակերպությունների գոյությունը որոշակի լարվածության է առաջացնում միջազգային հարաբերություններում: Հարկ է ընդգծել, որ ԻԿԿ շրջանակներում երեւն հնչում են միացյալ իսլամական ռազմական ուժեր ստեղծելու առաջարկներ, որը կարող է դիտվել իբրև կազմակերպության կառուցվածքի և նպատակների վերափոխման կարևոր ազդակ:

ՀԱՊԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԱԳ. - ՀՀ Ազգային գրադարան

ԱԻ. - ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ

ԳԻ. - ՀՀ ԳԱԱ Գրականության ինստիտուտ

Գ.ՊՄԻ. - Գյումրիի պետական մանկավարժական ինստիտուտ

ԵՊՀ. - Երևանի պետական համալսարան

ՀԱԻ. - ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ԵՀԱՀ. - Երևանի «Հրայր Աճառյան» համալսարան

ՀՄԻ. - Հայաստանի մանկավարժական ինստիտուտ

ՊԻ. - ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ԱՆՏՈՆՅԱԼ ՅՈՒՒՎ (ԵՊՃ) - Շամանական առասպելաբանության հետքերը
 հայ ժողովրդական հավատալիքներում 1

ԱՅԴԻՆՅԱԼ ԱՆՆԱ (ՀՎԻ) - Հայկական և շումերական բանաստեղծական
 տեքստերի գուգադրման փորձ..... 1

ԱՍԱՏՈՒՐՅԱԼ ՈՌԻՉԱԼՆԱ (ԵՊՃ) - ԻՒՀ-ԱՄՆ
 անհաղթահարելի տարածայնություններ և անխուսափելի մերձեցում..... 2

ԱՎԱԳՅԱԼ ԶՆԱՐԻԿ (ՊԻ) – Թուրքիա հայոց պատրիարքարանի
 դիվանի փաստաթղթերը ԱՄՆ-ի հայ գաղութի վերաբերյալ
 (XIX դ. վերջ XX դ. սկիզբ)..... 4

ԱՐԻՍՅԱԼ ՆՈՐԱ (ԵՊՃ) - Հայոց ցեղասպանությունը սիրիական
 սփյուռքի մամուլի էջերում 5

ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱԼ ՍՈՒՐԵՆ (ՎԻ) - Բանակի գործունը Թուրքիայի Հանրա-
 պետության քաղաքական և հասարակական կյանքում (1920-1930 թթ.)..... 6

ԲՈՐՈՒՅԱԼ ԱՐՍԵՆ (ՀՎԻ) - Կացինը (արար. իշտոս) և ծառը
 (շում. SAR), Արևելյան Տավրոսը Միջերկրական փայտի առևտրում
 (Ք.ա. III-II հազ. սահման)..... 7

ԳՐԵԿՅԱԼ ԵՐՎԱՆԴ (ՎԻ) - Մանայի թագավորության գավառներն
 ու նրանց տեղադրությունը..... 8

ԴԱԼԱՅԱԼ ՏՈՐՔ (ԵՊՃ) - Քրդերի ծագման առասպելի շուրջ)..... 9

ԴԵՄՈՅԱԼ ՀՎՅԿ (ԵՊՃ) - Ղարաբաղյան հակամարտությունը բյուր-
 քալզու հանրապետությունների հարաբերությունների համատեքստում... 11

ԴՈՒՆՅԱԼ ԿՎՐԵՆ (ՎԻ) - Իրանում ԱՄՆ-ի դեսպանատան գրավումը և
 ամերիկա-իրանյան հարաբերությունների ճգնաժամային փուլը..... 12

ԴՐԲՈՅԱԼ ԱՍԱԼ (ՎԻ) - Հայաստանում ձևավորվող գրական
 քրդերենի գեղարվեստական ռճի մի քանի հարցերի շուրջ..... 13

ԻՍԿԱԼՂԱՐՅԱԼ ԳՈՂԱՐ (ՎԻ) - Ամերիկյան օգնություններն Իրանին
 որպես իրանա-ամերիկյան հարաբերությունների կարևորագույն գործոն... 14

ԼԱՉԱՍՏՐՅԱԼ ԵՎԱՏԵՐԻՆԱ (ԵՊՀ) - Հավատախնայության կրոնա- հոգեբանական հայեցակետերի շտրջ.....	15
ԿԱՐԱՊԵՏՅԱԼ ՆԱԻՐԱ (ԱԻ) - Տահա Հուսեյնի «Օրերը» ինքնակենսագրական երկը և եզիպտական իրականությունը.....	16
ԿՈՍՏԻԿՅԱԼ ԹՐԻԱՏԻՆԵ (ԱԻ) - Սյունիքի Օրբելյանները XVIII-XIX դարերում.....	17
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱԿ ԺԱՐՈՒԺ (ՊԻ) - «Հայրենիքի» ընկալման շտրջ (դրինսհայերի օրինակով).....	18
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱԼ ԱՎԱԳ (ԱԳ) - Քրդական գործոնը որպես ստրածաշրջանային համագործակցության զարգացման արգելակ և խթանիչ.....	19
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱԼ ԼԻՆԹ (ԱԻ) - Լիբանանի կրոնա-համայնքային համակարգը.....	20
ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱԼ ԱՐՏԱԿ (ԳՊՍԻ) – 1995թ. Վաշինգտոնյան համաձայնագիրը իսրայելա-պաղեստինյան հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ.....	21
ՂԱՐԻՔԱՆՅԱԼ ԳԵԿՈՐԳ (ԵՊՀ) - Էթնիկական գործընթացները Ստրանում XX դ. երկրորդ կեսին.....	23
ՂԺԱՐՅԱԼ ԱՐԹՈՐ (ԱԻ) - Կիպրոսի հանրապետության հռչակման հարցի շտրջ.....	24
ՂԺԱՐՅԱԼ ՎԱԺԳԵՆ (ԵՊՀ) - Մի րանի սեպագիր համակարգերի կոմպյուտերացումը.....	26
ՍԱԼՈՅԱԼ ԱՐՄԱԼ (ՀՄԻ) - Եդիտանը-Յադդան (տեղաբնիկ փորձ).....	28
ՍԱՆՈՒԿՅԱԼ ՏԱԹԵՎԻԿ (ԱԻ) - Քրդական բանվորական կուսակցության կազմավորումը.....	28
ՍԱՐՏՈՅԱԼ ԳԱԳԻԿ - Մենք-Միքիի առասպելի շերտը հայկական ժողովրդական հեքիաթներում.....	30
ՍԵԼԹՅԱԼ ԿԱՐԻՆԵ (ԵՊՀ) - «Narratio de rebus Armeniae»-ի աղբյուրագիտական արժեքը.....	31

ՄԵԼԹՈՆՅԱԼ ԼՂԱՍԻԿ (ԳԻ) - Արևելյան պոեզիայի առանձնահատկությունների դրսևորումը Յ.Վ. Գյոթեի «Արևմտա-արևելյան դիվանում».....	32
ՄԻԶԱՅԵԼՅԱԼ ՏԻԳՐԱԼ (ՎԻ) - Ազգերի կերպարները միջնադարյան աղբյուրներում (IX-XI դդ.).....	34
ՄԿՐՏՈՒՅԱԼ ԳԱՅԱԼԵ (ՀՄԻ) - Զրիստոնյա համայնքների իրավական կարգավիճակը մահմեդական իրավագիտության մեջ.....	35
ՄՈՎՍԻՍՅԱԼ ԱՐՏԱԿ (ԱԻ) - Հայկական լեռնաշխարհը Բ.ա. XX-XVIII դդ. (ըստ Քանեշի բնագրերի).....	36
ՅԱՇՇՅԱԼ ԳԵՎՈՐԳ - Անտուան Սաադեն (1904-1949) և նրա ազգայնական գաղափարախոսությունը.....	37
ՇԱԳՈՅԱԼ ԳԱՅԱԼԵ (ՀՎԻ) - «Արարչագործության» բնման հայոց ավանդական հարսանիքի փեսայի ծիսական անբատում	38
ՇԱԶԱՐՅԱԼ ԱՐՏԱԿ (ԵՊՂ) - Բրդական հարցի հնարավոր լուծումները և Հայաստանի Հանրապետությունը.....	38
ՈՍԿԱՆՅԱԼ ՎԱՐԴԱԼ (ԱԻ) - Անդրշիրիմյան կյանքի մասին եզրիական որոշ հավատալիքների շուրջ.....	41
ՊՈՂՈՍՅԱԼ ՆՈՐԱՅՐ (ԵՊՂ) - Հայերենից բյուրբական բարբառների անցած բառերը.....	41
ՍԱՐԳՍՅԱԼ ԱՐՏԱԿ (ԱԻ) - Արդյնի-Մուսասիրի տեղորոշման շուրջ.....	42
ՎԱՐԴԱԼՅԱԼ ԳՈՂԱՐ (ԵՀԱՀ) - Բահայիների վարչական կարգը.....	44
ՎԻՐԱԲՅԱԼ ԴԱՎԻԹ (ԵՊՂ) - 1973թ. արարա-խորայեյան պատերազմը և Հորդանանի դիրքորոշումը.....	45
ՏԵՐ-ՍԱԹԵՎՈՍՅԱԼ ՎԱՀՐԱՄ (ԵՊՂ) - Իսլամական ֆունդամենտալիզմը Թուրքիայի արդի թաղարական կյանքում.....	47
ԾԱՇԱՅԱԼ ԱՐԱԶՍ (ԱԻ) - Իսլամական համերաշխության շարժումը Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության համատեքստում.....	48
ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ.....	49

